

FORVARING – EN VELFERDSSTATLIG HÅNDSREKNING

HVORDAN POSISJONERES OVERTREDEREN AV
VELFERDSSTATENS TRYGGHETSOVERBLIKK?

SILJE JENSEN FINSTAD

MASTEROPPGAVE I KRIMINOLOGI
INSTITUTT FOR KRIMINOLOGI OG RETTSSOSIOLOGI
JURIDISK FAKULTET

UNIVERSITETET I OSLO

08.05.2012

© Silje Jensen Finstad

2012

«Forvaring – en velferdsstatlig håndsrekning»

Silje Jensen Finstad

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Hustrykkeriet, Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo

II

FORVARING – EN VELFERDSSTATLIG HÅNDSREKNING

HVORDAN POSISJONERES OVERTREDEREN AV VELFERDSSTATENS
TRYGGHETSOVERBLIKK?

SILJE JENSEN FINSTAD

MASTEROPPGAVE I KRIMINOLOGI
INSTITUTT FOR KRIMINOLOGI OG RETTSSOSIOLOGI
JURIDISK FAKULTET

UNIVERSITETET I OSLO
08.05.2012

The forms and the specific situations of the government of men by one another in a given society are multiple; they are superimposed, they cross, impose their own limits, sometimes cancel one another out, sometimes reinforce one another
- Michel Foucault, 1982 (s. 783)

Det finns onekligen en viss tvetydighet i detta faktum: å ena sidan är fängelsestraffet ett hot men å andra sidan beskrivs det som en möjlighet – ett slags vårdinrättning ämnad att hjälpa människor till ett bättre liv
- Joakim Molander, 2005 (s. 126)

There always remains a precarious balance (...) between coercion and treatment
- Claude Faugeron, 1996 (s. 127)

SAMMENDRAG

Tittel: Forvaring – en velferdsstatlig håndsrekning. Hvordan posisjoneres overtrederen av velferdsstatens trygghetsoverblick?

Navn: Silje Jensen Finstad

Veileder: Thomas Ugelvik

Levert ved: Institutt for kriminologi og rettssosiologi, vår 2012.

Temaet for avhandlingen er hvordan forvaringsordningen kan forstås som en inkluderende strafferettslig særreaksjon innenfor den norske velferdsstatens rammer. Prosjektet er en dokumentanalyse av offentlige dokumenter som er beskrivende for hvordan strafferettsapparatet skal håndtere overtredere som har begått alvorlige lovbrudd når særlige kontrolltiltak vurderes som nødvendig i form av forvaringsreaksjonen. Jeg argumenterer for at en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs er sentrale i dokumentene, som formende for forvaringsreaksjonen som håndteringsstrategi fordi dokumentenes innhold henviser til hvordan forvaring skal praktiseres.

Farlighet og endring kan beskrives som diskursive variasjoner fremfor distinkte diskurser. Farlighetsdiskursen dreier seg om hvordan overtrederen skal håndteres som en trussel for det åpne samfunnet. Endringsdiskursen dreier seg om hvordan overtrederen skal håndteres som et hjelpetrengende subjekt, slik at han ved tidspunkt for eventuell prøveløslatelse kan vurderes som et menneske med lav risiko for ny kriminalitet. Farlighetsdiskursen og endringsdiskursen er knyttet til to forskjellige, og dels konkurrerende, subjektposisjoner som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt. Analysearbeidet i avhandlingen er foretatt med utgangspunkt i at overtrederen blir posisjonert som farlig og hjelpetrengende av de institusjoner som til enhver tid skal håndtere ham.

Ved å drøfte hvordan overtrederen blir posisjonert innenfor to sentrale diskurser ønsker jeg å vise hvordan forvaringsordningen er en straffereaksjon som har blitt utformet innenfor den norske velferdsstaten, og hvordan ordningen er basert på sammenflettede hensyn til mennesker i det åpne samfunnet og til overtrederen som blir idømt forvaring. Prosjektets sentrale forskningsspørsmål er: *Hvilken stilling har velferdsstaten overfor overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring, og hvordan posisjoneres overtrederen av velferdsstatens*

trygghetsoverblick? I avhandlingen poengterer jeg at forvaringsordningen er orientert omkring både samfunnstrygghet og gjenoppretting av overtrederen, som gjensidig avhengige, men allikevel konkurrerende, begrunnelser for bruk av straffen. Forvaringsstraffen blir således et verktøy for både eksklusjon og inklusjon av overtrederen. Jeg har analysert forvaringsordningen som en straffereaksjon innenfor velferdsstatens rammer, som et uttrykk for velferdsstatens intensjoner om å ivareta hele befolkningens interesser. Mitt analytiske perspektiv åpner for at den tidsubestemte forvaringsstraffen, som eksplisitt skal verne samfunnet mot alvorlig kriminalitet, også kan forstås som et inkluderende tiltak som skal ansvarliggjøre og tilbakeføre overtrederen til samfunnet.

Velferdsstatens stilling overfor overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene blir operasjonalisert i avhandlingen som et trygghetsoverblick; et overblikk over hele samfunnet som skal ivareta alle samfunnsborgernes interesser. Overtrederen blir forstyrrende for trygghetsoverblikket fordi han begår handlinger som krenker andre. Han må kontrolleres med forvaring for å ufarliggjøres. Samtidig blir det velferdsstatens oppgave å hjelpe overtrederen til et bedre liv etter soning. Forvaring vil bli beskrevet som en velferdsstatlig håndrekning i den forstand at ordningen både er et ekskluderende og uskadeliggjørende tiltak, samtidig som ordningen er ment til å virke inkluderende og gjenopprettende for overtrederen som får en forvaringsdom.

TAKK

Som masterstudent blir ens egne tanker underveis i arbeidet dreiningspunktet for hele ens eksistens, og på lesesalen, som har vært åstedet for medgang og motgang i nesten to år, er virkeligheten ordnet etter gule lapper, kategoriske bokstabler og fargekoder for enhver fremdriftsprosess.

Det er allikevel visse mennesker som har rykket meg ut av mitt eget hode og hjulpet meg underveis i prosessen som til slutt ble en masteroppgave. Jeg vil takke dem i tur og orden.

Takk til min tidligere veileder Leif Petter Olaussen for utfordrende diskusjoner og god tålmodighet. Takk til studieveileder Kristine Nybø som hjalp meg med største naturlighet og minste komplikasjon da jeg valgte å foreta en helomvending. Og takk til veileder Thomas Ugelvik som kom med friske og forløsende forslag da jeg var som mest rådvill.

Mari Thune – takk for korrektur og språkvask av oppgaven. Det setter jeg stor pris på.

Fengselsgruppa, med Linda Kristin Gulli og Magali Hytten i front, har vært en uvurderlig arena for faglig utbytte, diskusjoner og frustrasjoner. Uten fengselsgruppa, og Thomas, hadde jeg aldri fått muligheten til å presentere mitt masterprosjekt på et hundre år gammelt slott i Sverige.

Pauserommet i sjette etasje fortjener honnør, for selv om det er møkkete, smulete og hårete, har det vært et perfekt sted for lavmålshumor som har gledet mangt et masterhjerte i tunge tider.

Og sist, men absolutt størst; tusen takk til min beste svenske Johan, for fruktbar fabulering og *tough love*.

Oslo, mai 2012

Silje Jensen Finstad

INNHALDSFORTEGNELSE

SAMMENDRAG	1
TAKK	3
DEL I	
1. INNLEDNING	9
1.1. Å FANGE DEN UHÅNDTERLIGE	9
1.2. AVHANDLINGENS FOKUS	15
2. TEORETISK ORIENTERING	19
2.1. HVA ER EN VELFERDSSTAT?	19
2.2. SUBJEKTPOSISJONER	20
2.3. STRAFFENS TRADISJONELLE PARADOKS	23
2.4. REGJERING OG OMSORG	25
2.4.1. <i>Den velferdsstatlige hyrden</i>	26
2.5. EKSKLUSJON OG INKLUSJON	30
3. METODE	33
3.1. DOKUMENTANALYSE	33
3.2. FORVARING SOM ET RESULTAT AV KRIMINALPOLITISKE TENDENSER – AVHANDLINGEN SOM SAMFUNNSANALYSE	38
3.3. Å INTERVJUE EN TEKST	39
3.4. DISKURSBEGREPET	41
4. SÆRREAKSJONEN FORVARING	47
4.1. ENDRING I NORSK KRIMINALPOLITIKK	47
4.1.1. <i>Forarbeidene</i>	49
4.1.2. <i>Forvaring blir innført</i>	51
4.2. GJELDENE RETT	51

4.2.1. <i>Vilkår for dom på forvaring</i>	52
4.2.2. <i>Forvaringens primær- og sekundærformål</i>	53

DEL II

5. TRYGGHET GJENNOM ENDRING.....	57
5.1. FARLIGGJORTE FORSTÅELSER, RETTFERDIGHET OG KOMMUNIKASJON	57
5.1.1. <i>Sivilisering og bruk av straff</i>	60
5.2. VELFERDSSTATENS NETTVERK.....	62
5.2.1. <i>«Sunne valg»</i>	64
5.2.2. <i>Samfunnsbeskyttelse</i>	66
5.3. FORVARING OG FUNDAMENTALE PRINSIPPER FOR STRAFFEGJENNOMFØRING	68
6. FARLIGHETSDISKURSEN: OM KLASSIFISERING, RISIKO OG REAKSJON	71
6.1. VELFERDSSTATENS MØTE MED DET FARLIGE SUBJEKTET	71
6.2. KLASSIFISERING AV DEN FORVARINGSDØMTE.....	72
6.2.1. <i>Ekspertkunnskap</i>	75
6.2.2. <i>Vurdering av farlighet og risiko – overtrederen posisjoneres som et farlig subjekt</i>	80
6.2.3. <i>Risiko, behov og reaksjon</i>	83
7. ENDRINGSDISKURSEN: OM FORBEDRING, GJENOPPRETTING OG OPPFØLGING.....	87
7.1. PRINSIPPET OM FORBEDRING	87
7.1.1. <i>«Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger» – om forvaringsstraffens innhold</i>	89
7.1.2. <i>Institusjonens doxa</i>	92
7.1.3. <i>Endringsarbeidet – overtrederen posisjoneres som et hjelpetrengende subjekt</i>	98
7.1.4. <i>Frihet til å velge</i>	101
7.2. OVEROPPSYN OG ADMINISTRASJON.....	104
7.2.1. <i>Oppfølging etter løslatelse</i>	106
7.2.2. <i>Straffens tidsubestemte karakter</i>	109

8. VELFERDSSTATENS TRYGGHETSOVERBLIKK.....	115
8.1. DET PROBLEMATISKE SUBJEKTET.....	117
8.1.1. <i>Caseeksempler på bruk av forvaring</i>	122
8.2. SOSIAL OG PERSONLIG FUNKSJONSEVNE	123
8.3. AVVIKERKARRIERE	126
8.3.1. <i>Ikke-kriminell avvikerkarriere</i>	128
8.3.2. <i>Kriminell avvikerkarriere</i>	130
8.4. ENDRINGSPROGNOSE	133
8.5. HVORDAN POSISJONERES OVERTREDEREN AV VELFERDSSTATENS TRYGGHETSOVERBLIKK?	135
8.5.1. <i>Om overtreder Bs reise gjennom velferdsstatens nettverk</i>	135
9. FORVARING – EN VELFERDSSTATLIG HÅNDSREKNING.....	141
9.1. OVERTREDEREN – FRA ET UANSVARLIG TIL ET ANSVARLIG SUBJEKT	141
9.1.1. <i>Konstituering av subjektposisjoner</i>	143
9.1.2. <i>Forholdet mellom farlighetsdiskursen og endringsdiskursen</i>	147
9.1.3. <i>Forvaring som en inkluderende straffereaksjon</i>	150
9.2. AVSLUTNING.....	153
AVSLUTTENDE REFLEKSJONER	157
LITTERATUR	159
VEDLEGG 1	165
VEDLEGG 2.....	167

DEL I

1. INNLEDNING

1.1. Å FANGE DEN UHÅNDTERLIGE

«Er jeg et vilt dyr som må temmes og fanges inn?». En 26-år gammel kvinne, som tidligere har vært barnevernsbarn, stiller spørsmålet i forbindelse med en stillingsannonse i Tønsbergs Blad, satt inn av Larvik kommune som søker etter en barnevernleder og ledere for omsorg og ettervern.¹ Annonsen hadde overskriften «Ute etter fart og spenning?», og under teksten er det et bilde av en mann med cowboyhatt, ridende på en hest mens han forsøker å fange en annen hest med lasso. Det virvler opp støv rundt hestene og mannen, og man kan tydelig se at de er i rask bevegelse. 26-åringen som uttaler seg i artikkelen skal ha «bodd på en rekke institusjoner og flere fosterhjem», og tilværelsen som kasteball i systemet beskriver 26-åringen som langvarig. Hun føler det nedverdiggende at barneverntjenesten, som skal støtte unge mennesker som kan ha vært utsatt for omsorgssvikt, vold, rus og overgrep, presenterer seg på denne måten. Kvinnen mener at annonsen gir assosiasjoner til en barneverntjeneste som vil kvele, temme og fange inn barn og unge med problemer, fremfor å hjelpe og støtte dem, og kaller annonsen for «et kreativt utbrudd som (...) er jævlig dårlig humor». Larvik kommune, på sin side, sier at de hadde fått dårlig respons på tidligere stillingsannonser, og at de derfor ville «prøve noe mer kreativt, for å skape interesse». Fremstillingen av en cowboy på jakt etter en villhest blir beskrevet av fungerende barnevernleder som en symbolsk tilnærming til å forklare at arbeidet er krevende, utfordrende og uforutsigbart.

«Barn som mestrer – og ikke mestrer» er tittelen på en kronikk om kartlegging av barnehagebarn, med «det normale barnet» som ideal.² Norske kommuner kan pålegge barnehager å bruke kartleggingsverktøy for å utrede barnas språkutvikling, matematikkforståelse og sosiale kompetanse. Når barn ikke oppfører seg i tråd med det som anses som akseptert atferd, kan systematiske kartleggingsverktøy brukes på dem for å finne ut

---

¹ «Slik rekrutterer barnevernet i Larvik nye medarbeidere», artikkel uten sidetall, URL: <http://www.dagbladet.no/2012/03/02/nyheter/innenriks/barnevern/larvik/20493940>, lesedato: 02.03.2012.

² «Barn som mestrer – og ikke mestrer», artikkel uten sidetall, URL: <http://www.dagbladet.no/2012/03/15/kultur/debatt/kronikk/oppdragelse/barnehager/20693083/>, lesedato: 15.03.2012.

av hva som kan være «galt». Samtidig samles sensitive opplysninger om hva barna ikke vurderes til å mestre, noe som kan være dannende for et inntrykk av barna som «vil bli lagret i årevis», ifølge kronikkforfatterne. Forfatterne fremhever imidlertid at det ikke er spesifikke forutsetninger for læring som måles med verktøyene, men hvordan barnet følger regler og innordner seg etter sosiale konvensjoner. Kartleggingsverktøy skårer for eksempel barna på om de kan sitte i ro, kle på seg selv, dekke bordet og vise følelser uten at det går ut over andre – oppsummert skal barn være selvstendige, renslige og lett håndterbare. På leting etter «det normale barnet» sies det i kronikken at ethvert barn risikerer å bli definert som en avviker fordi rammene for normalitet er små: «Kartleggingsmateriell brukes for å finne ut hva barn mangler, mens standardiserte programmer brukes for å rette opp mangler og feil».³

Formålet med barnevernsarbeid, og klassifisering av barnehagebarn skiller seg i stor grad fra formålene med forvaring som en tidsbestemt strafferettslig særreaksjon. Institusjonene har helt forskjellige målgrupper som fokus; barnevern og barnehage er, i motsetning til forvaring, ikke kriminalitetskontrollerende institusjoner. Allikevel er det noe oppsiktsvekkende ved stillingsannonsen med bilde av en cowboy som skal fange en hest, og det er visse paralleller mellom vurdering av henholdsvis barnehagebarns sosiale kompetanse og overtrederes endringsprogresjon på forvaringsavdelingen.⁴ Bildet i Larvik kommunes stillingsannonse gir assosiasjoner til restriktiv kontroll ved at en lasso brukes for å fange noen som fanges skal. Selv om bildet ble brukt i sammenheng med barnevernsarbeid, kan assosiasjonene bildet gir overføres til hvordan overtredere som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring⁵ beskrives i offentlige dokumenter om forvaringsordningen. Overtrederne har ofte hatt mye institusjonell kontakt, med barnevern, psykiatri, fengsel, og til slutt blir forvaringsstraffen den eneste lasso strafferettsapparatet kan bruke for å fange inn og håndtere overtrederen fordi han blir vurdert som uhåndterlig og må fanges fordi han har begått alvorlige lovbrudd.⁶ Når overtrederen er

---

³ «Barn som mestrer – og ikke mestrer», artikkel uten sidetall, URL: <http://www.dagbladet.no/2012/03/15/kultur/debatt/kronikk/oppdragelse/barnehager/20693083/>, lesedato: 15.03.2012.

⁴ Jeg vil presisere at jeg gjennomgående i oppgaven bruker begrepene «overtrederen» eller «overtredere» som generelle henvisninger til hvordan mennesker som oppfyller forvaringsvilkårene blir beskrevet i offentlige dokumenter. Avhandlingens fokus er altså ikke på én bestemt overtreder, dersom ikke annet er angitt.

⁵ Vilråene for bruk av forvaring omfatter vilrået om samfunnsvern; vilrået om at et eller flere alvorlige lovbrudd er begått eller forsøkt begått; og vilrået om at faren for tilbakefall til ny alvorlig kriminalitet er nærliggende (strl. § 39 c (1)). Forvaringsvilkårene vil bli beskrevet nærmere i avhandlingens kapittel 4, se punkt 4.2.1.

⁶ I mitt datamateriale er språket kjønnsnøytralt, da ord som «lovovertrederen» eller «domfelte» ikke gir indikasjoner på hvorvidt det er en mann eller en kvinne som omtales. Der det er nødvendig vil jeg imidlertid bruke «han» som betegnelse på en overtreder, og ikke «hun» eller «han/hun». Valg av pronomenet «han» gjør

fanget, som enda et ledd i en allerede lang avvikerkarriere, skal han også vurderes, og slik barnehagebarn skal kartlegges og utredes for problemer for å forhindre problematferd, skal den forvaringsdømtes person vurderes som grunnlag for eventuell prøveløslatelse.

Overtrederens risiko for tilbakefall, hans behov for endring, og hans reaksjon på behandlingstiltak vurderes som hans samlede sosiale kompetanse, som ofte blir beskrevet som dårlig på grunn av sosial og personlig funksjonsevne, og eventuelt rusmisbruk og psykiatriske diagnoser. Forvaringsstraffen skal tilpasses den enkelte overtrederes forutsetninger for straffegjennomføring; et formål som er basert på at forvaringsdømte, som en kategori av fengselsbefolkningen for øvrig, har en større opphopning av levekårsproblemer enn andre domfelte, for eksempel i form av rusproblemer og lav utdanning (jf. Friestad og Skog Hansen, 2004; undersøkelse fra Ila fengsel og forvaringsanstalt, i St.meld. nr. 37 (2007-2008)). Forvaringsdømte er en mer konsentrert undergruppe av fengselsinnsatte hva gjelder tidlig kontakt med ulike hjelpe- og kontrollinstitusjoner, nettopp på grunn av levekårsproblemer som lav tilhørighet til sentrale samfunnsinstitusjoner (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008). Forvaring kan således beskrives som et siste forsøk på å håndtere avvikerer, og etter hvert den u håndterlige kriminelle, etter at andre hjelpe- og kontrolltiltak ikke har virket etter intensjonen om forbedring.

Forvaringsordningen er plassert innenfor et strafferettsapparat som tilhører et større velferdsstatlig rammeverk. Velferdsstaten består av en rekke institusjoner og instanser som skal beskytte og ivareta alle samfunnsmedlemmers rettigheter. Jørn Jacobsen ved Universitetet i Bergen sier at det finnes «to måter å tenke om og forme strafferetten: ein ekskluderande og ein inkluderande» (s. 46).⁷ Den nordiske strafferetten er tradisjonelt sett inkluderende, med straff som moralsk sanksjon i en kommunikasjonsprosess med en ansvarlig aktør som tilhører det åpne samfunnet som moralsk medborger. Visse handlinger er imidlertid så alvorlige at bare fengselsstraff blir et forsvarlig verktøy for å forsøksvis forhindre at tilsvarende handlinger skal skje igjen. Lovbrudd som inngår i vilkårene for forvaring er slike alvorlige handlinger,⁸ og reaksjonen blir således ekskluderende i den forstand at overtrederen

---

språket i oppgaven enkelt, og i de eksempler hvor det henvises direkte til en gitt overtreder er dette en mann fordi rettsavgjørelsene i mitt datamateriale er forvaringsdommer mot mannlige overtredere.

⁷ «Strafferetten kan vise tolmod med menneska», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=02002120120114422101&serviceId=2>, lesedato 14.01.2012.

⁸ Se mer om type lovbrudd som inngår i forvaringsvilkårene i kapittel 4, punkt 4.2.1.

vurderes som en samfunnsfare og blir uskadeliggjort med forvaringsstraff. Forvaringsreaksjonen er imidlertid plassert innenfor et inkluderende strafferettssystem, hvor endring og ansvarliggjøring er sentrale elementer i formålet om tilbakeføring til samfunnet etter straffegjennomføring. Etter at forvaringsreaksjonen blir brukt for å uskadeliggjøre overtrederen med innsettelse i fengsel, skal selve straffegjennomføringen brukes for å inkludere overtrederen i det åpne samfunnet når han vurderes som tilstrekkelig endret i positiv forstand. Dette er i alle fall intensjonen med forvaringsordningen, og ved å delta aktivt i egen straffegjennomføring skal domfelte gjenopprettes som en dyktig samfunnsborger – en medborger – som etter løslatelse skal inkluderes i velferdssamfunnet som et positivt endret individ med ansvar for sitt eget liv, samt andres velferd. Slik kan forvaringsstraffen beskrives som et inklusjonsverktøy, til bruk som en velferdsstatlig håndsrekning til overtredere som har begått alvorlige lovbrudd og blir vurdert til å ha behov for endring.

Håndsrekningen er imidlertid ikke bare åpen, myk og omsorgsfull i tråd med intensjonen om å inkludere: den griper også hardt omkring de subjekter den skal rettlede. Grepet reflekterer møtet mellom myke hjelpetiltak og harde kontrolltiltak i velferdsstatens institusjonsnettverk (Cohen, 1994). Velferdsstaten kan, både som et ekskluderende og et inkluderende system av institusjoner, sies å ha henholdsvis en høyre og en venstre hånd som den styrer samfunnet med. Statens høyre hånd kan beskrives som de beslutningstakere og myndighetspersoner hvis intensjoner er effektiv kontroll og omplassering av risiko (Bourdieu, 2011): «the police, the courts, and *the prison* [are] core constituents of “*The Right Hand*” of the state» (Wacquant, 2009, s. 289, kursivering i original).

Statens venstre hånd kan beskrives som «de aktørene som ivaretar de såkalte utgiftspostene som er sporene, innenfor staten, etter fortidens sosiale kamper» (Bourdieu, 2011, s. 166). Statens venstre hånd tar seg av alt som er dyrt; de utgiftspostene som gjerne krever menneskelige ressurser som vanskelig kan rasjonaliseres og økonomisk effektiviseres. Statens venstre hånd representerer sosialarbeiderne, og Bourdieu nevner familierådgivere, ungdomsledere og forhørsdommere som eksempler. I forbindelse med forvaringsordningen kan eksempler på statens venstre hånd være domstolens arbeidere, kriminalomsorgens tilsatte og andre profesjonelle som skal samarbeide med kriminalomsorgen om gjennomføring av forvaringsordningen. Bourdieu plasserer sosialarbeidernes sentrale virke i fortiden fordi han sier at staten har trukket seg tilbake fra flere sentrale livsområder som den tidligere hadde ansvar for, for eksempel skolen og sykehuset. Statens virke har blitt byttet ut med mer

rasjonelle og kostnadseffektive tiltak, og man kan tenke seg at delvis privatisering av statlige sektorer som skolevesen og helse kan være eksempler på dette.

Bourdieu (2011) beskriver statens høyre hånd som langt på vei sterkere og mer dominerende enn statens venstre hånd slik de to virker i et moderne samfunn. Wacquant (2009) spissformulerer ubalansen mellom statens to hender:

The slanting of state activity from the social to the penal arm and the incipient penalization of the welfare, in turn, partake of the *remasculinization of the state* (...) The new priority given to duties over rights, sanction over support, the stern rhetoric of the “obligations of citizenship”, and the martial reaffirmation of the capacity of the state to lock the troublemaking poor (welfare recipients and criminals) “in a subordinate relation of dependence and obedience” toward state managers portrayed as virile protectors of the society against its wayward members: all these policy planks pronounce and promote the transition from the kindly “nanny state” (...) to the strict “daddy state” of neoliberalism (Wacquant, 2009, s. 290, kursivering i original).

Wacquant fremstiller altså statens høyre hånd som langt sterkere enn statens venstre:

In [Wacquant’s] analysis, the neoliberal condition is characterized by a development where the left hand has withered into a feeble and impotent version, a shadow of its former self [and] the right hand is stronger than ever; a pumped up and muscular version on steroids (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 3-4).

I det norske velferdssamfunnet, derimot, står statens hjelpearbeidere, beskrevet av Wacquant (2009, s. 290) som «state managers portrayed as virile protectors», fortsatt sentralt i møtet med mennesker som skal veiledes med bestemte hjelpetiltak fordi velferdsstaten fokuserer på gjenoppretting av personen. Velferdsstaten kan sammenliknes mer med en «nanny» enn en «daddy state» fordi statens arbeid skal være omsorgsorientert fremfor restriktivt kontrollerende. Staten har ikke trukket seg tilbake, slik Bourdieu (2011) beskriver når han peker på at statens stilling er svakere enn tidligere på sentrale samfunnsområder. I det norske velferdssamfunnet virker heller statens arbeidere, om enn på indirekte og oppfordrende måter heller enn med direkte tvingende metoder, på alle nivåer i samfunnet, enten det er i fengslet eller i det åpne samfunnet. Statens arbeidere, det være seg sykepleiere, lærere eller kriminalomsorgens tilsatte, innehar fortsatt aktive posisjoner som vil komme til å påvirke menneskets liv innenfor velferdssamfunnets rammer. Statlig sosialt arbeid er kanskje økonomisk ineffektivt og tidkrevende, men i velferdssamfunnet er arbeidet høyt verdsatt fordi det er ment til å forbedre menneskers liv.

I sammenheng med forvaringsstraffen som et verktøy for inklusjon, tar statens venstre hånd grep om overtrederen som et subjekt med behov for endring, med formål om å løfte ham

tilbake til det åpne samfunnet etter endt soning. Fordi statens venstre hånd skal ivareta befolkningens interesser, og også den forvaringsdømtes interesser, vil den virke for at samfunnet som helhet skal få det bedre. Dette skal blant annet sikres ved at den forvaringsdømte ikke skal prøveløslates før løslatelse kan vurderes som sikkerhetsmessig forsvarlig av hensyn til samfunnsvernet (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004). Ved at befolkningens interesser og trygghet ivaretas, vil også samfunnet som helhet fungere bedre. Velferdsstaten bekreftes som velmenende og omsorgsorientert dersom befolkningens velferd ivaretas innenfor et trygt samfunn, for eksempel ved at befolkningen beskyttes mot alvorlig kriminalitet ved bruk av forvaringsstraffen.

I det norske velferdssamfunnet kan statens høyre og venstre hånd forstås som utstrakte side om side, som en felles håndsrekning basert på krysningen mellom håndtering av risiko og farlighet på den ene siden, og håndtering av de som er hjelpetrengende med behov for endring på den andre siden. Når statens to hender møtes for å håndtere overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene, kan håndsrekningen beskrives som sammensatt av intensjoner om henholdsvis restriktiv sosial kontroll og hjelp og omsorg. Restriktiv sosial kontroll kan forstås som et formål om uskadeliggjøring ved eksklusjon, mens hjelp og omsorg kan forstås som et velferdsstatlig formål om inklusjon. Forvaringsordningen blir både ekskluderende og inkluderende for overtrederen, som et eksempel på denne sammensatte håndsrekningen.

Krav om lovlighet for sosial inklusjon krever at staten står ansvarlig for alle muligheter til deltakelse, og dels bør dette skje ved at ingen institusjoner er totalt sosialt ekskluderende.⁹ Forvaringsinstitusjonens tilsatte, som gjør sitt arbeid innenfor statens institusjonsnettverk, skal legge til rette for at domfelte selv endrer sin atferd under straffegjennomføringen, dels for å forhindre ny kriminalitet etter løslatelse og dels for at domfelte ikke skal være uforberedt på et liv etter løslatelse på grunn av sosial eksklusjon i fengslet (FOR 2004-03-05 nr 481; Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004). Sosial inklusjon handler om tålmodighet, men tålmodigheten når en grense når det kommer til «gjentekne alvorlege normbrot, med forvaring som utfall av omsorg til andre sin tryggleik» (s. 46).¹⁰ Jacobsen peker på et alt større fokus på «fareorientering gjerne kombinert med inkapasitering, som òg

---

⁹ «Strafferetten kan vise tolmod med menneska», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=02002120120114422101&serviceId=2>, lesedato 14.01.2012.

¹⁰ «Strafferetten kan vise tolmod med menneska», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=02002120120114422101&serviceId=2>, lesedato 14.01.2012.

norsk rett opnar for gjennom forvaringsinstituttet» (s. 46). Dette fokuset kan sies å være en refleksjon av en internasjonal tendens, hvor strafferettsapparatet i alt større grad håndterer sosialt avvik med risikoorienterte strategier (Cohen, 1994; Garland, 2001; Hudson og S. Ugelvik, 2012):

Advanced liberal democracies are currently witnessing a bewildering variety of developments in regimes of control. These range from demands for execution or preventive detention of implacably dangerous or risky individuals – sexual predators, paedophiles, persistent violent offenders – to the development of dispersed, designed in-control regimes for the continual, silent and largely invisible work of the assessment, management, communication and control of risk (Rose, 2000, s. 321, kursivering i original).

I sitatet over peker Rose på en tendensiøs sammenblanding av eksklusjons- og inklusjonsteknikker som underliggende for sosial kontroll i liberale, demokratiske samfunn. Kontroll av risiko, og risikable individer, står sentralt i denne sikkerhetsorienterte tankegangen. Dreiningen mot risikokontroll er imidlertid også ispedd formål om å oppnå sosial og individuell velferd, som en form for rettferdighet for alle (Hudson og S. Ugelvik, 2012). Forvaring som straffereaksjon er plassert innenfor et inkluderende strafferettssystem, men blir også brukt som et eksklusjonsverktøy; hvert fall i første omgang da overtrederen skal uskadeliggjøres fordi han vurderes som en fare for mennesker i det åpne samfunnet. Domfelte skal imidlertid sosialt inkluderes ved å tilbakeføres i samfunnet, men bare når han vurderes som ufarlig av sikkerhetsmessige hensyn. Slik skal rettferdighet for alle samfunnsborgere ivaretas ved bruk av forvaring, ved at samfunnet skal vernes og overtrederen gjenopprettes.

Forvaringsstraffen, som plassert innenfor den norske velferdsstatens rammer, kan kalles en velferdsstatlig straff i sin reneste form, nettopp fordi den både baseres på risikoorientering og hensyn til overtrederen som individ. Slik blir avhandlingen, som en studie av forvaring, også en studie av den norske velferdsstaten og dens logikker, med særlig fokus på domstolen og kriminalomsorgen som deler av et strafferettsapparat bestående av et samlet system av velferdsstatlige institusjoner.

1.2. AVHANDLINGENS FOKUS

I avhandlingen vil jeg vise hvordan en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs om forvaring er sentrale og sameksisterende, slik diskursene kommer frem av innholdet i offentlige dokumenter, skrevet av lovgivere og lovanvendere. Avhandlingens forskningsspørsmål er som følger: *Hvilken stilling har velferdsstaten overfor overtredere som oppfyller vilkårene for*

forvaring, og hvordan posisjoneres overtrederen av velferdsstatens trygghetsoverblikk?

Prosjektets analytiske og teoretiske fokus er på hvordan offentlige dokumenter åpner for subjektposisjonering av overtrederen innenfor et velferdsstatlig rammeverk med tilhørende institusjoner, som har ulike strategier for håndtering av mennesker. Farlighetsdiskursen og endringsdiskursen er knyttet til to forskjellige, og dels konkurrerende, subjektposisjoner som hver for seg er meningsbærende for hvordan overtrederen som oppfyller vilkårene for forvaring skal håndteres ut fra hans potensiale for endring; som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt. Hvordan overtrederen posisjoneres som subjekt varierer i forhold til velferdsstatens skiftende intensjoner for håndteringen av ham. Det er av farlighetsdiskursen og endringsdiskursen, som medkonstituerende for overtreders subjektposisjoner, at avhandlingens hovedproblemstilling kan formuleres:

Hvordan åpner offentlige dokumenter for subjektposisjonering av overtrederen innenfor henholdsvis en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs?

Farlighet og endring kan forstås som diskursive variasjoner fremfor distinkte, avgrensable og gjensidig utelukkende diskurser. Diskursene kan sies å ha regularitet som analytiske størrelser fordi de gjennomgående i offentlige dokumenter er sentrale i strafferettslig diskusjon om hvordan å håndtere overtredere som vurderes som en risiko for samfunnet. Mitt utgangspunkt er at de to diskursene utgjør et kontinuum, der overtreders subjektposisjoner som farlig og i behov for endring hele tiden er skiftende. I det åpne samfunnet blir han vurdert som farlig. I den lukkede fengselsinstitusjonen blir han vurdert til å ha spesielle behov for endring. Posisjonene overtar for hverandre slik overtrederen beskrives i offentlige dokumenter; overtrederen blir posisjonert som et farlig subjekt med lavt potensiale for endring og høy risiko for ny kriminalitet før innsettelse på forvaring. Etter innsettelse blir han posisjonert som et hjelpetrengende subjekt som skal gjenopprettes til en trygg samfunnsborger ved at han forbedrer sitt endringspotensiale, og viser grad av positiv endring.

Sentrale elementer i farlighetsdiskursen er hvordan overtrederen skal håndteres som et avvikende individ; som en farlig overtredere. På grunn av vilkåret om samfunnsvern er det statens ansvar å fange opp overtrederen for å beskytte andre mennesker mot fare. Sentrale elementer i endringsdiskursen er overtreders endringspotensiale, hans egenansvar for endring, at det er statens ansvar, selv i fengslet, å tilby overtrederen muligheter for forbedring, samt formålet om inklusjon i samfunnet etter soning.

Avhandlingen er en dokumentanalyse av offentlige dokumenter som er beskrivende for hvordan statlige instanser skal håndtere overtredere som har begått alvorlige lovbrudd når særlige kontrolltiltak vurderes som nødvendig i form av særreaksjonen forvaring. Velferdsstaten som et sammensatt system av hjelpe- og kontrollinstitusjoner vurderer hvorvidt noen mennesker må fjernes fra det åpne samfunnet for å opprettholde den trygghet som til enhver tid defineres som å ha en beskyttende effekt for samfunnsborgerne. Velferdsstaten skal rette et trygghetsoverblick mot samfunnet, og overtrederen som blir idømt forvaring kan sies å være forstyrrende for trygghetsoverblikket fordi han begår handlinger som krenker andre mennesker. Overtrederen må kontrolleres med forvaring for å uskadeliggjøres. Samtidig blir det velferdsstatens ansvar å hjelpe overtrederen til et bedre liv etter soning.

Straffens tradisjonelle paradoks – sammenblandingen mellom straff som henholdsvis eksklusjon for uskadeliggjøring, og endring underveis i straffegjennomføringen for gjenoppretting og inklusjon av samfunnsborgeren – kan beskrives som kjennetegn på hvordan fengselsstraff generelt, og ikke bare forvaring spesielt, er ment til å fungere. Når Foucault (1991, s. 268–270) skisserer det han kaller for fundamentale straffegjennomføringsprinsipper som strekker seg langt tilbake i fengslets historie, beskriver han straffens tradisjonelle paradoks om at straff, som i seg er begrensende for individet, også skal fungere gjenopprettende for den som dømmes til fengselsstraff.

Det blir gjennomgående fremhevet i kriminalomsorgsmeldingen St.meld. nr. 37 (2007-2008) at frihetsberøvelse og rehabilitering er sammenknyttede formål med kriminalomsorgens arbeid. Det som gjør perspektivet om et paradoksalt, sammenflettet og gjensidig avhengig grunnlag for straffeanvendelse særlig overførbart til forvaringsordningen, er at paradokset kommer tydelig frem i forbindelse med ordningens eksplisitte formål om samfunnsbeskyttelse (strl. § 39 c (1)), og det implisitte formålet om overtrederens endring (FOR 2004-03-05 nr 481; Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004). I St.meld. nr. 37 (2007-2008), for eksempel, fremheves disse intensjonene i større grad i sammenheng med forvaring enn andre straffereaksjoner. Dessuten er forvaringsordningen en fakultativ særreaksjon som kan brukes som straff når sentrale vilkår er oppfylt (jf. strl. § 39 c); straffegjennomføringen skal tilpasses type lovbrudd, overtrederen sosiale og personlige funksjonsevne og overtrederens sannsynlighet for tilbakefall, med et overgripende formål om å beskytte samfunnet mot særlig alvorlig kriminalitet. Samtidig skal forvaring ivareta den domfeltes rettigheter til

gjenoprettelse og tilbakeføring til det åpne samfunnet. Dette gjør forvaringsstraffen til et særskilt tilspisset case av straffens tradisjonelle paradoks. Jeg har valgt å studere forvaringsordningen som en velferdsstatlig straff fordi jeg vil sette ordningen i en større, samfunnsmessig sammenheng, da reaksjonens formål reflekteres i samfunnets ambisjoner om velferd for hele befolkningen. Et velferdsstatlig perspektiv blir brukt i analysen av forvaringsordningen fordi straffen er tydelig utformet som en reaksjon som er tilpasset innenfor den norske velferdsstatens rammer.

Avhandlingen er delt inn i to deler, og ni kapitler. Del I, med kapitlene 1-4, er en innledende presentasjon av prosjektets teoretiske orientering, metodevalg og en beskrivelse av særreaksjonen forvaring. Med avhandlingens del I vil jeg legge til rette for en forståelse av hvordan forvaring kan plasseres innenfor et velferdsstatlig strafferettsapparat. Avhandlingens del II, med kapitlene 5-9, er arbeidets hoveddel hvor jeg drøfter hvordan forvaringsreaksjonen som case kan forstås som et uttrykk for velferdsstatens intensjoner med straffepraksis. Del II innledes med kapittel 5 som er titulert «Trygghet gjennom endring». Setningen er hentet fra nettstedet til Ila fengsel og forvaringsanstalt (URL: Ila fengsel og forvaringsanstalt, 2011), og peker til at straffegjennomføring skal føre til trygghet for samfunnet gjennom at overtrederen endrer sin kriminelle atferd under soningsforløpet. I kapittel 5 blir meningen med forvaring analysert som plassert innenfor et velferdsstatlig rammeverk av formelle intervensjons- og kontrollinstitusjoner, samt hvordan bruk av forvaringsstraffen kan formes av oppfatninger om straff i det norske velferdssamfunnet. I kapittel 6 blir den offentlige farlighetsdiskursen om bruk av forvaring analysert, med særlig fokus på klassifisering og risikovurdering av den forvaringsdømte som verktøy for ivaretagelse av den samfunnstrygghet som søkes vernet gjennom bruk av forvaring. I kapittel 7 blir den offentlige endringsdiskursen om bruk av forvaring analysert, med særlig fokus på forvaringsinstitusjonens formål om forbedring, gjenoppretting og tilbakeføring av den forvaringsdømte. I kapittel 8 bruker jeg tre rettsavgjørelser fra forvaringssaker for å vise hvordan overtrederen blir tilskrevet skiftende subjektposisjoner avhengig av hvor han befinner seg i velferdsstatens nettverk av hjelpe- og kontrollinstitusjoner. I avhandlingens oppsummerende og avsluttende kapittel 9 stiller jeg spørsmålet om hvilke subjektposisjoner offentlige dokumenter om forvaring åpner for, og hvordan dokumentenes interne farlighets- og endringsdiskurser om overtrederen er gjensidig avhengige for at bruk av forvaringsstraffen skal kunne begrunnes.

2. TEORETISK ORIENTERING

Avhandlingens sentrale forskningsspørsmål dreier seg om hvordan overtrederen posisjoneres som subjekt innenfor velferdsstatens nettverk av institusjoner som skal håndtere ham, med forvaringsreaksjonen som et verktøy med en dobbelt funksjon som henholdsvis ekskluderende og inkluderende. Velferdsstatens organisering kan forstås som intensjonelt god, med befolkningens trygghet som overordnet mål. Hvordan blir så de som forstyrrer velferdsstatens trygghetsoverblick møtt av velferdsstaten som omsorgsfull myndighetsutøver?

2.1. HVA ER EN VELFERDSSTAT?

I 1935 dannet det sosialdemokratiske Arbeiderpartiet regjering i Norge (Pratt og Eriksen, 2012), og velferdsstatsprosjektet tok form, basert på visjoner om «sosial rettferdighet garantert ved statlig organisert omfordeling av fellesgoder» (Slagstad, 1998, s. 212). Den statlige fornuft sto sentralt, og samfunnets interesser ble definert og forstått som statens interesser. Velferdsstaten og velferdssamfunnet ble sammenfallende hva angikk hensyn til og ivaretagelse av befolkningens interesser, for eksempel som trygghet i form av velferdsgoder, personlig sikkerhet og forventning om statlig beskyttelse mot alvorlig kriminalitet. I sammenheng med utviklingen av den norske velferdsstaten fikk «Samfunnsborgerne (...) som klienter økte rettigheter overfor et ekspanderende velferdsstatsbyråkrati» (Slagstad, 1998, s. 370), i form av et nettverk av velferdsstatlige institusjoner som skulle ivareta befolkningens, og individets, rettigheter til en rekke velferdsgoder. Forvaringsordningen, som ble formet over en periode på nesten 50 år, kan beskrives som en i rekken av mange velferdsinstitusjoner innenfor dette nettverket, hvor forbindelser og samarbeid velferdsinstitusjonene imellom skal sikre samfunnsborgernes rettigheter og beskytte befolkningens interesser (jf. Cohen, 1994).

«The welfare state is everywhere, and everywhere it is trusted and regarded as mostly benevolent (...) It is a source of Norwegian pride and identity and, as a national symbol and rhetorical trope, all-important for the legitimacy of many state initiatives» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 2). En velferdsstat kan beskrives som en stat der myndighetene har ansvar for befolkningens sosiale velferd, og kjennetegnet av en idé om solidaritet for alle mennesker som likeverdige og individuelt autonome (Rugkåsa, 2010). Norge er en velferdsstat og det norske samfunnet et velferdssamfunn fordi vi har sikkerhetsmekanismer som vi kan benytte

oss av dersom vi kommer opp i situasjoner vi ikke kan håndtere selv, enten det er arbeidsløshet, arbeidsuførhet eller sykdom. Velferdsgoder kan for eksempel være rett til og muligheter for utdanning, arbeidsledighetstrygd, sykmelding og pensjonsordninger, og den norske velferdsstaten kan beskrives som tjenesteintensiv; som villig til å tilby samfunnsborgerne velferdsgoder (Rugkåsa, 2010). Statens rolle i individets liv blir i stor grad imøtekommende overfor individets behov. Dette kan kalles en universell velferdsambisjon, «nedfelt i formelle rettigheter til befolkningen – om å yte velferdsassistanse til alle» (Vike, Bakken, Brinchmann m. fl., 2002, s. 12).

The current Norwegian welfare regime (...) stretches its safety net particularly wide; even prisoners are supposed to be the beneficiary of the welfare state policies, even the prisons are run according to a logic of universal right to welfare (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 11).

Fengslet kan beskrives som en velferdsinstitusjon fordi det er plassert innenfor velferdsstatens nettverk av institusjoner. Fengslets målsettinger og intensjonale funksjoner kan forstås som formet av en større institusjonell tilhørighet fordi velferdsstatens intensjoner om universell omsorg gjenspeiles i fengselsinstitusjonens praksis.

Velferdslogikken i Norge endret seg etter annen verdenskrig til å omfatte alle samfunnsborgere, og var formende for en inklusjonsretorikk (Østerberg, 1997), også innenfor fengselsinstitusjonen (T. Ugelvik, kommer 2013). Innføring av forvaringsordningen kan således forstås som innføringen av en imøtekommende og inkluderende håndteringsstrategi, for på best mulig vis håndtere overtredere som har begått alvorlige lovbrudd. Overtrederens velferdsbehov skal ivaretas på begge sider av fengselsmurene; både før, under og etter en forvaringsdom. Forvaringsstraffen blir et uttrykk for en universell og omspennende velferdsambisjon fordi straffegjennomføringen «skal legges opp med tanke på domfeltes muligheter for utvikling og i størst mulig grad skreddersys til den enkeltes individuelle behov» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 45), samtidig som ordningen skal beskytte mennesker i det åpne samfunnet mot alvorlig kriminalitet.

2.2. SUBJEKTPOSISJONER

Offentlige dokumenter om forvaring åpner for vesentlig forskjellig posisjonering av overtrederen som subjekt, som gir indikasjoner på hvordan velferdsstatens trygghetsoverblikk kan fokuseres på individet når han oppfyller vilkårene for bruk av forvaring. Trygghetsoverblikket vil kunne virke førende for hvordan overtrederen skal håndteres med

forvaringsstraffen, og en analyse av forholdet mellom stat og individ i posisjoneringsprosessen kan belyse avhandlingens sentrale forskningsspørsmål som dreier seg om hvilken stilling velferdsstaten har overfor overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene. Velferdsstatens stilling overfor individet kan beskrives som initialt omsorgsfull, vennlig veiledende og beskyttende. Når individet begår alvorlige lovbrudd blir statens stilling en annen; da skal staten beskytte menneskene i det åpne samfunnet ved å uskadeliggjøre overtrederen med forvaringsreaksjonen. Statens stilling som omsorgsfull blir allikevel videreført inne på forvaringsavdelingen, da straffen ikke bare skal uskadeliggjøre for å ivareta samfunnsvernet, men også gjenopprette overtrederen som et ansvarlig og ufarlig individ, og veilede ham tilbake til samfunnet. Når jeg kaller forvaringsstraffen en velferdsstatlig håndrekning, både til menneskene i det åpne samfunnet og til den forvaringsdømte i fengslet, vil jeg også fremheve at straffen kan forstås som en reproduksjon av velferdsstatens formål om beskyttelse av alle samfunnsborgeres interesser.

Offentlige dokumenter om forvaringsordningen åpner for henholdsvis en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs. Diskursene vil kunne være medkonstituerende for hvordan overtrederen forventes av velferdsstatens kontrollinstanser til å være både farlig og hjelpetrengende, avhengig av hvilke instanser som til enhver tid skal håndtere ham som avviker. Posisjonene som et farlig subjekt og et hjelpetrengende subjekt kan sies å bli konstituert innenfor henholdsvis farlighetsdiskursen og endringsdiskursen: «Subjektposisjoner er situert i forhold til diskurser – de eksisterer som deler av diskurser» (Neumann, 2001, s. 178, kursivering i original).

Skriftliggjort posisjonering i de offentlige dokumentenes interne språk kan kalles for diskursiv identitetskonstruksjon, eventuelt diskursiv posisjonering av subjektet, i tråd med Neumanns beskrivelse av at subjektposisjoner eksisterer som deler av diskurser. Diskursiv identitetskonstruksjon handler om at mennesker blir tildelt roller og identiteter, som sammen kan forstås som subjektposisjoner, innenfor visse diskurser (Kolind, 2011). I arbeidet med mitt datamateriale har jeg imidlertid bare hatt tilgang til informasjon om subjektposisjonering på avstand, som plassert utenfor individet. Offentlige dokumenter kan sies å være posisjonerende for individet uten at man kan vite om individet selv har internalisert subjektposisjonene. Måten dokumentenes innhold posisjonerer individet kan kalles subjektposisjonering på avstand. Jeg har ikke informasjon om hvordan subjektene opplever de posisjoner som, med avstand til individet, konstitueres av dokumentenes innhold. Jeg kan ikke

uttale meg om hvordan overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring ser seg selv – dermed kan jeg heller ikke drøfte identitetskonstruksjon *per se*. Det blir således mer passende å kalle perspektivet i min oppgave for diskursiv subjektposisjonering i stedet for diskursiv identitetskonstruksjon (jf. Kolind, 2011).

Det blir allikevel vanskelig å unngå og kommentere identitet i forhold til subjektposisjonering, men jeg vil presisere at jeg ikke forsøker å uttale meg om identitet som selvprosjekt. Jeg vil heller sette identitetsbegrepet i sammenheng med hvilke identiteter overtrederen tilskrives av de aktører som til enhver tid håndterer ham med formelle intervensjons- og kontrolltiltak. Man kan si at overtrederen tilskrives identiteter som er formende for en oppfatning av ham som et problematisk subjekt (Butler, 1997). Slik blir identitetsbegrepet i denne avhandlingen begrenset til kun å beskrive hvordan identitet kan tilskrives individet. Subjektposisjoner blir håndterbare størrelser til bruk for velferdsstatens arbeidere, plassert utenfor individets selvforståelse.

Når overtrederen posisjoneres av offentlige myndigheter som et subjekt, blir subjektposisjonen presentert og akseptert som grunnlag for hvordan subjektet skal omtales, oppfattes, håndteres og endres (Butler, 1997). Overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene blir synlige subjekter for et velferdsstatlig trygghetsoverblick, som skal ivareta hele befolkningens trygghet. Subjektposisjonering kan være et nyttig verktøy for staten, slik at dens menneskebehandling institusjoner til enhver tid skal kunne vite hvordan overtrederen bør håndteres (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a) – enten det er med psykiatri, rusbehandling eller forvaringsstraff. I et gjensidig forhold kan man tenke seg at de diskurser som er formende for velferdsstatens trygghetsoverblick over overtrederne, henholdsvis farlighets- og endringsdiskursen, også betinger subjektposisjonenes konstitusjon og opprettholdelse (Butler, 1997. Kanskje valgte ikke overtrederen selv sin subjektposisjon, men den opprettholdes av hans kontakt med velferdsstatens nettverk av institusjoner.

I for- og etterarbeider om forvaring blir overtrederen posisjonert som subjekt innenfor sentrale diskurser på indirekte vis, da overtrederen ikke posisjoneres på en direkte og mellommenneskelig måte, men beskrives som et problematisk individ med et formelt språk. På en mer direkte måte blir overtrederen posisjonert som subjekt i rettsavgjørelser, hvor enkeltindividet, hans handlinger og livsløp står i fokus.

2.3. STRAFFENS TRADISJONELLE PARADOKS

If lynching is 'the very essence' of open, full-throated, retributive violence (...) then the modern American death penalty is, in some key respects, its essential opposite: a punishment overlaid with ambivalence, anxiety, and embarrassment, striving hard to appear lawful and nonviolent (Garland, 2010, s. 34).

Den norske forvaringsordningen og den amerikanske dødsstraffen er svært ulike straffereaksjoner, men essensen i sitatet fra Garland (2010) er at en straffereaksjon, som i stor grad er omfattende og inngripende for overtrederen, på noe vis må rettferdiggjøres uten at eventuelle svake sider blir fremhevet. I motsetning til tidligere og mer offentlige former for straff, som lynchjng eller Foucaults (1991) berømte beskrivelse av Damians' tortur og dødsstraff, er den amerikanske dødsstraffen fjernet fra samfunnets beskuelse, slik også forvaringsstraffen skal utholdes i egne lukkede fengsler og avdelinger.¹¹ Selv om reaksjonen skal idømmes overtredere som har begått alvorlige lovbrudd, som seksualforbrytelser og drap, må også påføringen av straffen begrunnes og rettferdiggjøres, og i forvaringssaker begrunnes straffens bruk med blandede hensyn til både det åpne samfunnet og overtrederen som skal dømmes.

Av forvaringens sentrale formål om samfunnsbeskyttelse og overtrederens endring kan man ane straffens tradisjonelle paradoks – som et kompromiss mellom intensjoner om gjengjeldelse fordi overtrederen fortjener straff i form av uskadeliggjøring, og intensjoner om forbedring fordi straff skal endre overtrederen i positiv forstand (Goldman, 1979): «There always remains a precarious balance (...) between coercion and treatment» (Faugeron, 1996, s. 127). Balansen mellom hva som beskrives som henholdsvis tvang og behandling er ikke alltid like lett å holde når man leser om forvaringsstraffen. Allikevel blir forvaringens dobbelte funksjon ofte omtalt i samme vendinger. Forvaring er i første omgang ekskluderende, da overtrederen blir posisjonert som et risikabelt individ som må håndteres med fengsel, og i annen omgang skal forvaring virke inkluderende, da overtrederen blir posisjonert som et subjekt som bør endres for å inkluderes i samfunnet etter straff.

«Several strategies of government are mobilized by the process of being identified as 'a risk' or 'in need' and the development of managerial strategies to minimize them» (Hannah-

---

¹¹ Per 31.12.2006 sonet forvaringsdømte på Ila fengsel og forvaringsanstalt, Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt, Ringerike fengsel, Oslo fengsel, Bergen fengsel og Trondheim fengsel (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 89).

Moffat, 1999, s. 89). Forvaringsreaksjonen kan beskrives som en håndteringsstrategi som knytter sammen to ulike risikohåndteringsopplegg – henholdsvis av overtrederen som et risikabelt individ og et individ i risiko for ikke å forbedre seg selv (Rose, 2010). Slik blir forvaringsordningen en måte å inkludere ved å ekskludere fordi overtrederen må plasseres i fengselsinstitusjonen for å kunne bli forbedret.

Man kan sammenlikne forvaringsordningen, som en inklusjon-gjennom-eksklusjonsprosess, med innleggelse på sykehus. Pasienten må fjernes fra den situasjonen han befinner seg i, enten det er hjemme, på gata eller i andre sosiale rom, fordi han ikke klarer å hjelpe seg selv til å bli frisk. I sammenheng med forvaringsordningen kan fjerningen av individet beskrives med Roses ord: «[As] a way of securing the most risky until their riskiness can be fully assessed and controlled» (2000, s. 333). På sykehuset blir pasienten lukket inne på et rom hvor han skal pleies for å bli friskere. Han kan ikke bli frisk i det åpne samfunnet, men på sykehuset, som en adskilt institusjon fra resten av samfunnet, finnes det både tid, rom og kompetanse som skal bidra til å forbedre hans helse. Når pasientens helse vurderes som forbedret, blir han utskrevet fra sykehuset. Slik endring gjennom straffegjennomføring er ett av formålene med forvaring, som også skal utholdes i en lukket institusjon, kan friskmelding av pasienter beskrives som sykehusets sentrale formål. Selv om det er en rekke elementer som skiller forvaringsinstitusjonen og sykehuset fra hverandre, for eksempel sykehusets mangel på piggtådgjerder, pasientenes muligheter til å bevege seg fritt både innenfor og utenfor institusjonen, og at innleggelse på sykehus ikke regnes som frihetsberøvelse, kan man sammenlikne forbedringsformålene som preger henholdsvis sykehuset og forvaringsordningen. Forvaringsdømte regnes ikke som syke,¹² men de skal allikevel forbedres til tryggere samfunnsborgere underveis i straffegjennomføringen. Slik sykehuset skal skrive ut pasienter når de har blitt friske, kan forvaringsdømte få innvilget prøveløslatelse når de vurderes til å ha oppnådd grad av positiv endring. Begge velferdsinstitusjonene, både sykehuset og forvaringsinstitusjonen, skal således fungere som områder for inklusjon – for tilbakeføring til det åpne samfunnet – ved at menneskene som skal behandles i første omgang må ekskluderes for å kunne forbedres.

Hvem er det så forvaringsstraffen skal gagne og hvem er mottakere av straffens gevinst? Formålene om uskadelligjøring og positiv endring er ikke først og fremst sett gjennom de

---

¹² Overtredere må vurderes som tilregnelige for å kunne få forvaringsstraff, se punkt 4.2. om gjeldende rett.

forvaringsdømtes øyne. De som dømmes til forvaringsstraff og skal endres til en bedre samfunnsborger kan sies å bli fengslet på grunn av at en samfunnsro, eller vern av samfunnet, skal opprettholdes. Samtidig skal individets rettigheter som samfunnsborger ivaretas, og sammen med hensynet til samfunnsvern blir de to formålene konkurrerende avhengig av i hvilket ledd av strafferettsapparatet den forvaringsdømte befinner seg – før dom som et farlig subjekt, under straffegjennomføring som et subjekt med behov for endring, ved prøveløslatelse som en forbedret person og ved endelig løslatelse som en trygg samfunnsborger.

Todelingen mellom uskadeliggjøring og rehabilitering, eller straffens tradisjonelle paradoks, kan sies å kjennetegne straff innenfor et senmoderne samfunn som det norske fordi norsk kriminalpolitikk er risikoorientert, samtidig som den bygger på sentrale elementer fra rehabiliteringsideologien, som stod sterkere som rendyrket straffebegrunnelse frem til midten av 1970-tallet.¹³ Man kan imidlertid si at forvaring som håndteringsstrategi bygger på og viderefører elementer fra tidligere kriminalpolitisk orientering om rehabilitering, men straffen er plassert i et velferdsstatlig rammeverk som har hele befolkningens velferd som mål, og som dermed setter samfunnsbeskyttelse, fremfor rehabilitering, i sentrum for kriminalpolitikken. Forvaringsordningen blir således en sammenblanding av tidligere kriminalpolitiske målsetninger om forbedring, og nye målsetninger om risikohåndtering av individer som vurderes som uregjerlige i det åpne samfunnet (jf. Cohen, 1994; Garland, 2001; Hudson og S. Ugelvik, 2012).

2.4. REGJERING OG OMSORG

Innenfor velferdsstatens rammer blir samfunnsborgere oppfordret til å leve på visse måter, også når det gjelder hvilken atferd som generelt er akseptert. Oppfordringer til atferd kan sammenliknes med det Foucault (2007) kaller for «governmentality», som på norsk ofte oversettes til regjering (Neumann, 2003). Regjeringsbegrepet betegner en maktform hvor mennesker skal lære å kontrollere seg selv og sin atferd, slik at velferdsstaten kan være et omsorgsfullt støtteapparat fremfor et restriktivt kontrollapparat. Regjeringsmakten er en form for indirekte maktbruk, og det sentrale verktøyet for maktutøvelsen er befolkningens egen frie vilje. Velferdsstaten øver regjeringsmakt fordi den oppfordrer til hvordan samfunnsborgere bør oppføre seg, i tråd med statens normative definisjoner for akseptert atferd: «To govern, in

---

¹³ Mer om rehabiliteringsideologien i kapittel 4, punkt 4.1. om endring i norsk kriminalpolitikk.

this sense, is to structure the possible field of action of others» (Foucault, 1982, s. 790). Regjering blir kommunisert gjennom diskurser for normalitet, konstituert av autoriteter med kunnskap om de menneskene den indirekte makten skal øves på: «In a way, we can see the state as a modern matrix of individualization or a new form of pastoral power» (Foucault, 1982, s. 783).

2.4.1. Den velferdsstatlige hyrden

Et velferdsstatlig overblikk, orientert omkring både omsorg og kontroll, er ment å treffe hele befolkningen, og ikke bare synlige samfunnsgrupper som på et eller annet vis skiller seg ut (T. Ugelvik, kommer 2013). Forvaringsdømte blir imidlertid posisjonert av velferdsoverblikket som medlemmer av en særskilt problemgruppe, samtidig som overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene er deler av befolkningen som helhet. Det Foucault (2007) kaller for pastoralmakt viser til forholdet mellom velferdsstaten og befolkningen som er gjenstand for velferdsstatens veiledning.¹⁴ Pastoralmakt kan også kalles hyrdemakt (Neumann, 2003), da begge betegnelsene, både pastor og hyrde, henviser til en slags fører eller leder. I et regjeringmaktperspektiv skal hyrden lede sin flokk slik at flokkens medlemmer skal kunne styre seg selv. Hyrdemakten er en indirekte maktutøvelse som skal legge til rette for individenes selvkontroll, og kan beskrives som utøvelse av regjering over befolkningen. Befolkningen har behov for at hyrden veileder dem og det er hyrdens plikt å styre med gode intensjoner, med omsorgsmakt, for befolkningens beste:

[The sheperd] looks after the flock, it looks after the individuals of the flock, it sees to it that the sheep do not suffer, it goes in search of those that have strayed off course, and it treats those that are injured (Foucault, 2007, s. 127).

Foucault (1982) beskriver en hyrdemakt som søker å ivareta individets velferd, som en del av flokken eller befolkningen, uten å være en kommanderende maktform – hyrdemakten er heller oppofrende på vegne av flokkens medlemmer fordi hyrden må vite hvor det er godt for flokken å leve og hvordan de best kan leve innenfor de rammene som er definert av hyrden som trygge. Hyrdemakt er alltid en paternalistisk maktform, som innebærer at «den enkelte borger gjennom velferdspolitikken [skal] *løftes og hjelpes*, [og] på den andre siden *formes og dannes*» (Brochmann og Hagelund, 2010, s. 23, kursivering i original). En paternalistisk

---

¹⁴ Min intensjon i prosjektet er ikke å fremstille velferdsstaten som en enhet. Velferdsstaten kan forstås som et sammensatt system av institusjoner som tilbyr muligheter og gir begrensninger for de mennesker som lever i et velferdssamfunn. Når jeg snakker om velferdsstaten som hyrde for befolkningen, snakker jeg ikke om én representant for staten som sitter med regjeringsmakt, men snarere om hyrdemakt som noe som øves overalt i samfunnet og berører alle mennesker som blir synlige for den (Deflem, 2008).

maktform tydeliggjør at velferdsstatens myndigheter er engasjert i å inkludere mennesker i samfunnet, som en tjenesteintensiv stat med formål om å ivareta interessene til både individet og samfunnet som helhet (Rugkåsa, 2010). Den velferdsstatlige paternalismen øver imidlertid også kontroll over, og ikke bare hjelp til, individer som har behov for støtte, og tilbud om velferdsgoder blir således ikke bare en sikkerhet for befolkningen, men også en mulighet for staten til å få «oversikt og kontroll over folks bevegelser og atferd» (Brochmann og Hagelund, 2010, s. 33). Gjennom oversikt og kontroll kan velferdsstaten lede befolkningen med omsorgsfulle intensjoner, og samtidig gi oppfordringer til befolkningen om å øve selvstyre. Statens ideelle rolle som hyrde blir å styre (i riktig retning) fremfor å ro selv:

[T]he state should be a partner, animator and facilitator for a variety of independent agents and powers, and should exercise only limited powers of its own, steering and regulating rather than rowing and providing (Rose, 2000, s. 323–324)

Hyrden, som i dette tilfellet er velferdsstaten, skal ikke beordre hva befolkningen skal gjøre, men gi informasjon og oppfordringer, slik at de selv skal styre sine liv på riktig vis. Hyrden skal dessuten hjelpe, veilede og rettlede de som ikke svarer på velferdsstatens normative oppfordringer og kanskje ikke klarer å styre sine egne liv slik hyrden ønsker det.

Statens oppfordringer oppleves ikke nødvendigvis som direkte statlige inngrep i samfunnsborgernes liv. For eksempel kan Helsedirektoratets oppfordringer om at folk burde spise fem frukter eller grønnsaker om dagen, som forebygging mot kroniske sykdommer, tolkes som en form for regjeringsmakt (URL: Opplysningskontoret for frukt og grønt, 2012). Et annet eksempel er når Statens vegvesen i en plakatkampanje oppfordrer til at man skal huske bilbelte (URL: Statens vegvesen, 2012). Plakatene viser bilder av to nærstående mennesker som er kledd i henholdsvis hvite og svarte gensere, og den som er kledd i svart har lagt den ene armen sin over brystet til den hvitkledd – som et bilbelte som skal redde ham eller henne i bilulykker.

Regjeringsmakt øves i et institusjonelt nettverk, hvor Helsedirektoratet og Statens vegvesen er eksempler på instanser som forsøker å innvirke på hvordan folk lever sine liv. Dette er instanser som oppfordrer mennesker til å leve på bestemte måter, og oppfordringene skal internaliseres av individet som nødvendige livsvalg – både for individet selv og for samfunnet for øvrig. Man kan tenke seg at kampanjene om henholdsvis fem frukter per dag og bruk av bilbelte har en underliggende mening, og at spørsmål som «Du vil vel ikke dø av

livsstilsykdommer fordi du ikke har spist sunt nok?» og «Du vil vel ikke at du eller din familie skal dø i trafikkulykker?» ligger åpent i kampanjenes symbolikk. Fem om dagen-kampanjens nettside har til og med tittelen «Fem om dagen: Smarte vaner» (URL: Opplysningskontoret for frukt og grønt, 2012), som henviser til at du er et smart menneske dersom du gjør det til din egen vane å spise fem frukter eller grønnsaker om dagen. Slike kampanjer, som eksempler på regjeringsmakt, blir en form for makt gjennom selvforståelse. Slik forvaringsordningen skal oppfordre til egenendring av kriminell atferd, skal kampanjene fremkalle en slags samvittighet hos mottakerne som skal innvirke på deres handlingsvalg i positiv forstand. Den oppfordrende hyrdemakten øves altså ikke som en tvingende maktform, men som en vennlig, og bestemt, rettleiding; vennlig fordi hyrden er omsorgsfull, og bestemt fordi hyrden alltid vet bedre enn befolkningen hvordan de burde leve sine liv:

The exercise of power consists in guiding the possibility of conduct and putting in order the possible outcome. Basically power is less a confrontation between two adversaries or the linking of one to the other than a question of government (Foucault, 1982, s. 789).

Helsedirektoratet og Statens vegvesen er bare to eksempler på institusjoner innenfor et voksende nettverk av kontrollinstitusjoner (Cohen, 1994), bestående av stadig flere myndighetsinstanser som hyrdemaktutøvere (Foucault, 1982). Slik kan hyrdemakt forstås som spredt til og øvet innenfor de institusjoner som et menneske har vært eller er i kontakt med fordi regjeringsmakt er formende for den praksis som øves i nettverkets institusjoner.

Med en overordnet visshet om hva som er til flokkens beste, og ved å ha regjeringsmakt, kan hyrden tilnærme seg mennesker i samfunnet på tre sentrale måter. Hyrdens ene rolle er å lede de hvite fårene (Foucault, 2007); de som føyer seg etter normative oppfordringer og lar seg lede av hyrden uten å gjøre (synlig) opprør. Hyrdens oppgave blir å sørge for at de fortsetter med selvregulering og selvregjering (Neumann, 2003). Ut fra de hvite fårenes levemåte defineres de sorte fårene. Järvinen (1998) henviser til Derrida som sier at den kollektive virkelighet plasseres som meningsfull i en hegemonisk normativ diskurs,¹⁵ som gjør at andre virkeligheter stenges ute. De hvite fårene kan sies å leve innenfor den kollektive virkelighet, mens de sorte fårene lever innenfor andre virkeligheter som blir utdefinert som avvikende. Her snakker man ikke om virkeligheter som vedtatte sannheter, men som formet av den velferdsstatlige hyrdens oppfordringer om akseptert atferd. Hyrdens andre rolle blir å forholde

---

¹⁵ Hegemoni betyr relasjonen mellom stater eller mennesker der den ene parten dominerer den andre (Veiden og Burkeland, 1999, s. 61). Her forstås hegemoni som velferdsstatens normative regjeringsmakt over befolkningen.

seg til de sorte fårene (Foucault, 2007); de som oppfører seg annerledes enn det normative oppfordringer tilsier, men som forsøksvis kan inkluderes i flokken etter at de har falt utenfor: «They must be identified, isolated and attended to in a way as to minimize their risk potential» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 10). Hyrden forsøker å gjøre det som er best for de sorte fårene samtidig som han tar hensyn til de hvite fårenes interesser (T. Ugelvik, 2011a). Sorte får kan beskrives som opprørere; de som avviker uten helt å fjerne seg fra flokken. Mennesker som har vanskelig for å leve innenfor normative rammer for akseptert atferd kan for eksempel være psykisk syke, prostituerte, og overtredere som har begått mindre alvorlig kriminalitet. Å bli posisjonert som et sort får betyr ikke nødvendigvis at man er en overtreder. Betegnelsen sort får peker heller til en avvikerstatus i forhold til det levesettet som praktiseres av hvite får, som er det ideelle levesett i tråd med hyrdens gode intensjoner. Mennesker som blir beskrevet som avvikere «har en livsførelse, som ikke er i overensstemmelse med fremherskende normer i samfundet» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 12).

Domfelte kan beskrives som sorte får, som er medlemmer av befolkningen for øvrig, men har feilet i å øve tilstrekkelig grad av selvkontroll (T. Ugelvik, kommer 2013). Dermed bryter de med samfunnets oppfordringer om selvregjering, og de må av den grunn endres til å bli bedre og selvstyrende regjeringsindivider; de må kontrolleres og hjelpes for å gjenopprettes som fullverdige samfunnsborgere. Enhver medborger, også overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene, har rett til å bli tilbakeført til det åpne samfunnet dersom han har oppført seg avvikende. Dersom ansvarliggjøring av individet i det åpne samfunnet feiler kan det tolkes som at det er noe galt med individets vilje til å endre sin oppførsel i positiv forstand (Bosworth, 2007). Kriminalomsorgen må således ta ansvar for å endre og gjenopprette individet: «In the Norwegian context the prison is, in short, designed to be an efficient pastoral tool for the reintegration of wayward sheep» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 11).

Forvaringsstraffen kan beskrives som et omfattende kontrolltiltak mot overtrederen; først og fremst for å uskadeliggjøre og omplassere ham som en trussel for samfunnet; dernest for å legge til rette for at han skal bli en ansvarlig aktør som kan tilbakeføres til samfunnet. Forvaring som kontrollmekanisme kan brukes av den velferdsstatlige hyrden i rollen som kontrollør av de som kan kalles for ulvene (T. Ugelvik, 2012); de som befinner seg i ytterkant av samfunnsgrensene som en fysisk trussel for de hvite og sorte fårene. Det er bare i samfunnets marginer at tvingende maktutøvelse blir forsvarlig (Duff, 1998; Rose, 2000), og de som befinner seg i utkanten av samfunnet blir gjenstand for denne makten. Overtrederen

blir posisjonert som en ulveskikkelse når han begår alvorlige lovbrudd; posisjonen som et farlig subjekt representerer en ulvestatus, som en uhåndterlig overtreder som må kontrolleres med forvaringsstraff. Når den forvaringsdømte blir plassert på forvaringsavdelingen skjer det imidlertid et skifte i ulvestatusen fordi han vurderes til å ha behov for endring. Posisjonen som et hjelpetrengende subjekt på forvaringsavdelingen blir også posisjonen som et sort får; det farlige subjektet, ulven, må uskadeliggjøres med forvaring og omformes til det hjelpetrengende subjektet, det sorte fåret som har vært avvikende, som skal gjenopprettes med forvaring til et lovlydig individ, ideelt sett til et hvitt får, som selv skal kunne kontrollere sitt eget liv etter løslatelse.

Den velferdsstatlige hyrden har altså tre sentrale roller i møtet med flokken han skal rettlede; som veileder for de hvite fårene, som omsorgsfull rettleder overfor de sorte, og som restriktiv kontrollør for ulvene som vurderes til å true resten av flokken. Oppsummert kan regjeringsmakt, øvd av den velferdsstatlige hyrden på hvite og sorte får, og ulver, sies å ha en dobbelt funksjon; som initialt velmenende, eventuelt inngripende, men dersom omsorgsfull veiledning ikke viser seg nyttig, må strengere kontrolltiltak tas i bruk, slik som fengselsstraff og i ytterste konsekvens forvaring.

2.5. EKSKLUSJON OG INKLUSJON

Velferdsstatens regjeringsmakt kan sies å bli praktisert innenfor det Rose (2000) beskriver som et inklusjons- og et eksklusjonskretsløp for sosial kontroll. Sosial kontroll kan defineres som «de organiserte måder, hvorpå samfunnet reagerer på adferd og mennesker, det betrakter som avvigende, problematiske, bekymrende, truende, besværlige eller på annen måte uønskede» (Cohen, 1994, s. 14). Inklusjons- og eksklusjonskretsløpenes subjekter er mennesker i det åpne samfunnet som velferdsstaten skal veilede, rettlede og kontrollere. I avhandlingen argumenterer jeg for at forvaringsordningen bærer preg av begge kretsløpenes formål om håndtering av subjekter, om enn i omvendt rekkefølge av hvordan Rose (2000) presenterer dem.

Forvaringsordningen kan deles inn i tre sentrale ledd. Det første leddet kan beskrives som en del av et eksklusjonskretsløp, med formål om å håndtere avvikere for å nøytralisere den faren de vurderes til å utgjøre i det åpne samfunnet (Rose, 2000, s. 330). Ordningens andre ledd tilhører en annen del av eksklusjonskretsløpet, slik Rose beskriver det, for etter

uskadeliggjøring som nøytralisering skal ikke overtrederen utelukkes fra samfunnet, men følges opp med kontrollstrategier, «seeking to reaffiliate the excluded, through a principle of activity, and to reattach them to the circuits of civility» (Rose, 2000, s. 330).

Forvaringsordningens tredje ledd, som plasserer overtrederen innenfor et inklusjonskretsløp, har som formål å maksimere god og minimere dårlig oppførsel. Et inklusjonskretsløp er avhengig av at subjekter hele tiden praktiserer selvstyre og selvkontroll, i tråd med velferdsstatens oppfordringer. Kontrolltiltak innenfor inklusjonskretsløpet skal regulere subjektene atferd, i overensstemmelse med vedtatte normer for akseptert atferd: «Conduct is continually monitored and reshaped by logics immanent within all networks of practice» (Rose, 2000, s. 325). I et regjeringsmaktperspektiv er det subjektet selv som skal internalisere reguleringen og omforme den til sin egen som et verktøy for selvregulering (jf. Foucault, 2007).

I de tre rettsavgjørelsene i mitt datamateriale (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024)¹⁶ beskrives overtredere med relativt lange avvikerkarrierer. Med utgangspunkt i at forvaringsdømte ofte har begått kriminalitet tidligere, samt at mange har hatt hyppig og tett institusjonskontakt før innsettelse på forvaring (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008), kan forvaringsordningens tre eksklusjons- og inklusjonsledd beskrives som en forenklet prosess som settes i gang før dom på forvaring, og virker helt til den domfelte løslates til det åpne samfunnet. Før overtrederen oppfylder vilkårene for bruk av forvaring, tidligere i hans livsløp, har han vært inkludert i samfunnet som et lovlydig individ. Hans posisjon som et inkluderbart individ slår imidlertid sprekker når han begår lovbrudd for første gang. Ved å bli gjenstand for behandlingstiltak, miljøarbeid og korte fengselsdommer, slik som overtreders B (i RT-2007-183), blir han forsøkt gjenopprettet til et lovlydig individ og inkludert i samfunnet igjen. Dersom dette ikke hjelper, fordi han fortsatt begår (alvorlige) lovbrudd, kan han bli ekskludert med forvaringsstraffen for å på nytt kunne inkluderes dersom han oppnår en grad av positiv endring under selve forvaringsgjennomføringen. Forvaringsdømte blir således i første omgang ekskludert fordi de ikke klarer å styre seg selv: «[They are] unable or unwilling to enterprise their lives or manage their own risk, incapable of exercising responsible self-government» (Rose, 2000, s. 331). I overgangen mellom det å være ekskludert til å bli et inkluderbart subjekt skal det legges til rette for overtreders endring: «[I]t would be a mistake to think that the logics of control pay no attention to the transformation of the

---

¹⁶ Rettsavgjørelsene vil bli diskutert mer inngående i kapittel 8.

excluded individual (...) The aim, once more, is responsabilization: to reconstruct self-reliance in those who are excluded» (Rose, 2000, s. 334). Gjenopprettingsarbeidet, som skal gjøre overtrederen til en trygg og inkluderbar samfunnsborger, er betinget av hans atferd på forvaringsavdelingen, hvor kontroll øves for å bygge opp hans vilje til endring (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Overtrederen blir omplassert som et farlig subjekt med forvaringsstraffen, som i sin tur skal tilrettelegges slik at han som et ufarlig subjekt skal kunne inkluderes i det åpne samfunnet etter endt soning.

***

Det teoretiske rammeverket i avhandlingen vil i all hovedsak bygge på Foucaults (2007) beskrivelse av velferdsstatens makt i møtet med menneskene i samfunnet, som kalles pastoralmakt eller hyrdemakt, i sammenheng med regjeringsbegrepet som betegnelse på en indirekte og oppfordrende maktform innenfor velferdsstatens rammer. Bourdieus (2011) operasjonelle definisjoner om statens høyre og venstre hånd vil også bli brukt i analysen, som beskrevet i kapittel 1 om forvaring som en velferdsstatlig håndrekning, særlig i sammenheng med forvaringsordningen som et uttrykk for straffens tradisjonelle paradoks (Goldman, 1979; Faugeron, 1996; Hannah-Moffat, 1999; Rose, 2010). Paradokset er overførbart til Roses (2000) beskrivelse av hvordan mennesker håndteres innenfor et inklusjons- eller eksklusjonskretsløp for sosial kontroll i et velferdsstatlig institusjonsnettverk. Eksklusjon og inklusjon av den forvaringsdømte vil bli diskutert i forhold til to sentrale subjektposisjoner som tilskrives overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene – som et farlig og et hjelpetrengende subjekt. Analysen av datamaterialet baseres på det teoretiske rammeverket, og gjøres i avhandlingens del 2. I kapittel 3 vil jeg imidlertid redegjøre for den metodiske tilnærmingen til analysearbeidet.

3. METODE

3.1. DOKUMENTANALYSE

Jeg har analysert et utvalg av offentlige dokumenter om forvaringsordningen, som utgjør denne avhandlingens datamateriale (se oversikt nedenfor). Mitt overordnede perspektiv i analysearbeidet har vært orientert mot hvilke diskurser lovgivere og lovanvendere benytter seg av når de skriver tekster om overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring. De offentlige dokumentene er skrevet innenfor et velferdsstatlig rammeverk, og det er den sosiale kulturen som ligger under for tekstenes innhold og mening som gjør nettopp disse tekstene til et interessant datamateriale. Et samfunns politiske og kulturelle klima kan være med på å forklare hvorfor og når visse straffereaksjoner blir ansett som passende å bruke (Garland, 2001). Slik blir studiet av forvaringsstraffens rolle innenfor velferdsstatens rammeverk også et studie av selve velferdsstaten, som en slags samfunnsanalyse.

Velferdsstatens kultur, orientert mot alle samfunnsborgeres interesser, gjenspeiles i det jeg har valgt å kalle for de offentlige dokumentenes sentrale diskurser, henholdsvis farlighetsdiskursen og endringsdiskursen. Diskursene om bruk av forvaringsstraffen kan således beskrives som innskrevet i et diskursivt rammeverk, med elementer fra henholdsvis risiko- og inkapasiteringsorienterte straffeteorier, og en velferdsstatlig tankegang preget av solidaritet og like rettigheter til alle samfunnsborgere. Sammenblendingen av kontroll og hjelpetiltak kan gjenfinnes i flere av velferdsstatens institusjoner, slik som i skolen, på sykehuset og i forbindelse med økonomiske støtteordninger. Individet som blir subjekt for institusjonenes arbeid har rettigheter til hjelp, men må forholde seg til institusjonens målsettinger for å kunne (fortsette) og motta hjelpen (jf. Järvinen og Mik-Meyer, 2003a).

Med straffens tradisjonelle paradoks som perspektiv på analysen av diskursene om overtrederen som farlig og hjelpetrengende, vil forvaring brukes som case, eller eksempel, på hvordan overtredere som har begått alvorlige lovbrudd skal håndteres i et velferdssamfunn. Forvaring som særreaksjon kan beskrives som avhandlingens studieobjekt fordi jeg har avgrenset prosjektets fokusområde til studiet av den indre logikk som kommer frem av sentrale offentlige dokumenter om forvaring. En casestudie innebærer at «forskeren henter inn mye informasjon fra noen få enheter eller caser over kortere eller lengre tid (uker, måneder

eller år) gjennom detaljert og omfattende datainnsamling» (Johannessen, Tufte og Christoffersen, 2010, s. 86). Analyseenheten i en casestudie kan for eksempel være en institusjon, og slik kan forvaringsordningen, plassert i en større velferdsstatlig sammenheng være en egnet enhet for en casestudie.

Offentlige dokumenter er allment tilgjengelige, og kan beskrives som et datamateriale bestående av «uproblematiske beretninger da de regnes som spesielt troverdige» (Ryghaug, 2002, s. 307). Jeg har vurdert kildenes gyldighet avhengig av dato for publisering og hvorvidt kilden er relevant for den realitet som skisseres. «Generelt gjelder at jo nærmere lovvedtaket vi kommer, jo større vekt har uttalelser i lovforarbeidene» (Boe, 2007, s. 138). Dette betyr at uttalelsene i forarbeidet NOU 1974:17 kanskje ikke vil være like relevant som forarbeidet NOU 1990:5 når man skal forstå gjeldende rett fordi den gjeldende forvaringsbestemmelsen i større grad er basert på lovforslaget i NOU 1990:5, enn i NOU 1974:17. I analysen av forvaringsordningens formål, som speiler intensjonene med straffereaksjonen fremfor straffens faktiske praksis, vil imidlertid NOU 1974:17, som det første av en lang rekke offentlige dokumenter om særreaksjonen forvaring, også kunne tillegges vekt; men da først og fremst diskursiv vekt fremfor juridisk vekt som skissert av Boe (2007). Slik blir også tidlige dokumenter om forslag til innføring av forvaring sentrale for å forstå reaksjonens utvikling som en velferdsstatlig ordning.

Jeg har i hovedsak samlet oppgavens datamateriale ved bruk av Internett for tilgang til offentlige dokumenter og rettsavgjørelser. For lovforarbeider har jeg fortrinnsvis søkt på Regjeringens nettsted (URL: Regjeringen, 2011/2012), under fanen «Justis- og politidepartementet», med søkeordene «forvaring» og «særreaksjon».¹⁷ De mest sentrale forarbeidene til bestemmelsen var utredningene NOU 1974:17 og NOU 1990:5, som beskriver intensjonene med forvaringsordningen før den ble innført. Dokumenter som har blitt publisert etter at forvaringsbestemmelsen trådte i kraft har også vært sentrale for oppgaven for å forstå hvordan straffen skal praktiseres. Forskrift for gjennomføring av særreaksjonen forvaring (FOR 2004-03-05 nr 481) er en instruks for kriminalomsorgen om formålet med og gjennomføring av straffen. Retningslinjer for gjennomføring av forvaring (2004) er et utfyllende supplement til forvaringsforskriften og inneholder blant annet bestemmelser om prøveløslatelse. Forskriften og retningslinjene gir grunnlag for analyse fordi bestemmelsene er

---

¹⁷ Fra 2012 heter departementet Justis- og beredskapsdepartementet (URL: Regjeringen, 2011/2012, lesedato 1.2.2012).

beskrivende for hvordan forvaring skal praktiseres av kriminalomsorgens tilsatte. Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring (heretter: Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008), er en rapport som ble gjennomført av en utredningsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet. Gruppen skulle undersøke hvorvidt særreaksjonsreglene, som trådte i kraft 1. januar 2002, hadde blitt brukt slik de var tiltenkt. Jeg har brukt rapporten for å analysere hvordan forvaringsordningen har blitt brukt i praksis; hvem som har blitt idømt forvaring; hvilke endringstiltak som tilbys; samt Ila fengsel og forvaringsanstalts erfaringer med forvaringsordningen, beskrevet i rapportens vedlegg 3. Kriminalomsorgsmeldingen «Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)) gir mer informasjon om straff generelt enn forvaringsstraffen spesielt. Jeg har brukt meldingen som et verktøy for å forstå intensjonene med straffgjennomføring i Norge.

Jeg vil presisere at denne avhandlingen er basert på analyser av intensjonene med forvaringsstraffen. Jeg forsøker ikke å beskrive ordningens faktiske realitet eller praksis. De tre rettsavgjørelsene jeg har valgt ut som en del av datamaterialet er ment til å illustrere hvordan forvaringsreaksjonen kan brukes av strafferettsapparatet, men de er bare eksempler på praktiseringen av en kompleks og sammensatt straffereaksjon som favner flere anvendelsesområder enn de jeg beskriver i denne avhandlingen. Avgrensningen til tre rettsavgjørelser var et praktisk valg, da jeg hadde et stort datamateriale for øvrig. Jeg har søkt etter rettsavgjørelser på nettstedet Gyldendal rettsdata, gjennom Universitetet i Oslos studenttilgang. Jeg har brukt søkeordet «forvaring», med avgrensningene «rettskilder: rettsavgjørelser», «rettsområde: strafferett», som ga et stort antall treff. Avgrensningen ble gjort med utgangspunkt i overlagt drap som hovedlovbrudd, jf. strl. § 233 (2),¹⁸ da det store antallet rettsavgjørelser om forvaring omfattet en rekke andre lovbruddstyper som beskrives i forvaringsbestemmelsen (jf. strl. § 39 c). Jeg var mest interessert i å analysere rettsavgjørelser

---

¹⁸ Grunnen til avgrensningen var at jeg i utgangspunktet ville gjøre en sammenliknende analyse av den norske forvaringsordningen og den svenske ordningen med livstidsstraff i fengsel. Utvalget av forvaringssaker var således ment til å kunne sammenliknes med rettsavgjørelser fra det svenske strafferettssystemet, hvor overtrederen hadde blitt idømt livstidsstraff for mord som hovedlovbrudd, jamfør den svenske straffeloven Brottsbalkens kapittel 3, paragraf 1: «Den som berövar annan livet, döms för mord till fängelse på viss tid, lägst tio och högst arton år, eller på livstid. *Lag (2009:396)*». Utvalget av rettsavgjørelser for tilnærmet like hovedlovbruddstyper (henholdsvis overlagt drap og mord), ble et naturlig valg i forhold til sammenliknende analyse. Da jeg imidlertid måtte avgrense prosjektet av praktiske årsaker, og utelukke den svenske livstidsstraffen, ble rettsavgjørelsene om forvaring jeg hadde valgt tidlig i prosjektarbeidet stående som en del av datamaterialet. Jeg ville initialt inkludere tre rettsavgjørelser om forvaring og tre om livstidsstraff, så da jeg la livstidsstraffsakene til side fortsatte jeg med analysen av forvaringssakene (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024).

om drap som hovedlovbrudd fordi drap kan regnes som det ytterst alvorligste lovbruddet i den norske straffeloven. I utvalget av rettsavgjørelsene tenkte jeg at denne lovbruddstypen ville kunne sette forvaringsordningen på spissen som et restriktivt kontrolltiltak, når den skulle brukes mot overtrederen som på grovest mulig vis hadde krenket andres liv, helse og frihet. Når forvaring blir idømt for overlagt drap vil rettsavgjørelsene kunne være illustrerende for hvordan forvaringsordningen blir brukt i sin ytterste og mest restriktive form.

Da jeg skulle velge ut de tre rettsavgjørelsene, som tre av mange forvaringsdommer, forsøkte jeg å finne avgjørelser hvis innhold kunne si noe om overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, tidligere kriminalitet, og endringsprognose. Disse tre elementene vil bli brukt som utgangspunkt for analyse i avhandlingens kapittel 8, og de er sentrale vurderingselementer gjennom hele forvaringsprosessen – fra før domstidspunktet til tidspunkt for prøveløslatelse. Rettsavgjørelsene RT-2003-1778, RT-2007-183 og LB-2009-037024 er henholdsvis behandlet i Norges Høyesterett og Borgarting lagmannsrett. Den første avgjørelsen ble vedtatt i desember 2003, og den siste i juni 2009. Hensikten med å inkludere rettsavgjørelser i avhandlingens datamateriale er å vise hvordan domstolens praksis åpner for posisjonering av overtrederen som et farlig og et hjelpetrengende subjekt, som en del av et velferdsstatlig strafferettsapparat. Analysen av rettsavgjørelsene gjøres i kapittel 8 om velferdsstatens trygghetsoverblikk.

Avgjørelsene RT-2003-1778, RT-2007-183 og LB-2009-037024 er ikke de innledende domsforhandlingene i de aktuelle sakene. I rettsavgjørelsene blir det gjentatte ganger henvist til tidligere forhandlinger; RT-2007-183 er for eksempel en ankesak, hvor saken tidligere har blitt behandlet i lagmannsretten, for så å bli tatt opp i Høyesterett. Jeg har ikke hatt tilgang til referater fra initiale domsforhandlinger, som avgjørelsene bygger på og refererer til. Jeg har søkt etter referatene på Gyldendal Rettsdatas nettsted, uten å få noen treff. Manglende tilgang til opprinnelige referater gjør at jeg henviser til beskrivelser i rettsavgjørelsene som kan bygge på uttalelser om overtrederen fra tidligere rettsdokumenter. Avgjørelsene jeg har valgt ut for avhandlingen kan derfor kalles for sekundærkilder fordi disse dokumentenes innhold er basert på primærkilder som kanskje kunne ha gitt mer eller annen informasjon enn de kildene jeg har hatt tilgang til.

De offentlige dokumentene som er gjenstand for analyse i avhandlingen er i all hovedsak offentlige utredninger, lovtekst og rettsavgjørelser:

FORARBEIDER

- Norges offentlige utredninger (NOU 1974:17). *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*, Oslo, Justis- og politidepartementet.
- Norges offentlige utredninger (NOU 1990:5). *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner. Straffelovkommisjonens delutredning IV*, Oslo, Justis- og politidepartementet.

LOVTEKST

- Straffelovens § 39 c-h.

ETTERARBEIDER/RETNINGSLINJER

- Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring, FOR 2004-03-05 nr 481.
- Retningslinjer for gjennomføring av forvaring (5. mars 2004), Kriminalomsorgen.
- Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring (forkortet til Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008), rapport fra utredningsgruppe, oppnevnt av Justis- og politidepartementet 18. mai 2006.
- Stortingsmelding St.meld. nr. 37 (2007-2008) *Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn*, Oslo, Justis- og politidepartementet.

RETTSAVGJØRELSE

- Dom for overlagt drap i Norges Høyesterett (RT-2003-1778).
- Kjennelse i ankesak om overlagt drap i Norges Høyesterett (RT-2007-183).¹⁹
- Dom for overlagt drap i Borgarting lagmannsrett (LB-2009-037024).

---

¹⁹ En kjennelse er en avgjørelse av retten som ikke er en dom eller en beslutning. En kjennelse kan for eksempel, som i dette tilfellet, være å forkaste en ankesak (URL: Domstol, 2011).

3.2. FORVARING SOM ET RESULTAT AV KRIMINALPOLITISKE TENDENSER – AVHANDLINGEN SOM SAMFUNNSANALYSE

Mitt mål med dokumentanalyse som metodisk tilnærming har vært å studere hvordan intensjonene med forvaringsordningen er språklig operasjonalisert i offentlige dokumenter, for å analysere hvordan forventningene til og begrunnelsene for bruk av forvaring kommer frem i to distinkte diskurser – om henholdsvis farlighet og endring.

In analyzing the [penal] institution up close, paying regard to its distinctive forms and its multiple meanings, we get a tangible sense of the society and history that produced it as well as of the political and cultural field in which it is deployed (Garland, 2010, s. 17).

Et samfunns politiske og kulturelle klima kan, som nevnt tidligere, være forklarende for hvorfor bestemte straffereaksjoner blir ansett som passende å bruke i et samfunn. Forvaringens dobbelte funksjon om samfunnsvern og hjelp til overtrederen kan forstås som et resultat av velferdsstatens intensjonale omsorg for alle mennesker. Garland (2010) bruker den amerikanske dødsstraffen som eksempel da han sier at straff tilpasses det kriminalpolitiske klimaet som til enhver tid har hegemoni: «[In a] process of adaptation, the death penalty has developed new forms, new functions, and new social meanings» (Garland, 2010, s. 18). Bruk av straff kan beskrives som en sammenblanding av praksiser, diskurser, ritualer og representasjoner som har utviklet seg over tid, som svar på krav til straffens funksjon stilt av de sosiale omgivelsene. I forhold til det norske strafferettssystemet er Garlands analyse av den amerikanske dødsstraffen et ekstremt eksempel. Det er imidlertid interessant hvordan straffereaksjoner kan bli innført og tilpasset et kriminalpolitisk klima ut fra hva oppfattes som rett og galt i en gitt sosial kontekst, slik den amerikanske dødsstraffen har blitt medikalisert, skjult fra offentlig skue og plassert med fysisk avstand til samfunnet for øvrig (Garland, 2010). Dødsstraffen praktiseres til og med på avstand fra de menneskene som skal utføre den endelige straffen, ved for eksempel en automatisert giftinjeksjonsprosedyre, igangsatt ved et tastetrykk i et separat rom fra den dødsdømte.

Man kan ane en siviliseringstendens i det at en spektakulær straffemetode som dødsstraffen nærmest blir administrert som en mekanisk prosess som i størst mulig grad skal gå upåaktet hen. Den ubehagelige praksisen fjernes fra fellesområdene i det åpne samfunnet, og dermed kan også befolkningen bli sensitivisert og reagere med avsky på bruk av inngrepene

straffemetoder (Elias, 1978).²⁰ Innenfor den norske velferdsstaten kan forvaringsstraffen beskrives som nettopp et krav om hvordan, på best mulig vis for alle involverte parter (det åpne samfunnet og overtrederen selv), staten skal håndtere overtredere som har begått alvorlig kriminalitet. En studie av forvaringsordningen, som skal håndtere henholdsvis farlige og hjelpetrengende overtredere, for i første omgang å beskytte samfunnet; dernest å gjenopprette overtrederen til en trygg samfunnsborger, blir således en avgrenset analyse av det norske velferdssamfunnets mer omfattende kriminalpolitiske klima. Kanskje kan avhandlingen kalles en samfunnsanalyse av hvordan forvaringsstraffen er plassert innenfor et velferdsstatlig institusjonsnettverk, som har formet og former reaksjonen, og gir ordningen en viss velferdsstatlig legitimitet som en henholdsvis uskadeliggjørende håndteringsstrategi og et gjenopprettende hjelpetiltak.

Ved å analysere forvaringsreaksjonen innenfor den norske velferdsstatens rammer, forsøker jeg å kontekstualisere hvordan reaksjonen ble utformet ut fra gjeldende strafferettslige tendenser – fra midten av 1950-tallet til 1. januar 2002, da bestemmelsen trådte i kraft. Å vite hvilke betingelser som ligger til grunn for konseptualisering av et fenomen, som forvaringsordningen, krever en «historical awareness of our present circumstance» (Foucault, 1982, s. 778). Slik har jeg analysert forvaring som en straffereaksjon basert på sammensatte hensyn som har blitt utviklet i en historisk kontekst som er velferdsstaten.

3.3. Å INTERVJUE EN TEKST

Ryghaug (2002, s. 322) sier at utspørring av en tekst, som en del av et datamateriale, «kan dreie seg om tekstens autoritet, med andre ord hvilken rett den har til å uttale seg og med hvilken tyngde den uttaler seg», og fremhever at offentlige dokumenter både har tyngde som datamateriale samtidig som slike kilder regnes som spesielt troverdige. Underveis i analysen av datamaterialet har jeg vært nødt til å stille de foreliggende dokumentene og tekstene flere spørsmål for å finne frem til tekstenes indre logikk. Jeg har imidlertid opplevd det som en utfordring å analysere offentlige dokumenter fordi datamaterialet allerede er konsist og formelt formulert, og godkjent for allmenn granskning. Den grad av offentlighet som mitt materiale har, gir et allerede gjennomarbeidet og overveid datamateriale. Da jeg startet arbeidet med dokumentene opplevde jeg at tekstene var rigide og vanskelige å tolke.

---

²⁰ Sivilisering og bruk av straff vil bli drøftet mer inngående i punkt 5.1.1.

Officials of the [state] are, of necessity, at least one step – and often several steps – removed from the society they are charged with governing. They assess the life of their society by a series of typifications that are always some distance from the full reality these abstractions are meant to capture (Scott, 1998, s. 76).

Forfattere av offentlige dokumenter kan sies å befinne seg innenfor en elite i samfunnet fordi de innehar myndighet til å definere, og kunnskap til å forme normative diskurser om straffeanvendelse. Særreaksjonsutvalget i NOU 1990:5 bestod for eksempel av riksadvokaten, en professor i medisin, en avdelingsoverlege, en overlege og to advokater. Dette er stillinger som gir muligheter til å innvirke på samfunnet. Det kunne imidlertid blitt vurdert som uforsvarlig og lite holdbart dersom andre forfattere, uten å inneha slike stillinger, skulle drøftet, utredet og skrevet nye lovforslag som vil få direkte, psykiske og fysiske konsekvenser for andre mennesker. Man kan påstå at eksperter som forfattere av offentlige dokumenter, enten det er riksadvokaten og medisinprofessoren som lovgivere i for- og etterarbeider, eller dommeren og aktoratet som lovanvendere i rettsavgjørelser, har stor sosial avstand til de subjekter som blir idømt forvaringsstraffen, og som dokumentenes innhold dreier seg om.

For eksempel kan lovgiveres språklige og typifiserende abstraksjoner (jf. Scott, 1998, s. 76), komme til uttrykk som overtrederens «sosiale og personlige funksjonsevne», og at det er «nærliggende fare for at lovbrøteren på nytt vil begå en slik forbrytelse» (strl. § 39 c (1)). Lovteksten kan sies å inneholde forenklete beskrivelser om overtrederen som person. Man kan også forstå det øvrige datamaterialets innhold som forenklinger av hvordan realiteten for forvaringsordningens subjekter kan tenkes å være; innholdet reflekterer reaksjonens intensjonale formål, som kanskje ikke er sammenliknbare med, og heller ikke overførbare til, de sosiale kontekster som overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene lever innenfor.

Selv om jeg har opplevd arbeidet med dokumentene som tidvis vanskelig på grunn av at datamaterialet har vært grundig gjennomarbeidet på forhånd, kan offentlige dokumenter også forstås som dynamiske produkter av forfatterens oppdrag om å gi en fremstilling av eller begrunnelser for et fenomen. Forskjellen mellom det å analysere en skrevet, publisert og offentliggjort tekst, og det å analysere en tekst basert på en informants frie narrative beretning er nokså stor, da det virker som om det er større rom for tolkning med et informantbasert datamateriale. Min metode fritar meg allikevel for visse etiske hensyn, slik som informert samtykke og anonymisering av informanter (jf. Forskningsetiske retningslinjer, 2006), og jeg har forholdt meg til tekstene som abstrakte informasjonskilder. Teksternes forfattere blir, i sin

tur, representanter for sine stillinger som lovgivere og lovanvendere innenfor et velferdsstatlig rammeverk. De diskursive og kulturelle rammene som forfatterne befinner seg innenfor blir således førende for hvordan dokumentene har blitt utformet.

Da offentlige dokumenter kan beskrives som et informativt og opplysende materiale, vil jeg si at jeg har brukt dokumentene på en annen måte enn de er tenkt. Hensikten med lovforarbeider er å utarbeide lovforslag; etterarbeidene skal gi retningslinjer for og vurderinger av straffegjennomføring, og rettsavgjørelsene er dokumentasjon på domsforhandlinger. Jeg har brukt dokumentene mindre til å forstå hva forvaringsordningen egentlig går ut på og dens praktiske anvendelse, og mer til å studere overtrederens posisjon som synlig subjekt for velferdsstaten, plassert innenfor to sentrale diskurser om henholdsvis farlighet og endring. Offentlige dokumenter er imidlertid tilgjengelig for alle interesserte, og man kan si at forfatterne må regne med at dokumentene vil bli tolket og analysert; fri tilgang gir mulighet for mer åpen tolkning.

«Intervjuet» av tekstene har gått mer eller mindre per automatikk etter hvert som jeg har blitt kjent med datamaterialet. De sentrale spørsmålene jeg har stilt under databearbeidingen har vært: Hvilken informasjon gir teksten om forvaring? Hva sier teksten om overtrederens posisjon som subjekt? Hva sier teksten om farlighet og endring som begrunnelser for forvaring? Er teksten formet av en farlighets- eller en endringsdiskurs? Hva sier teksten om hensyn til mennesker i det åpne samfunnet og hensyn til overtrederen? Hvordan kommer velferdsstatens stilling overfor overtrederen frem i teksten? Formålet med slike spørsmål har vært å gjøre datamaterialet observerbart for min egen del underveis i prosjektet, samt at spørsmålene har virket ordnende for avhandlingens kapitteinndelinger.

3.4. DISKURSBEGREPET

Før jeg begynte med prosjektarbeidet hadde jeg et avstandsforhold til begrepet diskurs fordi jeg ikke helt forsto hva det innebar, samtidig som jeg trodde begrepet måtte brukes på et veldig abstrakt nivå. Det var først da min veileder i forbindelse med forberedelser til et seminar, nevnte noe om en «rehabiliteringsdiskurs» (et tips hvis resterende innhold jeg i senere tid husker vagt og tåkeaktig på grunn av det altoverskyggende, og for meg forenkende, begrepet «rehabiliteringsdiskurs»), at jeg forsto at diskursbegrepet slett ikke var så abstrakt som jeg hadde trodd. Jeg kunne overføre det og bruke det i sammenheng de

tendenser jeg over lengre tid hadde funnet i tekstene om intensjonene med forvaring. Endelig kunne jeg begrepsliggjøre, med diskursbegrepet, hvordan overtrederne med jevn hyppighet ble beskrevet i mitt datamateriale; som et henholdsvis farlig subjekt innenfor det jeg etter hvert valgte å kalle en farlighetsdiskurs, og et hjelpetrengende subjekt med behov for positiv endring innenfor det som jeg etter hvert operasjonaliserte som en endringsdiskurs. Farlighet og endring som dreiningspunkter for de offentlige og skriftliggjorte begrunnelsene for bruk av forvaringsreaksjonen ble observerbare størrelser i materialet da jeg forsto at det var mulig å kalle farlighet og endring for diskurser, og av diskursene ble det mulig å analysere hvordan overtrederen ble posisjonert som subjekt for statens trygghetsoverblick – som et farlig subjekt og et hjelpetrengende subjekt.

En *diskurs* er et system for frembringelse av utsagn og praksiser som, ved å innskrive seg i institusjoner og fremstå som mer eller mindre normale, er virkelighetskonstituerende for sine bærere og har en viss grad av regularitet i et sett sosiale relasjoner (Neumann, 2001, s. 177, kursivering i original).

Diskurser kan sies å være formalisert i redegjørelser i offentlige dokumenter, med utsagn om hvordan forvaringspraksis skal være. Slik blir offentliggjorte utsagn og påstander konstituerende for forståelser av forvaring fordi de legger grunnlaget for offentlige forklaringer om hvorfor straffen brukes slik den gjør. Ved å avgrense avhandlingens fokus til farlighet og endring som sentrale diskurser, velger jeg bort andre straffebegrunnelser som også kunne ha gitt grunnlag for analyse, slik som gjengjeldelse og hvorvidt avskrekking er en tiltenkt virkning av forvaringsreaksjonen.

Overtrederen som subjekt kan sies å bli posisjonert innenfor det språket som formes i henholdsvis farlighets- og endringsdiskursen, og subjektposisjonene betinges således av de offentlige dokumentenes interne språk (Butler, 1997). Jeg har analysert dokumentenes innhold med utgangspunkt i diskursiv subjektposisjonering (Neumann, 2001; Kolind, 2011), slik subjektposisjoner med tilhørende avvikende, hjelpetrengende, autonome og ansvarlige identiteter, blir konstituert innenfor dokumentenes farlighetsdiskurs og endringsdiskurs. Rent konkret kan posisjonering av overtrederen som et farlig subjekt se slik ut i teksten:

Dersom en farlighetsbedømmelse på domstiden med en rimelig grad av sikkerhet identifiserer en lovbrøyer som særlig farlig for andres liv og helse, må derfor dette – sammen med oppfølgingen på fullbyrdesstadiet – være et tilstrekkelig etisk grunnlag for et ekstraordinært inngrep fra samfunnets side overfor denne lovbrøyer (NOU 1990:5, s. 108).

[Overtreder B] har i en årrekke vært forsøkt behandlet for sin massive utagerende atferd og dyssosiale personlighetsforstyrrelse uten at det kan ses å ha forhindret alvorlige straffbare handlinger. Da han var

pålagt særtiltak med tre miljøarbeidere rundt seg, begikk han ikke nye voldshandlinger; men da dette regimet opphørte, tok det ikke lang tid før han på nytt begikk handlinger som krenket andres liv, helse og frihet (RT-2007-183).

Når overtrederen blir posisjonert som et hjelpetrengende subjekt i offentlige dokumenter, kan det komme til uttrykk på følgende måter:

Riktignok interneres de av hensyn til den fare de utgjør for andre, men dypest sett er det selvfølgelig også en fare for dem selv at de er farlige for andre. Og denne fare er det jo nå meningen å gjøre noe med, behandle (NOU 1974:17, Christie, s. 132–133).

Det som er spesielt ved gjennomføring av forvaring er kravet til og forventningene om endring hos den enkelte lovbrøyer (...) kartlegging og observasjon er nødvendig for å vurdere om den domfelte har oppnådd så stor grad av endring i sin *atferd* at prøveløslatelse er forsvarlig (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 91, kursivering i original).

De [rettsoppnevnte sakkyndige] har uttalt at for å komme inn i et vanlig sosialt liv, vil det være helt vesentlig at han klarer å bryte med sitt rusmisbruk og etablere kontakter med rusfrie og ikke kriminelle miljøer. Et behandlingsopplegg rettet mot rusmisbruket vil måtte strekke seg over mange år (RT-2003-1778).

Fordi de fleste dokumentene i mitt datamateriale ikke omtaler en bestemt overtreder,²¹ men handler om hvordan straffen skal anvendes på et antall overtredere, blir offentlige dokumenter konstituerende for en sosial kategori som kan kalles *overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring*. En slik sosial kategori danner utgangspunkt for subjektposisjonering, enten det er som en farlig eller en hjelpetrengende overtreder. Sosial kategorisering er også konstituerende for hvordan problematiske individer skal håndteres (Butler, 1997). Å bli posisjonert som tilhørende en sosial kategori gjør at overtrederen kan beskrives på en rekke forskjellige og konkurrerende måter, men mest sentralt står beskrivelsene av ham som en farlig overtreder, særlig for andres liv og helse (NOU 1990:5). Samtidig beskrives han til å ha behov for endring fordi «kravet til og forventningene om endring hos den enkelte lovbrøyer» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 91) skal oppfylles ved at han for eksempel «klarar å bryte med sitt rusmisbruk og etablere kontakter med rusfrie og ikke kriminelle miljøer» (RT-2003-1778) før prøveløslatelse fra forvaring kan være aktuelt. Man kan si at det paradoksale ved forvaringsstraffen – at dens anvendelse betinges både av overtrederens vurderte farlighet og hans vurderte behov for endring – er en spesialtilpasset versjon av velferdsstatens tradisjonelle, todelte fokus på restriktiv kontroll og omsorgsfull hjelp.

---

²¹ I rettsavgjørelser er det imidlertid en bestemt overtreder som er tiltalt i den gitte saken, og dermed blir han som individ identifiserbar på anonymisert vis i gjeldende dokument (hhv. RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024). Den sosiale kategorien *overtreder som oppfyller vilkårene for forvaring* blir individualisert i rettsavgjørelsene.

I arbeidet med tekstanalysen har jeg lett etter nøkkelord i beskrivelser av overtrederen, de lovbrudd han har begått og hvordan han skal håndteres av strafferettsapparatet. Av nøkkelordene har jeg identifisert de to sentrale diskursene om forvaring. Eksempler på slike nøkkelord er «farlighetsvurdering», «samfunnsvern», «tidsubestemt straffereaksjon» og «risiko», som har vært ordnende for hvordan jeg har gjort dokumentenes interne farlighetsdiskurs observerbar. Eksempler på ordningsord for dokumentenes interne endringsdiskurs er «forvaringens innhold», «programtiltak», «endringsarbeid», «ansvarliggjøring» og «tilbakefall». Som utgangspunkt for å gjøre diskursene observerbare er offentlige dokumenter nyttige fordi de gir uttrykk for hvilken visjon som ligger til grunn for forvaringsordningen, og reaksjonens stilling innenfor velferdsstaten for øvrig.

Det har imidlertid vært utfordrende å skille farlighetsdiskursen og endringsdiskursen fra hverandre underveis i analysearbeidet fordi overtrederen ofte omtales som farlig og i behov for endring i samme vending. Subjektposisjonene som farlig og hjelpetrengende virker gjensidig avhengige med glidende overganger, noe jeg fremhever flere steder i avhandlingen. Det er farligheten som skaper behov for endring, og i tråd med velferdsstatens ambisjoner ligger det som et implisitt krav i forvaringsordningen at overtrederen skal inkluderes på nytt i det åpne samfunnet etter endt soning. Et hypotetisk strafferettssystem som ikke er opptatt av inklusjon, men bare av innesperring som kriminalitetskontroll uten vesentlige oppfølgingstiltak, ville kunne være fornøyd med det første leddet i straffens tradisjonelle paradoks; nemlig at overtrederen skal håndteres med eksklusjon alene. Innenfor velferdsstatens rammer, derimot, må farlighet og endring knyttes sammen som grunnlag for straffeanvendelse fordi et velferdsstatlig strafferettssystem legger til grunn at alle samfunnsborgere har rett til å bli inkludert i det åpne samfunnet, selv om de har begått alvorlig kriminalitet. Dette er et interessant poeng fordi subjektposisjonene, og diskursene de er konstituert innenfor, kan på overflaten beskrives som konkurrerende måter å forstå overtredere – med utgangspunkt i henholdsvis uskadeliggjøring og innesperring, og hjelpetiltak og tilrettelegging for endring. Under overflaten, derimot, viser det seg at samfunnsvern og hensyn til overtrederens behov for endring er uløselig sammenknyttet, fremfor å være konkurrerende størrelser.

I datamaterialet blir hensyn til samfunnsbeskyttelse ofte beskrevet i sammenheng med hensyn til overtrederen, som i følgende eksempel:

§ 2. Formål

Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side. Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet (FOR 2004-03-05 nr 481).

Av forvaringens formål fremgår det at overtredere skal få forvaring fordi deres handlinger truer samfunnets behov for sikkerhet, samtidig som forvaringsstraffen skal muliggjøre overtreders endringsarbeid med mål om tilpasning til det åpne samfunnet: «Hensynet til samfunnsbeskyttelsen skal ivaretas ved at den forvaringsdømte endrer atferd og dyktiggjøres til et liv utenfor fengsel» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 45). I samme stortingsmelding (s. 94) er det til og med en overskrift som lyder «Rehabilitering og sikkerhet – to sider av samme sak». Av dette vil jeg påstå at det er vanskelig å skille diskursene om farlighet og endring, og subjektposisjonene som henholdsvis farlig og hjelpetrengende overtredere, fra hverandre på et praktisk nivå. Flere steder i avhandlingen har det vært nødvendig å omtale de to diskursene, med tilhørende subjektposisjoner, i samme vendinger, og andre steder har det vært lettere å skille de fra hverandre. Det har imidlertid vært ordnende for analysearbeidet å definere diskursene hver for seg, slik at jeg på best mulig måte har kunnet gjøre materialet observerbart og analysere hvilke begreper og hvilket innhold som er formende for diskursene. Jeg har arbeidet med analysen ut fra et metaperspektiv på farlighet og endring som gjensidig avhengige begrunnelser for bruk av forvaringsstraffen; et perspektiv som avhandlingens innhold vil reflektere.

I følgende kapittel 4 vil jeg skissere hvordan forvaringsordningen ble vedtatt, med endringer i norsk velferdsorientert kriminalpolitikk som bakteppe. Jeg vil også fremheve hva som er gjeldende rett, med særlig fokus på vilkårene for dom på forvaring og straffens formål.

4. SÆRREAKSJONEN FORVARING

4.1. ENDRING I NORSK KRIMINALPOLITIKK

[A] modernist superstructure, created during the course of the twentieth century, with its distinctive correctionalist motifs (rehabilitation, individualized treatment, indeterminate sentences, criminological research) [and] specialist arrangements [supporting them] (probation, parole, juvenile courts, treatment programmes etc.) [resulting in] a hybrid, 'penal-welfare' structure, combining liberal legalism of due process and proportionate punishment with a correctionalist commitment to rehabilitation, welfare and criminological expertise. By 1970 the basic contours of this penal-welfare style were well established and there appeared to be a settled dynamic of progressive change moving in an increasingly correctionalist direction (Garland, 2001, s. 27).

Garland (2001) beskriver utviklingen av et strafferettsapparat sentrert omkring mål om forandring, forbedring og behandling av avvikere, som gradvis ble sammenblandet med mer restriktive kontrolltiltak, og ble til en slags hybrid av intervensjon og kontroll. Det norske strafferettsapparatet, som et institusjonskompleks innenfor velferdsstaten for øvrig, kan forstås som en slik hybrid, og forvaringsreaksjonen som en hybrid innenfor strafferettsapparatet, med formål om uskadeliggjøring som går hånd i hånd med formål om at den domfelte skal endre sin atferd. Krysningen mellom et hjelpende og et restriktivt strafferettsapparat kan sies å ha blitt formet da behandlingsoptimismen sto for fall, og straff skulle være et onde fremfor et hjelpetiltak (St.meld. nr. 104 (1977-78)). Utviklingen av en mer sikkerhetsorientert kriminalpolitisk tendens ble blant annet formet av en rekke rømninger fra norske fengsler, hvorav en rømning på slutten av 1980-tallet resulterte i at en mannlig innsatt drepte en kvinnelig fengselsansatt (Johnsen og Granheim, 2012). Stor offentlig oppmerksomhet gjorde at kriminalomsorgen ville forsikre befolkningen om at straff fortsatt ble gjennomført på sikkerhetsmessig forsvarlige måter. Kriminalitet begynte å bli forstått som et individuelt problem hvor overtrederen selv sto ansvarlig for egne handlingsvalg, fremfor at handlingene ble tolket som følger av sosiale problemer og dårlige levekår. Rømningene fra fengsel og drapet på en av kriminalomsorgens tilsatte skulle forklares med individ- heller enn samfunnsrelaterte problemer, slik at kriminalomsorgens arbeid kunne fremstå som et sikkert institusjonstiltak som skulle beskytte mot kriminalitet, og mot kriminelle individer. Ansvar for lovbrudd ble i større grad enn tidligere lagt på overtrederen. Man kan overføre denne kriminalpolitiske tendensen til forvaringsordningen, hvor overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene selv skal ta ansvar for egen endring. Tanker om autonomi og at lovbrudd blir begått av ansvarlige individer underbygger og legitimerer fengslets restriktive natur. Dette

er en refleksjon av straffens tradisjonelle paradoks som betyr at straff i form av frihetsberøvelse skal forbedre overtrederen og gjenopprette ham som et ansvarlig individ.

I tillegg til at straff skulle oppleves som et onde i form av frihetsberøvelse, ble humanisering av strafferetten viktig, begrunnet i et ønske om å minske avstanden mellom overtredere og mennesker i det åpne samfunnet.

[I St.meld. nr. 104 (1977-78) ble det lagt] for dagen et menneskesyn hvor verken moral eller sykdom sto sentralt, men hvor menneskets verdighet og rett ble betont (...) [Tiltak] skulle tilbys under frihetsberøvelsen, både fordi dette ble ansett å ha sin egen verdi, og fordi det var riktig ut ifra en rettighetstankegang. At det samtidig kunne ha en rehabiliterende effekt, ble sett som en ekstra bonus (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 34–35).

Straffepåføring som et onde skulle suppleres med positive tiltak for overtreders endring, og det ble fremhevet at norsk kriminalpolitikk burde opprettholde og videreføre elementer fra behandlingstankegangen, og særlig humaniseringen av strafferettsapparatet som skulle gagne overtredere med store sosiale og personlige problemer fordi «det ut fra humanitets- og velferdsideal er klart ønskelig at de får hjelp» (St.meld. nr. 104 (1977-78), s. 26). Overtreders rettigheter til intensjonalt oppbyggende tiltak i fengsel fremheves som hensiktsmessig for å «begrense skadevirkningene ved straffen og bedre mulighetene til et kriminalitetsfritt liv etter straffegjennomføring» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 109). Straffens eventuelle rehabiliterende effekt blir presentert som en fordelaktig bonus i straffegjennomføringen, både i St.meld. nr. 104 (1977-78), men også i St.meld. nr. 37 (2007-2008), hvor begrepet rehabilitering brukes jevnlig, mens innholdet henviser til endring, ansvarliggjøring og dyktiggjøring, fremfor helbred og friskmelding. Behandlingstankegangen kan sies å ha blitt avløst av formålet om overtreders eget endringsarbeid, lagt til rette for og initiert av kriminalomsorgen.

Tidligere justisminister Inger Louise Valle²² fremhevet at det var viktig med en humanistisk og solidarisk holdning til alle mennesker i samfunnet:

Jeg tror at de fleste vil være enige om at det i den kulturkrets vi hører hjemme i, vil være rimelig at siktemålet med en kriminalpolitikk også må være at forbryteren hjelpes bort fra forbryterbanen og får rimelige muligheter til å bli en skikkelig borger. Med samme bakgrunn som lovbrøteren, hvor ville vi befinne oss? I den grad vi ikke satser og lykkes i vårt forebyggende arbeide [sic.], ja, da må vi dele konsekvensene og ta ansvar. [sitatet fortsetter på neste side, min kommentar]

---

²² Valle var justisminister da St.meld. nr. 104 (1977-78) ble publisert.

Å ha som motto «alle mine sønner» er solidaritet i praksis (...) Selv om vi tar avstand fra og frastøtes av deres holdninger og av deres stil, betyr ikke det at de bare skal møtes med politi og straff. Også de har rett til vår omtanke, selv om de selv kanskje vil betakke seg for noe slikt (Valle, 1989, s. 172).

Valle uttaler seg her om en rekke sentrale trekk ved begrunnelser for bruk av straff generelt, som også kan overføres til bruk av det som etter hvert skulle bli forvaringsstraffen. Valle sier at det er rimelig at overtrederen får hjelp til å endre sin atferd fordi han skal dyktiggjøres og gjenopprettes til det hun kaller «en skikkelig borger». Hun snakker om overtredere innenfor en endringsdiskurs ved å vektlegge at det er viktig at straff skal føre til personlig endring. Valle påpeker imidlertid at overtreders levesett og handlingsvalg er noe «vi», underforstått andre mennesker i samfunnet, tar avstand fra og blir frastøtt av. Dermed snakker hun også om overtredere innenfor en farlighetsdiskurs fordi hun omtaler dem som om de befinner seg utenfor samfunnets fellesområder for akseptert atferd. Slike fellesområder kan forstås som områder hvor de hvite fårene ferdes og oppfører seg på aksepterte måter i tråd med den velferdsstatlige myndens veiledning (Foucault, 2007). Valles (1989) uttalelse om den humane og solidariske kriminalpolitikken kan sies å være et uttrykk for den vennlig veiledende, men allikevel kriminalitetskontrollerende funksjonen som velferdsstaten skal ha overfor de som avviker fra vedtatte normer og regler.

4.1.1. Forarbeidene

Diskusjonen om innføring av forvaringsordningen ble påbegynt på midten av 1950-tallet, da det ble reist spørsmål om hvorvidt sikring som straffereaksjon skulle videreføres. Spørsmålet ble besvart med et definitivt nei først i 1997 da nye særreaksjoner ble vedtatt (Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)). Forvaringsreaksjonen ble foreslått innført for å erstatte sikringsinstituttet (NOU 1974:17), og kan beskrives som et svar på kriminalpolitiske krav om at overtredere ikke skulle lide overlast ved å bli idømt tidsubestemt og skjønnsbasert sikring i tillegg til tidsbestemt fengselsstraff. Straffelovrådets utredning fra 1974 var en: «[innstilling] om endring av reglene om strafferettslig utilregnelighet og reglene om sikring» (NOU 1974:17, s. 7). I NOU 1974:17 ble sikring kritisert for å være dobbeltsporet fordi overtrederen både ble idømt straff for begåtte lovbrudd, dernest tidsubestemt sikring på grunn av farlighetsvurderinger som ble foretatt av psykiatere, og formålet med sikringens tidsubestemte karakter var beskyttelseshensynet til samfunnet (NOU 1974:17, s. 77–78).

Sikringsordningen kan sies å ha vært i strid med det grunnleggende rettsstatsprinsippet *ne bis in idem* som går ut på at «Den som har vært utsatt for en straffeforfølgning som har endt med en endelig avgjørelse, skal ikke bli utsatt for en ny forfølgning for samme forhold» (Rui, 2010, s. 497). Prinsippet skal sikre at overtrederen ikke lider uforholdsmessig overlast; ivareta straffeforfølgningens forutberegnelighet; og motvirke den ineffektivitet det innebærer å iverksette flere prosesser for samme saksforhold. Sikringsinstituttet ble også kritisert for å bli brukt med uklart definisjonsgrunnlag og for mindre alvorlige lovbrudd, samt at sikring kunne idømmes både tilregnelige og utilregnelige overtredere (NOU 1974:17). Mange overtredere med omfattende psykiske problemer sonet sikringsdommer, og særreaksjonene tvungent psykisk helsevern og tvungen omsorg, som ikke er straff (jf. strl. § 15), skulle ivareta deres rettssikkerhet som hjelpetrengende fremfor kriminelle overtredere (NOU 1974:17; NOU 1990:5). Straffelovrådet (NOU 1974:17) foreslo særskilte regler for tilregnelige og utilregnelige overtredere, og en avskaffelse av fellesreaksjonen sikring. Rådet foreslo dessuten en sterkt begrenset adgang til å benytte tidsbestemt fengselsstraff overfor tilregnelige overtredere. En ny særreaksjon – forvaring – skulle innføres i stedet for sikring, og skulle bare kunne brukes hvis overtrederen hadde begått alvorlige lovbrudd, tatt i betraktning overtrederens sosiale og personlige situasjon og eventuelle kriminelle bakgrunn.

Særreaksjonsutvalget i lovforarbeidet NOU 1990:5 fikk, i likhet med Straffelovrådet (NOU 1974:17), også i oppgave å vurdere endringer i gjeldende regelverk om strafferettslige særreaksjoner. Det overordnede målet for utredningsgruppens arbeid blir presentert slik:

[Å] etablere et nytt reaksjonssystem som både ivaretar samfunnets legitime krav på beskyttelse mot farlige lovbrøyttere og lovbrøytterens krav på rettssikkerhet og rett til hjelp mot sykdom og sosial mistilpasning (NOU 1990:5, s. 13).

Utredningen foreslo innføring av særreaksjonen forvaring for tilregnelige overtredere, og fremhevet at straffens bruk skulle være begrenset da den ikke skulle brukes dersom tidsbestemt fengselsstraff ellers ville ha vært langvarig. Forvaringsreaksjonen skulle i hovedsak brukes overfor overtredere som ellers ville ha blitt idømt tidsbestemte fengselsstraffer på anslagsvis 6-8 år. Reaksjonen ble beskrevet som et nødvendig straffetiltak bare hvis overtrederen kunne vurderes som farlig for andre mennesker i det åpne samfunnet. En farlighetsvurdering skulle foretas på domstidspunktet, og spørsmålet om dommens varighet skulle avgjøres med utgangspunkt i løpende farlighetsvurderinger under straffegjennomføringen. Straffens innhold skulle være forskjellig fra innholdet i vanlig

fengselsstraff, og forvaring ble foreslått gjennomført i kriminalomsorgen med opprettelse av en spesiell anstalt primært for forvaringsdømte, begrunnet med at de hadde andre og flere behov for tilrettelegging av straffegjennomføringen enn innsatte for øvrig (NOU 1990:5).

4.1.2. Forvaring blir innført

Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner) ble vedtatt den 6. juni 2001 (Besl. O. nr. 125), og trådte i kraft 1. januar 2002. Det ble innført nye regler i straffeloven om strafferettslige særreaksjoner for tilregnelige og utilregnelige overtredere. For utilregnelige overtredere ble særreaksjonene tvungen omsorg, jf. strl. § 39 a, og tvungent psykisk helsevern, jf. § 39 b, innført.²³ Forvaring ble innført som særreaksjon for tilregnelige overtredere, jf. strl. § 39 c-h.²⁴ Sikringsinstituttet ble avløst av ordningen, og domfelte som sonet en sikringsdom per 1. januar 2002 ble enten overført til forvaring eller prøveløslatt fra sikring (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008).

4.2. GJELDENDE RETT

Forvaringsbestemmelsen er hjemlet i straffelovens § 39 c-h, hvorav § 39 c (1) er den mest sentrale lovteksten for min avhandling, da den beskriver forvaringens formål og gir vilkårene for en forvaringsdom.

§ 39 c. Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt:

1. Lovbryteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet¹, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbryteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.

⁰ Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64), endret ved lov 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002).

¹ Jfr. Strl. § 148, kap. 19, 21 22 og § 268 jfr. § 267.

Forvaring er straff (jf. strl. § 15), og dommen skal sones i en fengselsanstalt, fortrinnsvis i egen avdeling som er spesielt tilrettelagt for forvaringsdømte. Straffen kan idømmes for en rekke alvorlige lovbrudd, og lovbruddstypene i strl. § 39 c (1) er ikke uttømmende. Per 3. januar 2012 har det blitt idømt 191 rettskraftige forvaringsdommer, hvorav 47 dommer er for

²³ Se vedlegg 2 for disse særreaksjonsbestemmelsene i sin helhet.

²⁴ Se vedlegg 1 for forvaringsbestemmelsen, strl. § 39 c-h, i sin helhet.

drap eller drapsforsøk som hovedlovbrudd, 53 dommer for voldtekt, 36 dommer for seksualforbrytelser, 20 for legemsbeskadigelse, 12 for ran, 11 for brannstiftelse, 8 for trusler, 3 for skadeverk og 1 dom for frihetsberøvelse (Johnsen, 2012).

Straffen er en tidsubestemt straffereaksjon, som betyr at endelig tidspunkt for løslatelse verken er kjent for overtrederen eller kriminalomsorgens tilsatte. Retten skal fastsette en tidsramme for straffens lengde som ikke bør overstige 15 år, og ikke kan overstige 21 år. Retten bør fastsette en minstetid som ikke må overstige 10 år. Dersom påtalemyndigheten begjærer det kan tidsrammen forlenges med inntil fem år av gangen (jf. strl. § 39 e). Den forvaringsdømte kan prøveløslates når han har sonet minstetiden, gitt bestemte vilkår for prøveløslatelse. Tidsramme og minstetid er retningsgivende, fremfor avgrensende, for straffens lengde. Kriminalomsorgens tilsatte skal vurdere domfeltes grad av endring, og når prøveløslatelse eventuelt kan være forsvarlig (jf. FOR 2004-03-05 nr 481; Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004). Spørsmål om prøveløslatelse skal tas opp i retten, og det er domstolen som i siste instans avgjør om prøveløslatelse er forsvarlig. Forvaringsstraffen kan teoretisk sett vare livet ut, og dens lengde er avhengig av kriminalomsorgens og domstolens vurderinger som avgjør om straffen skal forlenges eller sones tiden ut, eller om den dømte kan prøveløslates på visse vilkår. Forvaring kan bare idømmes tilregnelige overtridere, og tilregnelighet defineres ut fra hva som til enhver tid defineres som utilregnelig.²⁵

4.2.1. *Vilkår for dom på forvaring*

En forvaringsdom baseres på at tre hovedvilkår er oppfylt, som beskrevet i strl. § 39 c (1). Det vilkåret som tillegges mest vekt er samfunnsvern; reaksjonen kan bare idømmes dersom en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet. Vilkåret innebærer at mennesker i det åpne samfunnet skal beskyttes mot alvorlige lovbrudd, og dermed mot overtridere som har begått slike lovbrudd. Det andre hovedvilkåret er at ett eller flere alvorlige lovbrudd er begått, eller forsøkt begått. Voldslovbrudd, seksualforbrytelse og ildspåsettelse er eksempler på lovbruddstyper som oppfyller det andre vilkåret for bruk av forvaringsstraffen. Det tredje hovedvilkåret er at faren for tilbakefall til ny, alvorlig

---

²⁵ Tilstander som gjør at en person blir vurdert som utilregnelig er at han var psykotisk eller bevisstløs på handlingstidspunktet (jf. strl. § 44), at han var under 15 år på handlingstidspunktet (jf. strl. § 46 om kriminell lavalder), at han hadde nødrett og handlet for å redde eget eller andres liv eller eiendom (jf. strl. § 47), og/eller at han begikk lovbrudd i nødverge, og lovbruddet blir vurdert til å understige eventuelle konsekvenser av lovbruddet han verget seg mot (jf. strl. § 48). Dersom overtrederen ikke oppfyller kriteriene i strl. §§ 40, 44, 47–48, blir han vurdert som tilregnelig.

kriminalitet er nærliggende. Dette innebærer en farevurdering, hvor det begåtte lovbruddet, overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, og eventuell kriminell historie er sentrale elementer for vurdering.

I avhandlingen vil vilkårene for bruk av forvaring være nyttige for å forstå på hvilket grunnlag noen idømmes forvaring, og hvilke vurderinger som har blitt gjort om overtrederen som oppfyller vilkårene, for eksempel i form av farevurderinger i forkant av dom; rettspsykiatriske vurderinger slik de kommer frem av rettsavgjørelser; og hvordan risikovurderinger under soning kan ha innvirkning på overtrederens mulighet for prøveløslatelse.

4.2.2. Forvaringens primær- og sekundærformål

«Med denne betegnelsen [forvaring] antydes at det primære formål med reaksjonen [er] hensynet til samfunnsvernet: å beskytte samfunnet mot særlig farlige lovbrøyttere» (NOU 1974:17, s. 90). Formålet er gjengitt i gjeldende lov, strl. § 39 c (1): «Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff». Samfunnshensynet er styrende for hvilke praktiske konsekvenser reaksjonen vil få for den som blir dømt; hvor lang straffen skal være og hva som skal være straffens innhold. Samfunnsbeskyttelse er primærformålet med forvaring, og formålet kan forstås som konstituert innenfor en farlighetsdiskurs fordi overtrederen blir vurdert som så farlig at han må sperres inne ved bruk av fengsel, slik at han ikke lenger utgjør en risiko for andre mennesker i det åpne samfunnet.

Domfelte skal arbeide med egen atferdsendring under straffegjennomføringen. Dette er ikke et uttalt mål med forvaringsreaksjonen, men uttrykkes som at «Samfunnsbeskyttelsen forutsettes ivaretatt ved at den forvaringsdømte endrer adferd og dyktiggjøres for et liv utenfor fengsel» (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene). Dyktiggjøring er et gjennomgående begrep innenfor endringsdiskursen om forvaring, i sammenheng med overtrederens ansvar overfor samfunnet fremfor seg selv. Det er ikke hensynet til overtrederens endring, for hans eget beste, som er sentralt, men om han kan vise seg klar til å leve sammen med andre i det åpne samfunnet:

Kriminalomsorgen skal gjennomføre straff på en slik måte at nye lovbrudd ikke skjer under straffegjennomføringen, samtidig som rehabiliteringsarbeidet har redusert tilbakefall til ny kriminalitet som mål. De som er farlige eller ikke har til hensikt å endre sitt kriminelle livsmønster, skal samfunnet beskyttes mot (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 93).

Av sitatet over finner man det man kan kalle sekundærformålet med forvaring, konstituert innenfor en endringsdiskurs; straffen skal gjennomføres slik at endringsarbeidet kan bidra til dyktiggjøring av overtrederen til et liv utenfor fengsel. I sammenheng med mange forvaringsdømtes lave tilknytning til konvensjonelle institusjoner i samfunnet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008), blir straffens sekundærformål om hensyn til overtrederen tydelig – de må følges opp med tiltak som er tilrettelagt for deres behov. Per 03. januar 2012 hadde 188 personer, i hovedsak i 40-årene, blitt idømt forvaring (Johnsen, 2012). Ila fengsel og forvaringsanstalt oppgir at gjennomsnittlig alder ved første domfellelse er nærmere 22 år, og gitt den høye gjennomsnittsalderen på tidspunktet for forvaringsdommen kan man anta at mange av de dømte har begått kriminalitet forholdsvis lenge:

Jo eldre lovbrøyteren er, desto flere år har lovbrøyteren hatt til å demonstrere sin manglende evne til å endre sitt levemønster, og jo bedre dokumentert er det ofte at tidsbestemt fengselsstraff ikke lenger anses tilstrekkelig til å verne samfunnet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 43).

I etterkontrollrapporten (s. 45–46) beskrives mange forvaringsdømte til å ha lav eller ingen utdanning eller legitim arbeidstilknytning: «Kun 15 [av 124]²⁶ (12 %) var i arbeid på handlingstidspunktet, mens hele 41 (33 %) var arbeidsledige på samme tidspunkt. 33 (27 %) var uføretrygdede, mens 9 (7 %) levde av sosialhjelp. Tall fra Ila opplyser at kun 29,5 % kan sies å ha vært i stabilt arbeid». Hva gjelder familietilknytning var 18 forvaringsdømte (15 %) gift eller samboende på handlingstidspunktet, mens 99 (80 %) var enslig, separert eller skilt. Sammenfattet kan det sies at de som er inkludert i utredningsgruppens rapport har lav tilknytning til sentrale samfunnsinstitusjoner som utdanning, arbeid og familie. Nær 9 av 10 domfelte hadde en eller flere psykiatriske diagnoser, og personlighetsforstyrrelse var den dominerende diagnosegruppen. Tallene over kan tolkes som at mange forvaringsdømte har hatt lav tilhørighet til konvensjonelle sosiale fellesskap, slik som skole, arbeid og familie. Forvaringens sekundærformål om at overtrederen skal forbedres kan således beskrives som et uttrykk for gode intensjoner overfor overtrederen, for å gi ham en ny sjanse.

---

²⁶ Etterkontrollrapporten om reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring er basert på informasjon om 124 forvaringsinnsatte, og 125 rettskraftige dommer, i perioden 1. januar 2002 til 31. desember 2006, med et mandat om å undersøke hvorvidt ordningen fungerte etter intensjonene.

Reaksjonens to sentrale formål oppsummeres i forskriften om gjennomføring av forvaring (FOR 2004-03-05 nr 481):

§ 2. Formål

Gjennomføring av forvaring skal ivareta samfunnets behov for sikkerhet mot ny alvorlig kriminalitet fra den forvaringsdømtes side. Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin atferd og tilpasse seg et liv i frihet.²⁷

Strafferettsapparatets arbeid skal i første omgang fungere uskadeliggjørende, dernest skal det produsere håndterlige og lydige borgere (Bosworth, 2007). Etter at behandlingsideologien om forbedring av overtrederen har bleknet, har rehabilitering som mål for straffegjennomføring blitt underordnet andre kriminalpolitiske mål, slik som risikohåndtering og uskadeliggjøring (Garland, 2001). Underordningen kan overføres til forvaringens primær- og sekundærformål, hvor formålet om samfunnsvern overskygger og omslutter formålet om overtrederens endring. Formålene er allikevel uløselig sammenknyttet fordi uten farlighet trengs ingen endring, og endring er ikke nødvendig dersom overtrederen ikke blir vurdert som farlig. «A human institution can hardly continue if it has no coherent and morally justifiable purpose» (Bosworth, 2007, s. 81). Forvaringsstraffen kan ikke rettferdiggjøres med uskadeliggjøring alene; endringsformålet dekker straffens moralske, etiske og praktiske plattform.

***

Forvaringsordningen er et resultat av en lang beslutningsprosess, med røtter tilbake til midten av 1950-tallet, basert på at sikringsinstituttet fikk kritikk fra flere hold, blant annet for å være en dobbeltsporet straffereaksjon og fordi ordningen ble idømt både utilregnelige og tilregnelige overtredere. Forvaringsreaksjonen trådte i kraft i 2002, og to sentrale dreiningspunkter utgjør straffens formål; henholdsvis å ivareta samfunnsvernet, og å gjenopprette overtrederen til en bedre samfunnsborger underveis i straffegjennomføringen for at han skal klargjøres til prøveløslatelse. Det er nettopp disse to formålene, som reflekteres i henholdsvis farlighetsdiskursen og endringsdiskursen slik de kommer frem av offentlige dokumenter, som danner grunnlaget for avhandlingens del 2. Del 2 innledes med kapitteloverskriften «Trygghet gjennom endring», som er toneangivende for kapitlene 5-9, om henholdsvis velferdsstatens nettverk, farlighetsdiskursen, endringsdiskursen, velferdsstatens trygghetsoverblick, og forvaring som en velferdsstatlig håndrekning.

---

²⁷ Dette sitatet er brukt tidligere som et eksempel på hvordan forvaringsreaksjonens to sentrale formål oppsummeres i offentlige dokumenter (se kapittel 3, punkt 3.4.).

DEL II

5. TRYGGHET GJENNOM ENDRING

Ila fengsel og forvaringsanstalt betegner sin virksomhet med setningen «Trygghet gjennom endring» (URL: Ila fengsel og forvaringsanstalt, 2011). Som en sentral forvaringsinstitusjon blir måten Ila betegner sitt virke også beskrivende for hvordan forvaringsordningen kan forstås som initialt ekskluderende, på grunn av behov for samfunnstrygghet, dernest inkluderende, på grunn av overtrederens behov for endring. I dette kapitlet vil jeg analysere hvordan forvaringsstraffen, som en sammensatt strafferettslig særreaksjon, kan beskrives som formet av oppfatninger om hvordan straff brukes i det norske velferdssamfunnet, hvis trygghetsoverblick er orientert omkring både trygghet og endring, som to konkurrerende, men gjensidig avhengige, uttrykk for omsorg for befolkningen.

5.1. FARLIGGJORTE FORSTÅELSER, RETTFERDIGHET OG KOMMUNIKASJON

Hvorfor blir visse handlinger oppfattet som særlig truende, og visse mennesker som så farlige at de oppfyller vilkårene for bruk av forvaring? Ikke alle forvaringsdømte har begått kriminalitet tidligere, og forvaringsbestemmelsen kan også brukes i saker hvor overtrederen for første gang har begått et alvorlig lovbrudd, gitt lovbruddets grovhet og at sannsynligheten for tilbakefall til ny kriminalitet er høy (jf. strl. § 39 c (2)). Allikevel virker det som om det er vanlig at domfelte har en forholdsvis lang avvikerkarriere, med tidlig og hyppig kontakt med hjelpe- og kontrollinstitusjoner i det åpne samfunnet, som kumulativt kan sies å ha formet veien mot en kriminell karriere (Lianos og Douglas, 2000).

Den forvaringsdømte blir en person som «gång på gång har bevisat att de är ovärdiga hjälpmottagare», og blir dermed definert til å tilhøre «det dårlige selskab» (Järvinen, 2002, s. 80) – de som befinner seg i utkanten av rammene for akseptert atferd. Uansett tidligere kriminalitet skal forvaringsstraffen brukes mot de alvorligste lovbrudd som truer andre menneskers liv, helse eller frihet, og blir derfor også en straff mot overtredere som beskrives i media som «Norges farligste»,²⁸ med overskrifter som «Han er farlig for samfunnet»²⁹ og

---

²⁸ «Norges farligste», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=0550162009012033272952&serviceId=2>, lesedato: 20.03.2012.

«Menneske – ikke monster».³⁰ Hva kan slike fremstillinger gjøre for hvordan forvaringsreaksjonen oppfattes i samfunnet, når straffen er en formell reaksjon på de alvorligste lovbruddstyper?

Man kan tenke seg at valg av forvaring som straffereaksjon, når vurderingen blant annet er basert på hensyn til samfunnsvern, innebærer visse elementer av hensyn til det som kalles for en allmenn rettsfølelse: «en dyp forankring av oppfatninger om straff i den norske folkesjelen, som trekkes frem når nye straffelover gis, og når straffens innhold skal bestemmes» (Ryssdal, 2007). En allmenn rettsfølelse blir forklart som en bred forlengelse av «urett, frykt eller aggresjon hos den eller de som er direkte rammet (...) Det at gjerningspersoner straffes, har derfor en viktig mentalhygienisk virkning» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 20). En gjensidig påvirkning mellom allmenn rettsfølelse og kriminalpolitikk er basert på at mennesker har tillit til de valg som gjøres i strafferettssystemet fordi avgjørelsene skal gjøres kjent for og bli akseptert av menneskene i det åpne samfunnet. Tillit kan i dette henseende forstås som et uttrykk for de felles interesser som befolkningen har, og som er ment til å forvaltes av strafferettssystemet, for befolkningen. Fremstillinger av overtredere som farlige kan således være med på å forme en allmenn rettsfølelse av avstand til, og frykt for, overtredere som blir idømt forvaring.

I kraft av å være uskadeliggjørende blir forvaringsstraffen også en mekanisme for renovasjon av farlighet, hvor samfunnets truende individer blir omplassert til fengslets lukkede institusjon: «[T]here is a new and urgent emphasis upon the need for security, the containment of danger, the identification and management of any kind of risk. Protecting the public has become the dominant theme of penal policy» (Garland, 2001, s. 12, jf. Cohen, 1994; Hudson og S. Ugelvik, 2012). Ved uskadeliggjøring av overtrederen skjer det en omplassering av risikoen han representerer. Mennesker i det åpne samfunnet blir skånet fra risiko, men risikobyrdene kan ikke umiddelbart reduseres – den må omplasseres mellom to parter, hvor bare overtrederen, og ikke samfunnet, er identifiserbar som en person som kan bære omplasseringens kostnader (Floud, 1998 [1982]). Det er ikke rimelig at mennesker i samfunnet skal forhindre alvorlig kriminalitet, slik at det blir den forvaringsdømte som må

---

²⁹ «Han er farlig for samfunnet», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=055124201109259A99C9FA07B8A1C2A7C708FEB2773AFF&serviceId=2>, lesedato 20.03.2012.

³⁰ «Menneske, ikke monster», URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=0550162009110636622653&serviceId=2>, lesedato 20.03.2012.

sperres inne for å verne samfunnet. Overtredere blir posisjonert som farlige individer som må kontrolleres inngående for å beskytte samfunnet og forebygge ny kriminalitet – de blir til risikostørrelser som må håndteres av staten (Garland, 2001). Forvaringsreaksjonen blir således et verktøy for farlighetsrenovasjon som kan brukes med utgangspunkt i straffens tradisjonelle paradoks (Faugeron, 1996); overtrederen som oppfyller vilkårene for forvaring blir innesperret av hensyn til samfunnet, men på innsiden av fengslet skal han gjenopprettes til en bedre samfunnsborger og klargjøres for tilbakeføring til det åpne samfunnet. Uskadeliggjøring ivaretar samfunnsbeskyttelsen, men også den allmenne rettsfølelse kan bli tilfredsstilt ved bruk av forvaringsreaksjonen fordi strafferettsapparatet fjerner en samfunnstrussel. Straffens anvendelse kan gi en allmenn rettsfølelse av sikkerhet og trygghet, mot fare.

[Særreaksjoner] vil kanskje kunne gi en opplevelse av et aktivt samfunn som ivaretar den vanlige borgers berettigede krav på trygghet mot farlige makter. Det gir en god følelse. Og følelser gir fred. Derved kan disse tiltak gi en viktig mentalhygienisk gevinst (Christie i NOU 1974:17, s. 134).

Fordi overtrederen på mange måter fremstilles som farlig, kan også samfunnets oppfatning av ham som en offentlig person³¹ bli farliggjort, slik at mennesker i det åpne samfunnet fordømmer hans handlinger, og i forlengelsen også han som person.

Uttrykk for fordømmelse og gjengjeldelse kan omdefineres i politiske diskurser, til formål om å beskytte befolkningen mot farlige overtredere (MacCormick og Garland, 1998). Som begrunnelse for bruk av forvaring er det samfunnsbeskyttelse som står mest sentralt. Gjengjeldelse som straffebe grunnelse blir ikke nevnt, slik at det blir på utrygg grunn å hevde at forvaring innehar visse elementer av gjengjeldelse. Det er allikevel interessant å utforske gjengjeldelse noe nærmere, da forvaring er en reaksjon for de ytterst alvorlige lovbrudd, og blir nødvendigvis en straff som gir visse assosiasjoner til omfattende og restriktive kontrolltiltak mot noen overtredere som skiller seg fra andre mennesker fordi de oppfyller vilkårene for en tidsbestemt særreaksjon.

Gjengjeldelse, eller retribusjon, betyr at straff bare kan idømmes på en rettferdig måte hvis straffen påfører overtrederen det han fortjener i proporsjon til lovbruddet han har begått og skaden han har påført andre: «Retributivismen ser straffetanken i seg selv som sunn, og mener

---

³¹ Straffesaker der forvaring har blitt idømt som reaksjon blir ofte beskrevet i media, slik at den forvaringsdømte ofte blir en offentlig person, spesielt om han blir navngitt.

at vi kan avgjøre om straffen er berettiget eller ikke gjennom å se bakover i tiden» (Duus-Otterström, 2009, artikkel uten sidetall). Feinberg (1994) kaller straff for legitimert gjengjeldelse, manifestert i en myndiggjort avvisning av overtrederen, som foretas av domstolen som forvaltere av befolkningens interesser. Straff kan også beskrives som et uttrykk for samfunnets avsky for kriminalitet (Von Hirsch, 1985), og slik kan straffeanvendelse sies å ha en symbolsk funksjon; som et uttrykk for den forkastelighet som tilskrives lovbruddet, og dermed også overtrederen (Feinberg, 1994). I forvaringssaker kan domstolen sies å være den instansen som forvalter grad av forkastelighet fordi domstolens arbeidere har diskresjonær makt i valg av forvaring som en fakultativ straffereaksjon.

Straffeanvendelse kan forstås som en kommunikativ prosess med to parter, hvor overtrederen tiltales av strafferettsapparatet som en rasjonell og ansvarlig aktør i kraft av å være aktiv i, heller enn passiv mottaker av, den straffen han får (Duff, 1996). Forvaring kan kalles en kommunikativ prosess fordi strafferettsapparatet bruker reaksjonen som en strafferettslig konsekvens av alvorlige lovbrudd, og straffens anvendelse kommuniserer at tidligere tiltak ikke har vist seg nyttige for overtrederens positive endring. Kriminalomsorgen skal legge til rette for overtrederens endringsarbeid, som skal vurderes underveis i straffegjennomføringen. Som svar på overtrederens grad av endring kan strafferettsapparatet innvilge eller avslå prøveløslatelse. Den domfelte, som før dom ble vurdert som farlig, kommuniserer således sin endring til strafferettsapparatet, som skal vurdere endringen, og i siste instans kommunisere vurderingen til domfelte i form av prøveløslatelse eller ikke. Straffens kommunikative funksjon blir en måte å overtale overtrederen til å endre seg selv og bli en ansvarlig aktør (Duff, 1996); «Straffen er samfunnets måte å tale et moralsk språk med autonome lovbrøyttere» (Duus-Otterström, 2009, artikkel uten sidetall).

5.1.1. Sivilisering og bruk av straff

I forlengelsen av gjengjeldelsestankegangen, eller heller mangel på uttrykk for den i offentlige dokumenter om bruk av forvaring, kan man kalle det norske strafferettsapparatet for et, på den offentlige overflaten, nøytralt, rasjonelt, reflektert og balansert sett av forvaltningsinstanser, som bruker samfunnets velferdsinteresser som moderator for eventuelle emosjonelle elementer som kunne fått innvirkning på straffutmålingen (MacCormick og Garland, 1998). Straffeanvendelse i Norge skal ikke være motivert av gjengjeldelse eller hevnfølelse (jf. St.meld. nr. 37 (2007-2008)). «[P]assions are now buried beneath the ‘civilized’ restraint with which the death penalty is publicly discussed and administered» (Garland, 2010, s. 32).

Garland bruker dødsstraffen som eksempel, men sivilisering av oppfatninger omkring straffeanvendelse kan overføres til flere former for straff. Fængselsinstitusjonens intensjonale funksjon blir en refleksjon av gjeldende kulturelle verdier, som i sin tur danner rammeverket for hvorvidt en straffereaksjon, og den påfølgende straffegjennomføringen, blir akseptert som håndteringsstrategi (Pratt, 1999). Den norske velferdsstaten kan sies å inneha et sett av kulturelle verdier, slik som samfunnstrygghet og inklusjon, som har vært formende for innføring av forvaringsstraffen. Påføring av forvaring er imidlertid plassert bak fængselsmurene, ute av syn for resten av samfunnet, i likhet med all annen fængselsstraff som er institusjonalisert utenfor sivilisasjonens åpne områder.

Begrepet sivilisering peker til hvordan mennesker i vestlige samfunn har internalisert former for selvkontroll som til enhver tid har blitt definert som akseptable i en gitt sosial kontekst (Pratt, 1999). Elias (1978) beskriver en vestlig siviliseringsprosess, blant annet med utgangspunkt i hvordan oppfatninger av skikk og bruk – av manerer – har endret seg, og dermed har det som defineres som skikk og bruk også endret seg. Elias bruker eksempler som bordskikk, spytting og aggressivitet på hvordan mennesker gradvis har blitt sensitivisert i forhold til slik atferd; man aksepterer det bare i sømmelige former, som til enhver tid blir definert av samfunnets normative oppfordringer om hva som er akseptert atferd. Det er selvsagt at alvorlige lovbrudd som drap blir normativt fordømt og at mennesker er sensitive i forhold til det. Lovbrudd som inngår i forvaringsbestemmelsen kan ikke direkte sammenliknes med dårlig bordskikk og sinneutbrudd med aggressive undertoner. Elias' (1978) eksempler på sivilisering av atferd kan imidlertid overføres til hvordan oppfatninger av og oppmerksomhet omkring farlighet og risiko har forandret seg og blitt tilspisset med omfattende, kompliserte og strenge kontrolltiltak, slik forvaringsstraffen er et eksempel på.

Overall, the civilizing process of modern society has brought with it a professed distaste for violence and extreme forms of behaviour [and] the internalization of self-restraint and the prohibition of impulsive, non-reflexive conduct (Pratt, 1999, s. 275).

Sensibilitet omkring «the suffering of others and the privatization of disturbing events» (Pratt, 1999, s. 273) kan tenkes å ha vært underbyggende for innføring av forvaringsreaksjonen. For å ivareta samfunnstrygghet har forvaring blitt innført for å ekskludere visse overtredere fra det åpne samfunnet, som et farlig og truende subjekt. Selv om grad av sensibilitet kanskje har økt i forhold til alvorlige voldslovbrudd, blir ikke overtrederne overlatt til fængslet, som en totalt ekskluderende institusjon. Det norske strafferettsapparatet har som formål å gjenopprette den

domfelte underveis i straffegjennomføringen og tilbakeføre ham til samfunnet, som et subjekt med behov for positiv endring. Velferdsstatens ambisjoner reflekteres i forvaringsordningen, og i tråd med solidariske, inkluderende og trygghetsorienterte ambisjoner skal overtrederen til enhver tid håndteres av velferdsstatens arbeidere innenfor forvaringsinstitusjonen, plassert i et omfattende nettverk av kontroll- og hjelpeinstanser.

5.2. VELFERDSSTATENS NETTVERK

Velferdsstatens arbeidere utfører sitt virke i det man kan kalle for et voksende nettverk av instanser, som til sammen utgjør et omsorgsorientert institusjonssystem, med mer eller mindre restriktive, og gjensidig avhengige, hjelpe- og kontrolltiltak (Cohen, 1994). Garland (2001) setter velferdsstatens nettverk av institusjoner i et strafferettslig perspektiv og beskriver en velferdsorientert straffepraksis i fortid, men overført til den norske velferdsstaten kan man bruke Garlands perspektiv i nåtid:

These penal-welfare arrangements were also part of the wider scheme of things. Their basic structure and functioning were rooted in the differentiated institutional arrangements of modern society, and their programmes and working ideologies were integral elements of the post-war welfare state and its social democratic politics (Garland, 2001, s. 28).

Det velferdsstatlige strafferettsapparatet tok form på 1950- og 60-tallet (Garland, 2001), og bygger på intensjonale elementer av hjelp og støtte som grunnlag for straffegjennomføring. Velferdsstatlige institusjoner som driver sosial kontroll skal i første omgang ivareta alle samfunnsmedlemmers interesser, og de menneskene som bryter med andres interesser – overtrederne – utdefineres og plasseres i fengselsinstitusjonen, som kan beskrives som én av mange menneskebehandlingende «velfærdsinstitusjoner, der har til formål at hjelpe, behandle og yde omsorg til borgerne» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 13).

Det velferdsstatlige nettverket består av en rekke samfunnsinstitusjoner, for eksempel utdanningsinstitusjoner, helsevesenet og kriminalomsorgen, som kan beskrives som gjensidig avhengige ved at de bekrefter og viderefører hverandres virksomhet, samtidig som de institusjonelle tiltakenes formål om positiv oppnåelse, endring og forbedring gjenspeiles i velferdsinstitusjoners arbeid.³² Nettverkets institusjonspraksis kan sies å være basert på regjeringsmakt, med mål om at mennesker skal internalisere og praktisere selvstyre (Neumann, 2003; Foucault, 2007). Regjeringsmakt har ikke som mål å passivisere individet

---

³² Se mer om velferdsinstitusjoners formål om positiv endring i kapittel 7, punkt 7.1.2. om institusjonens doxa.

som mottaker av støtte, veiledning og hjelp, og maktformen skal heller ikke være direkte straffende, og utøve en myndighet som rammer det avvikende individet. Målet er å stimulere subjektet som en selvstyrende, aktiv og autonom aktør, som ikke behøver intervensjoner eller påminnelser om akseptert atferd fordi han selv skal gjøre seg klar over hvilke premisser som gjelder (Crewe, 2009, s. 141).

[Pastoral power] suddenly spread out into the whole social body; it found support in a multitude of institutions (...) [T]here was an individualizing "tactic" which characterized a series of powers: those of the family, medicine, psychiatry, education, and employers (Foucault, 1982, s. 784).

Når velferdsstatlig styre beskrives som regjeringsmakt, kan samfunnets institusjoner forstås som «a whole series of institutions which, well beyond the frontiers of criminal law, [constitutes] what one might call the carceral archipelago» (Foucault, 1991, s. 297). Denne øygruppe av institusjoner inkluderer fengslet i tillegg til andre, kontrollerende institusjoner, og grensene mellom restriktive kontrolltiltak og omsorgsorienterte intervensjonsordninger blir visket ut på et kontinuum av straffeliknende praksiser som sprer praksisene til alle institusjoner, som til sammen utgjør «A subtle, graduated carceral net, with compact institutions, but also separate and diffused methods» (Foucault, 1991, s. 297). Institusjoner som medisin, psykologi og utdanning integrerer i alt større grad elementer av klassifikasjon og vurdering; en utvikling som også legger til rette for at straffeinstitusjonen kan integrere elementer fra medisin, psykologi og utdanning, og slik kan institusjonene forstås som gjensidig avhengige av hverandre innenfor nettverket av kontrollinstitusjoner.

[The prison] is not alone, but linked to a whole series of 'carceral' mechanisms which seem distinct enough – since they are intended to alleviate pain, to cure, to comfort – but which all tend, like the prison, to exercise a power of normalization (Foucault, 1991, s. 308).

Hyrden, som i dette tilfellet er velferdsstaten, reagerer mot avvikeren med formelle kontrolltiltak fordi han ikke har oppført seg i tråd med normaliserende myndigheters oppfordringer. Regjeringsmakt i fengslet oppfordrer til utvikling og internalisering av aksepterte former for atferd, og oppfordringen absorberes i institusjonens omspennende hovedmålsetting, nemlig fokuset på at straffegjennomføring er til det kontrollerte individets eget beste (Bosworth, 2007). Selvkontroll og selvstyre bør internaliseres som følge av en oppdragende, vennlig og oppfordrende kontrollform som regjeringsmakten er.

Det kan sies å være en slags gjensidig tillit mellom de som styrer og de som blir styrt i samfunn som det norske, innenfor hvilke hyrdemakt, eller regjeringsmakt, ofte er sentrale styringsformer.

Scandinavians in general believe that the state is able and willing to solve problems and influence society in beneficial ways, and that civil servants are looking out for their best interest. Scandinavian government agencies, for their part, expect citizens to participate in state governance willingly and efficiently (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 1).

Forvaringsstraffens primærformål er uskadeliggjøring, og gjennom farlighets- og risikohåndtering skal forvaringsordningen ivareta befolkningens interesser av å føle seg beskyttet mot alvorlige kriminelle handlinger. Statens rolle som forvaltere av samfunnsbeskyttelse, med intensjonalt gode omsorgsfunksjoner for befolkningen, er karakteriserende for et velferdsstatlig straffrettsapparat; staten skal ikke være et maktapparat, men et omsorgsfullt system som befolkningen kan kreve beskyttelse av (Garland, 2001). Fokus på sikkerhet, både før og etter en forvaringsdom, reflekterer en velferdsstatlig trygghetsorientering, hvor alle menneskers interesser skal ivaretas så langt det lar seg gjøre. Overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene blir et spesielt synlig subjekt for statens trygghetsoverblikk på grunn av de lovbrudd han har begått, men staten er ikke individets fiende: «On the contrary, many of his problems can only be solved through cooperation and solidarity, through the state» (Erlander, sitert i Pratt og Eriksen, 2012, s. 252).³³ Overført til forvaringsordningen kan denne avtalen mellom stat og individ løse den forvaringsdømtes problemer, som bare kan løses av og med staten fordi det er kriminalomsorgen og domstolen som velferdsstatlige institusjoner som kan legge til rette for prøveløslatelse, og domfelte må selv arbeide aktivt for å vise seg ansvarlig nok for å få innvilget prøveløslatelse. I møtet med staten som administrator av forvaringsstraffen, konkretisert i domstolens og kriminalomsorgens tilsatte, skal den forvaringsdømte foreta gode valg, slik at han kan vise seg forbedret.

5.2.1. «Sunne valg»

Neumann (2003, s. 9) eksemplifiserer regjeringsmakt i den norske velferdsstaten med et avissitat, hvor tidligere helseminister Dagfinn Høybråten vektla at «Den som kan gjøre mest for å påvirke din egen helse, er deg selv».³⁴ Uttalelsen ble gjort i forbindelse med

---

³³ Tage Erlander var Sveriges statsminister i perioden 1946-1969 (Pratt og Eriksen, 2012, s. 252).

³⁴ Sitatet er hentet fra artikkelen «Høybråtens resept for et sunnere Norge: Bli din egen helseminister»,

fremleggelsen av stortingsmeldingen *Resept for et sunnere Norge: Folkehelsepolitikken* (St.meld. nr. 16 (2002-2003)), og om man tenker seg begrepet «helse» som en analogi til andre livsområder, som for eksempel en persons handlingsvalg, avvik og kriminalitet, så kan følgende sitat fra den ovennevnte stortingsmeldingen få bredere betydning:

Den enkelte har et ansvar for egen helse og vil på mange områder ha valgmuligheter og stå ansvarlig for sine valg. Men samfunnet kan og bør påvirke valgene gjennom å informere, tilføre kunnskap og påvirke holdninger. Kunnskapsformidling og holdningspåvirkning må suppleres med andre tiltak. Det kan innebære å gjøre de sunne valgene lettere og mer attraktive. Men det kan også bety å gjøre de helsenedbrytende valgene vanskeligere, uten samtidig å fremme negative holdninger overfor de som allikevel velger annerledes (St.meld. nr. 16 (2002-2003), s. 6).

Uttrykket «sunne valg» gir assosiasjoner til aksepterte former for atferd i et samfunn hvor mennesker hele tiden bør informeres, på ikke-tvingende måter, om hvilken atferd som til enhver tid defineres som rett eller feil. «Helsenedbrytende valg» gir assosiasjoner til de former for atferd som er uakseptable i samfunnet, men selv om noen «velger annerledes» skal de ikke behandles dårlig, underforstått at de ikke skal ekskluderes. Her kan man trekke paralleller til Valles uttalelse (1989, s. 172) om solidaritet i norsk kriminalpolitikk.³⁵ Alle skal med, og en regjeringsmakt som i første rekke tar sikte på indirekte kontroll av samfunnets kontrollsubjekter, skal være intensjonalt omsorgsfull og inkluderende, både for de som beveger seg innenfor og utenfor samfunnets fellesområder for akseptert atferd.

Lianos og Douglas (2000, s. 270) sier at menneskers liv og måten folk lever blir definert i forhold til trygge og kontrollerte områder for atferd, som i konsekvens definerer hvilke områder som er utrygge og de mennesker som befinner seg innenfor dem som utrygge mennesker – som risikable individer (Rose, 2010). Mennesker som forstyrrer velferdsstatens trygghetsoverblick kan vurderes som truende for resten av samfunnet, som en mellommenneskelig risiko som må håndteres med kontroll. Crewe (2009) kaller denne tankegangen for ny-paternalisme; en form for autoritær regjeringsmakt, hvor grensene mellom vennlig veiledende intervensjon og strenge kontrolltiltak er smale:

[The core of neo-paternalism] was neo-liberal: a sphere of soft power and self-regulation. It offered paternalistic, almost protective support, stopping the prisoner (...) while steering and introducing him towards 'sensible options' (as defined by the authorities), providing opportunities, and appealing to his 'better self'. In many respects, it offered decency, care, and assistance. But its perimeter was firmer and more coercive. If the prisoner did not want to be rehabilitated, if he chose not to conform to institutional

---

URL: <https://web.retriever-info.com/services/archive.html?method=displayDocument&documentId=020002200301110025&serviceId=2>, lesedato 20.03.2012.

³⁵ Se kapittel 4, punkt 4.1., for Valles uttalelse.

demands, or if he could not recognize his 'best interests', then punishment and constraint – the 'authoritarian wall' – were not far away. The line between a guiding hand and a stiff, constraining grip was a fine one (Crewe, 2009, s. 144).

Crewes redegjørelse for ny-paternalisme som grunnlag for strafferettslig kontroll av overtredere, kan sammenliknes med Cohens (1994) beskrivelse av at myke intervensjonstiltak og harde kontrolltiltak supplerer hverandre innenfor et institusjonsnettverk – trådene i nettverket går alle veier, krysser og veves sammen når både myke og harde tiltak skal øves på overtrederen, som både skal kontrolleres og hjelpes på samme tid. Kanskje kan det norske samfunnet beskrives som ny-paternalistisk fordi et velferdsstatlig trygghetsoverblikk skal ivareta befolkningens sikkerhet og oppdage samfunnstrusler, ved at det skjerpes i forhold til de som befinner seg i utkanten av rammene for akseptert atferd – de som defineres som avvikere. Hjelpe- og intervensjonstiltak kan tilbys i velferdsstatlige institusjoner, men dersom avvikerne ikke svarer rett i forhold til på forhånd fastlagte formål om positiv endring, må strengere kontrolltiltak settes i verk for å håndtere avvikeren, som etter hvert blir posisjonert som en trussel for andre menneskers liv, helse eller frihet. Forvaring, som en særreaksjon innenfor et velferdsstatlig straffeapparat, er en blanding av nettopp disse fine grensene mellom hjelpe- og kontrolltiltak, som overtrederen selv må forvalte og gjøre om til en positiv prosess, som kan vise at han har gjennomgått en atferdsendring og er dyktiggjort til å bli prøveløslatt til det åpne samfunnet, som en ufarliggjort og trygg samfunnsborger.

I sammenheng med det ny-paternalistiske perspektivet og Cohens (1994) beskrivelse av et institusjonssystem basert på henholdsvis vennlige og restriktive kontrolltiltak, kan forvaringens primærformål om samfunnsbeskyttelse forstås som omspennende og overordnet formålet om overtrederens endring. Forvaringsordningen kan således sammenliknes med det Crewe (2009, s. 144) kaller for ny-paternalismens kjerne som er støttende og veiledende, men allikevel omsluttet av en periferi som er langt fastere, mer kontrollerende, og orientert omkring samfunnsvern og –beskyttelse.

5.2.2. Samfunnsbeskyttelse

Det å verne samfunnet peker til at «samfunnets medlemmer skal beskyttes mot lovbrøyttere som regnes som særlig farlige» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 36), og det er samfunnsvernet ved en tidsbestemt fengselsstraff som skal vurderes i forhold til om forvaring heller bør idømmes. Forvaringsgjennomføringen skal baseres på sikkerhetshensyn hele tiden: «[E]n sikkerhetsmessig vurdering må legges til grunn for alle beslutninger vedrørende

domfelte både under gjennomføring av forvaring i fengsel og i forbindelse med prøveløslatelse» (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene, *Til § 2 Formål*). Forvaring kan beskrives som en forebyggende straffereaksjon som er ment til å forhindre ny alvorlig kriminalitet i det åpne samfunnet – både ved uskadeliggjøring av overtrederen, men også ved at han skal dyktiggjøres til prøveløslatelse. Hensikten med sikkerhetsmessige vurderinger er å løslate domfelte på riktig tidspunkt, på bakgrunn av vurderinger av hans u/farlighet og grad av positiv endring.

Samfunnsbeskyttelse henviser til beskyttelse av et helt samfunn, og med det – alle menneskene som lever i samfunnet. De som skal beskyttes med straff er de involverte i straffesaken: «ofrene for det enkelte lovbrudd, publikum og samfunnet generelt, og lovbrysterne og deres pårørende» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 105). Slik blir «samfunnsbeskyttelse» et paraplybegrep som kanskje spesielt omfatter de mennesker som er i særlig risiko for å bli utsatt for kriminalitet, men begrepet omfatter også alle mennesker i et samfunn fordi de har krav på beskyttelse mot kriminelle handlinger som truer deres liv, helse eller frihet. Det blir strafferettsapparatets oppgave å oppfylle dette kravet ved å kontrollere hvorvidt og når overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene på en trygg måte kvalifiserer til prøveløslatelse.

«The present-day ambidextrous prison is perhaps best described as a welfare state social technology tailored to the overarching goal of increased security *on a societal level*» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 11, kursivering i original). Med begrepet «ambidextrous prison» henviser Ugelvik her til en praksis, plassert innenfor et velferdssystem, som bruker begge hendene for intervensjon og kontroll like mye; statens venstre og høyre hånd virker sammen i norsk straffepraksis (Bourdieu, 2011). Wacquant (2009) sier at statens høyre hånd er langt sterkere i nyliberale samfunn enn den venstre, med mer fokus på effektivisering og markedsøkonomi. I det norske velferdssamfunnet, derimot, kan statens venstre og høyre hånd forstås som utstrakte side om side, som en håndsrekning til de som skal håndteres. Statens høyre hånd kommer til uttrykk i de håndteringsstrategier som konstitueres innenfor en farlighetsdiskurs om forvaring, og det er den høyre hånden som posisjonerer overtrederen som et farlig subjekt som den skal håndtere med uskadeliggjøring, straff og innesperring. Statens venstre hånd kommer til uttrykk i de håndteringsstrategier som konstitueres innenfor en endringsdiskurs om forvaring, og den venstre hånden posisjonerer overtrederen som et subjekt med behov for endring som den skal håndtere med ansvarliggjøring, dyktiggjøring og

gjenopprettelse på innsiden av fengslet. Statens høyre og venstre hånd kan forstås som styrende for velferdsstatens trygghetsoverblick, som er spesielt fokusert på forvaringsdømte som synlige subjekter (jf. Scott, 1998; Bourdieu, 2011).

5.3. FORVARING OG FUNDAMENTALE PRINSIPPER FOR STRAFFEGJENNOMFØRING

Det kan være nyttig å diskutere forvaringsstraffen innenfor et større velferdsstatlig rammeverk, i forhold til det Foucault (1991, s. 268-270) kaller for fundamentale prinsipper for gjennomføring av straff i fengsel. Foucault skisserer fengselsinstitusjonens prinsipper om klassifisering; tilpasning av straffen; forbedring; plikt og rettighet til arbeid og utdanning; overoppsyn og administrasjon i fengslet; og oppfølging etter løslatelse. Prinsippene strekker seg historisk langt tilbake og kan kanskje kalles for fengslets fundamentale institusjonsformål. I kapittel 6 og 7 vil jeg diskutere prinsippene i forhold til velferdsstatlig kriminalomsorg, med forvaringsstraffen som case, og jeg vil legge særlig vekt på prinsippene om klassifisering, forbedring og oppfølging etter løslatelse, da disse prinsippene kan sies å være gjensidig avhengige underveis i forvaringsgjennomføringen. I kapittel 6 vil jeg analysere prinsippet om klassifisering av overtrederen fordi klassifisering er med på å legge føringer for hvordan overtrederen skal følges opp med ulike tiltak for endring på grunn av at han vurderes som farlig.

Jeg har tidligere poengtert at forvaringsordningens primærformål om samfunnsbeskyttelse er overordnet ordningens sekundærformål om overtrederens behov for endring. Primærformålet kommer tydeligere frem enn sekundærformålet gjennomgående i datamaterialet, og derfor har jeg vurdert det som viktig å analysere endringsformålet grundig da dette ikke er en like eksplisitt straffebegrunnelse som formålet om samfunnsvern. Det er også viktig å fremheve den gjenopprettende funksjonen som forvaringsstraffen er tenkt til å ha, som et uttrykk for velferdsstatens omsorgsorientering og ambisjoner om inklusjon av alle samfunnsborgere. I kapittel 7 vil jeg analysere prinsippet om forbedring fordi det reflekteres i forvaringens sekundærformål om gjenoppretting av overtrederen som har behov for endring. Prinsippet om tilpasning av straffen ut fra overtrederens forutsetninger for straffegjennomføring vil bli drøftet i forhold til forvaringsstraffens tidsubestemte karakter fordi straffens lengde betinges av vurderinger av overtrederens funksjonsevne. Prinsippet om oppfølging etter løslatelse blir analysert i sammenheng med forvaltningssamarbeidet mellom kriminalomsorgen og andre

instanser i det åpne samfunnet fordi dette samarbeidet er ment til å ivareta overtrederens rettigheter etter prøveløslatelse.

Selv om jeg skiller mellom farlighetsdiskursen og endringsdiskursen i henholdsvis kapittel 6 og 7, er det vanskelig å komme utenom at diskursene er tett sammenknyttede og gjensidig avhengige. Noen steder vil diskursene derfor også drøftes i sammenheng med hverandre, selv om det overordnede, analytiske fokuset er på henholdsvis farlighetsdiskursen i kapittel 6 og endringsdiskursen i kapittel 7.

6. FARLIGHETSDISKURSEN: OM KLASSIFISERING, RISIKO OG REAKSJON

6.1. VELFERDSSTATENS MØTE MED DET FARLIGE SUBJEKTET

Forvaringsordningen som en velferdsstatlig håndrekning er ment til å redusere risiko for kriminalitet, betrygge befolkningen i det åpne samfunnet, og gjenopprette overtrederen til en bedre samfunnsborger. Forvaringsstraffen blir således en omsorgsorientert reaksjon – både overfor mennesker som skal beskyttes mot alvorlig kriminalitet som er et hensyn formet innenfor farlighetsdiskursen, og overfor overtredere som har begått alvorlige lovbrudd som er et hensyn formet innenfor endringsdiskursen. Denne bifurkasjonen, som også er et uttrykk for straffens tradisjonelle paradoks om henholdsvis uskadeliggjøring og hjelpetiltak, kan sammenliknes med det fengselsaktige nettet som Foucault (1991) skisserer – som en omspennende mekanisme som sakte, men kontinuerlig, deler inn velferdsinstitusjoner med svake avgrensninger, som utydeliggjør grensene mellom nettverkets institusjoner (jf. Cohen, 1994).

Formålet om å hjelpe overtrederen til endring på forvaringsavdelingen er imidlertid underordnet sikkerhetshensynet, da fengslet er plassert i velferdssamfunnets periferi som en institusjon som skal ta seg av de menneskene, de såkalte ulvene, som ikke oppfører seg på måter den normaliserende myndighet kan akseptere (Foucault, 2007): «The prison is used today as a kind of reservation, a quarantine zone in which purportedly dangerous individuals are segregated in the name of public safety» (Garland, 2001, s. 178). Forvaringsinstitusjonens primære funksjon blir uskadeliggjøring, som et uttrykk for tvingende maktutøvelse, forankret i at noen mennesker vurderes som farlige og at samfunnet skal vernes mot lovbruddene de har begått og kan komme til å begå. Det farlige subjektet blir posisjonert innenfor en offentlig farlighetsdiskurs, som motiverer bruk av forvaring av hensyn til samfunnsbeskyttelse. Institusjonen skal imidlertid også være intensjonalt god mot overtrederen hvis velferd, så langt det er sikkerhetsmessig forsvarlig, skal ivaretas inne i fengslet, i tråd med humanistiske og normaliserende prinsipper for straffegjennomføring (St.meld. nr. 37 (2007-2008)). Det hjelpetrengende subjektet blir posisjonert innenfor en offentlig endringsdiskurs som motiverer bruk av forvaring av hensyn til gjenopprettelse av overtrederen. Gjenopprettende tiltak skal tilbys domfelte i fengslet, for eksempel sinnemestring, rusprogram, relasjon og

samspillsprogram og alternativ til vold-programmer (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 13–15). Tiltaksvirkosomhet gjenspeiler hvordan hensyn til samfunnsbeskyttelse går hånd i hånd med hensyn til overtrederen som skal endres. Her er det en glidende overgang mellom henholdsvis farlighetsdiskursen og endringsdiskursen fordi endringstiltak i fengsel fremst skal være nyttige for å forhindre at det farlige subjektet begår nye lovbrudd, samtidig som tiltakene skal være nyttige for å gjenopprette domfelte til en bedre samfunnsborger – som et subjekt med behov for endring. Garland (2001, s. 143) sier at slike endringsprogrammer velges ut fordi de passer til de dominerende strukturer og den gjeldende kulturen i den konteksten de iverksettes. Dominerende strukturer i forhold til bruk av forvaring er strafferettsapparatets mål om uskadeliggjøring, samtidig som reaksjonen er plassert i et større velferdsstatlig institusjonsnettverk hvor prinsipper om human behandling av alle mennesker skal praktiseres, i en felles kultur preget av solidaritet og inklusjon, snarere enn total og eksplisitt eksklusjon. Hvordan overtrederen skal håndteres med forvaring er delvis betinget av hvordan han klassifiseres som et farlig subjekt.

6.2. KLASSIFISERING AV DEN FORVARINGSDØMTE

Et straffegjennomføringsprinsipp om klassifisering betyr at straffen skal sones med utgangspunkt i overtrederens sosiale og personlige forutsetninger (Foucault, 1991, s. 269), slik forvaringsstraffen skal være tilpasset den enkelte overtrederes særskilte behov (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 34). Klassifisering av overtrederen, og prinsippet om tilpasning av straffen ut fra overtrederens endringsprogresjon (Foucault, 1991), kan sies å henge sammen fordi overtrederens endringsprogresjon skal vurderes for å finne ut av når det vil være sikkerhetsmessig forsvarlig å prøveløslate ham til det åpne samfunnet.

Gjennom bygningsmessige tilpasninger, bedre bemanning per innsatt, tverrfaglig kompetanse, individuelt tilrettelagte påvirkningsprogrammer og andre tiltak skal forvaringsavdelingen ha spesielle forutsetninger og fagkompetanse for å tilrettelegge et hensiktsmessig forvaringstilbud med utgangspunkt i kartlegging og risikovurdering av den enkelte (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 9).

Til § 3 Forvaringens innhold

Reaksjonens varighet skal blant annet vurderes i forhold til om domfelte oppnår en tilfredsstillende egenutvikling og ansvarlighet i løpet av gjennomføringen (...) Kartlegging og observasjon er nødvendig for å vurdere om den domfelte har oppnådd så stor grad av endring i sin adferd og personlighet at prøveløslatelse er forsvarlig (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene).

En viss grad av positiv endring skal ligge til grunn for prøveløslatelse, og endringen skal måles med kartlegging og observasjon av overtrederens endringsprogresjon. Sitatene over gir tydelig uttrykk for at prinsippet om klassifikasjon av overtrederen, og vurderinger av hans forutsetninger for endringsprogresjon kan ha innvirkning på hvor lang forvaringsstraffen blir. Slik blir intensjoner om håndtering av overtrederen som et farlig subjekt konstituert innenfor en farlighetsdiskurs, som formende for en håndteringsstrategi basert på «bygningmessige tilpasninger [og] kartlegging og risikovurdering av den enkelte» (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 9).

Retningslinjene og forskriftene for gjennomføring av forvaring sier imidlertid lite om hvilke konkrete kartleggings-, observasjons- og endringstiltak som brukes. De fleste forvaringsdømte soner på Ila fengsel og forvaringsanstalt,³⁶ og i et vedlegg til rapporten Etterkontroll av reglene om forvaring gir fengselsdirektøren på Ila en redegjørelse om forvaringens innhold og gjennomføring, blant annet om hvordan domfelte skal vurderes i fengslet og hvordan vurderingene kan ha innvirkning på straffegjennomføring og eventuell prøveløslatelse.

Alle tilbud om tiltak og aktiviteter som den innsatte får og/eller deltar i under soningen av forvaringsdommen på Ila registreres og dokumenteres systematisk (...) Det blir utarbeidet personlighetsprofiler og gjort en risikovurdering som inkluderer psykopatiscreening. Som i resten av virksomheten legges det vekt på faglig fundamenterte og godt dokumenterte metoder (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 5-6).

Forvaringsdømte er en gruppe som i større grad enn andre innsattgrupper skal kartlegges og observeres, noe som blant annet skal gjennomføres av kontaktbetjenter som skriver årlige miljørapporter om avdelingens arbeid med den innsatte. Rapporten beskrives som «den viktigste dokumentasjon på den innsattes utvikling under gjennomføringen av forvaringsstraffen» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 7). Innholdet i miljørapporten handler blant annet om innsattes personlige og sosiale utvikling, og innsikt i egen situasjon og kriminalitet. Rapporten gir en oversikt over hvilke tiltak og aktiviteter den domfelte har deltatt i, og en vurdering av hvordan domfeltes atferd og tilstand var da rapporten ble skrevet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 20). Miljørapporten kan kalles for en omfattende, skriftliggjort vurdering av overtrederen, som skal dokumentere hvorvidt han har oppnådd en grad av endring under

---

³⁶ Av totalt 73 menn som gjennomførte forvaringsstraff per 31.12.2006, sonet 65 på Ila, 3 i Bergen fengsel, 2 i Oslo fengsel, 2 i Trondheim fengsel, og 1 i Ringerike fengsel,. I samme tidsrom har 5 kvinner sonet en forvaringsdom på Bredtveit fengsel, forvarings- og sikringsanstalt (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 89).

straffegjennomføringen. I tillegg til miljørapporter blir domfelte risikovurdert av fengslets psykologer ved innkomst og i god tid før eventuell prøveløslatelse (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Crewe (2009, s. 117) sier at vurderende rapporter, som er utformet av kriminalomsorgens tilsatte, er strukturerende for overtrederens vei mot frihet. Vurderinger av den forvaringsdømtes progresjon blir ordnende for både den domfelte og kriminalomsorgens tilsatte; som oppfordringer til gjennomføring av endringsarbeid, som skal øke domfeltes muligheter for prøveløslatelse.

Kriminalomsorgen må dokumentere hva som faktisk gjøres av endringsarbeid på forvaringsavdelingen, både av institusjonen og av domfelte selv «for at endring kan finne sted» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 20). Tolker man denne påstanden ordrett betyr det at endring ikke kan finne sted uten at dokumentasjon om endringen foreligger. Tolker man påstanden i videre forstand innebærer det at grad av endring må kunne dokumenteres, og ikke bare antas eller skjønnsmessig vurderes av kriminalomsorgens tilsatte. Dokumentasjon av endringsprosessen, som er tenkt til å påvise at overtrederen som farlig subjekt gradvis gjennom soningsforløpet ufarliggjør sin person ved eget endringsarbeid, kan forstås som en forsøksvis vurderingsstandardisering for i størst mulig grad å begrense kriminalomsorgens skjønnsmessige vurderinger. Scott (1998, s. 83) kaller skriftliggjort dokumentasjon for operasjonaliserte fakta, til bruk av strafferettsapparatets tilsatte som standardiserte fremstillinger, og derav representasjoner, av virkeligheten. Skriftliggjøring av vurderinger blir tillagt stor vekt for å måle forvaringsdømtes endringsprogresjon; en progresjon som også gir indikasjoner på hvorvidt han kan vurderes som farlig eller ufarlig:

Vi har av hensyn til begrunnelser for tiltak og etterprøvnbarhet sett det som helt nødvendig at disse data blir skriftliggjort (...) Dersom vi skal ha noen mulighet til å ivareta den bestillingen vi har fått fra [de] sentrale myndighetene, må Ila ha grundige kartleggings- og dokumentasjonsrutiner og systemer for å fange opp, oppbevare og sammenfatte de aktuelle data (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 20).

Bestillingen fra sentrale myndigheter er at forvaringsordningen, og med den Ila fengsel som sentral forvaringsinstitusjon, skal ivareta samfunnsbeskyttelse, samt at kriminalomsorgen skal legge til rette for en form for endring hos overtrederen slik at han kan dyktiggjøres til et liv i det åpne samfunnet. Straffens tradisjonelle paradoks om restriktiv formell kontroll for å oppnå forbedring av overtrederen gjenspeiles i myndighetenes bestilling (Goldman, 1979; Faugeron, 1996; Hannah-Moffat, 1999; Rose, 2010). Sentrale myndigheter kan forstås som et

paraplybegrep for velferdsstaten som helhet, med formål om omsorg for befolkningen. Velferdsstatens bestilling av forvaringsstraffen innbefatter således to sentrale funksjoner; henholdsvis uskadeliggjøring av overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene og blir ansett å være en trussel for andre mennesker, og tilrettelegging for den samme overtrederens endringsarbeid.

6.2.1. Ekspertkunnskap

Utviklingen av et velferdsorientert straffeapparat på 1950-60-tallet la til rette for flere menneskebehandlerende institusjoner og økt kunnskapsutvikling innenfor institusjonene (jf. Cohen, 1994). Kunnskaps- og institusjonsutvikling ble uløselig sammenknyttet idet nye institusjoner vokste frem, som for eksempel institusjoner for sosialarbeid, rettspsykiatri og kriminologi (Garland, 2001, s. 41–42). Problemer på sentrale livsområder som helse, utdanning, familieforhold og kriminalitet ble oppfattet som sosiale problemer med sosiale årsaker, og måtte derfor håndteres av et alt større apparat av profesjonelle eksperter. Velferdsstatens funksjoner som et omsorgsfullt maktapparat ble spredd til store deler av samfunnet: «As part of a project of 'doing good', the state has entered the private sphere in several ways; managing child rearing, the relationship between spouses and citizens' general way of life» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 5). Normer og regler for tidligere uregulerte sosiale arenaer ble innført av eksperter med mulighet og myndighet til å oppfordre mennesker om å handle i tråd med de føringer som ble lagt av profesjonelle institusjoner. Formålet var at mennesker skulle internalisere håp om og praktisere et bedre liv, som regulert av profesjonelle eksperter som hadde kunnskap til å definere hva et godt liv skulle innebære (Garland, 2001).

Profesjonelle eksperter øver også sitt virke i sammenheng med. Psykiatrisk sakkyndige uttaler seg ofte om overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, og endringsprognose i forvaringssaker (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008). Uttalelsene kan være formende for hvordan forvaringsdommen i sin tur skal utformes. Kriminalomsorgens tilsatte kan også beskrives som eksperter som arbeider med vurderinger av overtrederen for å tilrettelegge for hans endringsarbeid, det være seg psykologer på innkomstavdelingen, kriminalomsorgens tilsatte for øvrig, domstolens arbeidere i en prøveløslatelsessak, eller tilsatte i friomsorgen som skal følge opp overtrederen etter prøveløslatelse. I tillegg til å klassifisere, vurdere og definere overtrederens endringsprognose og endringsprogresjon, driver disse ekspertene en virksomhet som skal sikre at samfunnsbeskyttelsen ivaretas. Domfelte kan ikke vurderes som

dyktiggjort for prøveløslatelse før han vurderes som ufarlig av hensyn til andre mennesker i det åpne samfunnet.

I avhandlingen argumenterer jeg gjennomgående for at forvaringsordningen er formet av en velferdsstatlig regjeringsmakt, fremfor en direkte og tvingende disiplinærmakt. Disiplin og gjennomføring av forvaring kan imidlertid diskuteres i sammenheng med profesjonelle eksperters rolle som forvaltere av samfunnsbeskyttelse, og deres innvirkning på straffens innhold og lengde. Eksperter blir aktører innenfor det som kan kalles for et disiplinærnettverk hvor ekspertaktørens definisjonsmakt gir dem makt til å disiplinere (Crewe, 2009, s. 118). Foucault (1991) sier at disiplin er en detaljorientert maktform med fokus på individet. Dette kan overføres til forvaringsstraffen fordi fokus på den individuelle overtrederen står sentralt. Disiplinærmakt, som plassert hos og øvd av profesjonelle eksperter, muliggjør en nøyaktig kontroll av mennesket, for å sikre at han oppfører seg i tråd med de oppfordringer som gis, det være seg i det velferdsstatlige nettverket før dom på forvaring, med barnevernskontakt, rusbehandling og psykiatrisk behandling, eller etter dom, hvor et soningsopplegg skal tilpasses den enkelte domfeltes forutsetninger for straffegjennomføring.

Det er ikke uvanlig at overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring har en sammensatt avvikerbakgrunn som kontrollerte subjekter, med hyppig institusjonskontakt gjennom livsløpet (RT-2003-1778; RT-2007-183; Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008; LB-2009-037024).

Undersøkelser av innsatte i norske fengsler viser at 30 % har vært barneverns klienter, 60 % ikke har fullført videregående opplæring og omtrent like mange har rusproblemer. Ca. halvparten har også kroniske sykdommer (...) Det at problemene i mange tilfeller henger sammen, betyr samtidig at det er mye å vinne på tidlig innsats, forebyggende og helsefremmende arbeid og god sammenheng i tjenestetilbudet (Meld. St. 13 (2011-2012), s. 7-8).

At sosiale og personlige problemer «i mange tilfeller henger sammen» gjelder ikke bare for fengselsinnsatte, men for velferdsstatens brukere og klienter generelt; alle mennesker i et velferdssamfunn vil på et eller annet tidspunkt være avhengig av en samfunnsinstitusjon, det være seg i forhold til utdanning, sykdom, arbeid eller kriminalitet. Møtene med velferdsstatens institusjoner går ikke upåaktet hen, og informasjon om mennesker blir registrert underveis.

Gjennom kartlegging av kunnskap om menneskene i samfunnet gjør staten samfunnet observerbart, og menneskene blir synlige for velferdsstatens overblikk på grunn av kunnskapsoversikter for hvert enkelt menneske, for eksempel i form av karakterutskrifter fra skolen, journaler i helsevesenet, og årlige miljørapporter på forvaringsavdelingen:

A thoroughly legible society eliminates local monopolies of information and creates a kind of (...) transparency through the uniformity of codes, identities, statistics, regulations, and measures. At the same time it is likely to create new positional advantages for those at the apex who have knowledge and access to easily decipher the new state-created format (Scott, 1998, s. 78).

Hele det åpne samfunnet, og alle menneskene i det, blir observert av velferdsstatens trygghetsoverblikk i varierende grad – et overblikk som gjør samfunnet oversiktlig for statens aktører (jf. Scott, 1998). Velferdsstaten som hyrdemaktutøver kan sies å sentrere sin kunnskap om mennesker ut fra to synsvinkler: «one, globalizing and quantitative, concerning the population; the other, analytical, concerning the individual» (Foucault, 1982, s. 784). For overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene blir overblikket risikoorientert og fokusert på individet. Som samfunnsmedlem blir overtrederen fjernet fra det åpne samfunnet fordi han, ved å ha begått alvorlige lovbrudd, har forstyrret trygghetsoverblikket.

Om man beskriver forvaringsordningen som et sett av observerbare forenklinger, i form av subjektposisjoner, diagnoser, personlighets- og atferdsvurderinger, som gjør statens subjekter synlige for statens aktører, kan man si at ekspertkunnskap kan være en nøkkel til bruk av forvaring som et verktøy for å håndtere overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene. Ekspertter som er involvert i forvaringsprosessen innehar kunnskap som kan forme måtene ordningen skal brukes, noe som blant annet kommer til uttrykk i form av rettspsykiatrisk sakkyndiges arbeid med overtrederen før han blir dømt. Psykiatriens arbeidere i strafferetten innehar ikke primært rollen som hjelpere for mennesker som har problemer; de fungerer heller som kontrollører og vurderende profesjonelle, med definisjonsmakt som administratorer av vurderingsverktøy som skal tjene til å forhindre ny kriminalitet, snarere enn å forbedre og bearbeide menneskets problemer, som i mer tradisjonelle terapeut-pasient-relasjoner (Crewe, 2009, s. 121).

Man kan si at rettspsykiatrisk sakkyndiges virksomhet formes innenfor både farlighets- og endringsdiskursen om forvaring, da de sakkyndige ofte uttaler seg om overtrederen som et henholdsvis risikabelt individ – et farlig subjekt, og et individ i risiko – et subjekt med behov

for endring. I rettsavgjørelsen RT-2003-1778, hvor overtreder A ble dømt til 21 års forvaring med en minstetid på 10 år for overlagt drap, ble overtrederen vurdert av rettspsykiatere til å ha dyssosial personlighetsforstyrrelse,³⁷ med flere behov for å endre sin avvikende atferd, særlig i sammenheng med rusmisbruk:

Et behandlingsopplegg rettet mot rusmisbruket vil måtte strekke seg over mange år. Av lagmannsrettens dom fremgår at de sakkyndige under ankeforhandlingen ga uttrykk for en nokså dyster, men ikke håpløs risikovurdering. Dersom As narkotikaforbruk fortsetter, anså de faren for tilbakefall for å være nærliggende (RT-2003-1778).

De rettspsykiatriske sakkyndige i denne saken ga anvisning på et behandlingsopplegg for overtreder A som skulle gå over flere år og være rettet mot rusmisbruk. Sakkyndiges uttalelser i forvaringssaker kan være med på å forme hva overtrederens straff skal inneholde, og hvilke individuelle behov som skal adresseres og behandles på forvaringsavdelingen. Vurderingene kan således legge faktiske, både fysiske og psykiske, føringer for hvordan overtrederen posisjoneres som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt – tiltak mot rusmisbruk er rettet mot et hjelpetrengende menneske, men tiltakene bør først og fremst iverksettes fordi de rettspsykiatriske sakkyndige «anså (...) faren for tilbakefall for å være nærliggende» (RT-2003-1778). Liknende eksempler på hvordan sakkyndiges ekspertuttalelser kan være posisjonerende for overtrederen som både et farlig og et hjelpetrengende subjekt kan også finnes i de andre to rettsavgjørelsene, henholdsvis om overtreder B og overtreder C:

Den rettsmedisinske kommisjon har i kommentar til uttalelse fra et sakkyndig vitne gitt uttrykk for skepsis til behandlingsmulighetene 'i og med at man har forsøkt behandling av [B] allerede som barn, at hans tilstand har resultert i en alvorlig personlighetsforstyrrelse og at hans rusmisbruk har pågått, muligens episodisk, men siden barneårene' (RT-2007-183).

[De] sakkyndige gir uttrykk for den oppfatning at det 'antas å være høy risiko for fremtidig voldsatferd' (...) En endring av diagnosen som følge av behandling kan nok i sjeldne tilfeller finne sted, men det forutsetter at [C] er sterkt motivert for en endring (LB-2009-037024).

Sakkyndige eksperter uttaler seg om overtrederens endringsprognose, ut fra tidligere forsøk på å positivt forbedre og gjenopprette overtrederen, og overtrederne B og C blir beskrevet med dårlige endringsprognoser. Et sentralt poeng her er at overtrederne på et eller annet tidspunkt ble posisjonert som hjelpetrengende – i behov for endring, enten før eller etter de begikk kriminalitet, men at de blir beskrevet som vanskelige å hjelpe fordi endring ikke har skjedd tidligere; det er bare overtredernes egen innsats og motivasjon som kan føre til

---

³⁷ Diagnosen vil bli beskrevet i sammenheng med institusjonens doxa og grad av endring (se kapittel 7, punkt 7.1.2.).

endring. I rettsavgjørelsene kan farlighetsdiskursen sies å ha omsluttet endringsdiskursen fordi behov for positiv endring er underordnet behov for samfunnsbeskyttelse mot disse overtrederne, som beskrives som vanskelig foranderlige fordi de ikke har oppnådd ønskelig grad av positiv endring tidligere i livet.

Ekspertenes praksis, og den spesialkunnskap den produserer, er ofte operasjonalisert i vurderingsskjemaer og skåringsinstrumenter som skal administreres av lisensierte psykologer eller psykiatere, slik som risikovurderingsverktøyene HCR-20 og SVR-20,³⁸ som kan brukes i forvaringssaker (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 21–22). Psykologer eller psykiatere som eksperter har profesjonell kunnskap om hvordan å forvalte verktøy for vurdering, hvis resultat vil ha innvirkning på overtrederens straffegjennomføring og eventuelle prøveløslatelse. Ekspertene innenfor strafferettsapparatet, som forsvarsadvokater, aktor og dommere, psykologer og psykiatere, og kriminalomsorgens tilsatte, kan sies å ha symbolsk kapital i form av definisjonsmyndighet overfor overtrederen. Symbolsk kapital er basert på kunnskap og anerkjennelse «idet den oppfattes i henhold til persepsjonskategorier, prinsipper for oppfattelse og for inndelinger, klassifikasjonssystemer, klassifikasjonsskjemaer og kognitive skjemaer» (Bourdieu, 1996, s. 142). Den kunnskap og anerkjennelse som strafferettsapparatets arbeidere har, gir dem definisjonsmakt over overtrederen, administrert blant annet i form av inndelinger og klassifisering ut fra risikovurderinger før og etter domstidspunktet. En slik definisjonsmakt må imidlertid ikke forveksles med en tvingende og åpen maktform som på en direkte, underordnende og degraderende måte påføres mennesket ovenfra og ned (Butler, 1997, s. 2). Man kan heller forstå ekspertenes definisjonsmakt som en symbolsk makt, som overlapper med en usynlig og udefinerbar maktform preget av «vålvilja, hjälp och uppfostran» (Järvinen, 2002, s. 78-79). Dette er i direkte analogi med den velferdsstatlige hyrdemakten som skal øve vennlig veiledende omsorgsmakt over befolkningen, slik at de skal internalisere selvkontroll og utøve selvstyre. Kunnskap om overtrederen underbygger ekspertenes symbolske kapital fordi kunnskap gir profesjonell anerkjennelse. Det å inneha definisjonsmakt gir et inntrykk av kunnskap, og kunnskap gir et inntrykk av beslutningsmyndighet (Foucault, 1991).

---

³⁸ HCR-20 er en forkortelse for Historical Clinical Risk Management-20, og SVR-20 er en forkortelse for Sexual Violence Risk-20.

6.2.2. Vurdering av farlighet og risiko – overtrederen posisjoneres som et farlig subjekt

Farlighet og risiko kan forstås som to operasjonelle definisjoner for tilnærmet samme konsept i forbindelse med forvaringsordningen fordi det risikable individet posisjoneres som et farlig subjekt som skal håndteres med bruk av forvaringsstraffen. Risikobegrepet og farlighetsbegrepet kan imidlertid ha litt ulik betydning:

Under senere tid har det blitt allt vanligare att diskutera i termer av risk i stället för farlighet. Risk är beroende av ett sammanhang och är föränderlig över tid och således inte så som farlighet en egenskap (ett karaktärsdrag) som personen i fråga antingen har eller inte har (SOU 2006:26, s. 98).

Risiko kan forstås som mer abstrakt enn farlighet, som kan sies å være situert mellom mennesker. Man kan kalle en handling eller et handlingsvalg for risikabelt, mens farlighet kan forstås som kroppsliggjort i væremåter og atferd. Risiko er en forsøksvis målbar størrelse, ved bruk av risikoinstrumenter.³⁹ Hvordan farlighet skal måles, derimot, er avhengig av vurderinger av og meningsdannelse om hva som er farlig i en gitt situasjon (Floud, 1998 [1982]). En distinksjon mellom risiko og farlighet kan kanskje klargjøres med hvordan opplevelser formes av hvorvidt man oppfatter handlinger som intensjonale eller ikke (Østerberg, 1986, s. 25). En naturkatastrofe kan beskrives som en risiko for mennesket fordi for eksempel et snøskred kan få fatale konsekvenser. Å bli utsatt for et rovdyrangrep kan også beskrives som en risiko for mennesket, med like fatale konsekvenser som snøskredet. Skillet går imidlertid mellom hvorvidt man opplever hendelsen som intensjonal eller ikke – snøskredet skjer uavhengig av menneskets tilstedeværelse, mens rovdyrangrepet skjer bare dersom mennesket er der som mål for angrepet. Man oppfatter rovdyret som et vesen med egen vilje til å skade. Snøskredet kan oppfattes som risikabelt, og rovdyret som farlig for mennesket.

Risiko og farlighet blir overlappende begreper fordi de peker til hvordan man oppfatter trusler på både et materielt og mellommenneskelig nivå: «Risk may refer to a series of uncomfortable or dangerous experiences, related to man-made disasters, natural disasters, or interpersonal relations such as crime» (Hudson og S. Ugelvik, s. 1). I sitatet blir risiko beskrevet som et paraplybegrep for både materiell og mellommenneskelig fare. I forhold til forvaring gir begrepene farlighet og risiko assosiasjoner til den fare overtrederen som risikabelt individ blir vurdert til å utgjøre for andre mennesker i det åpne samfunnet. Reaksjonen blir brukt for å uskadeliggjøre overtrederen ved å fjerne ham fra de situasjoner

---

³⁹ Slik som HCR-20 og SVR-20 (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 22).

som kan føre til risikoatferd, samtidig som reaksjonen skal legge til rette for endring av overtrederen som en farliggjort person.

Formålet med farlighetsvurderinger av overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene kan forstås som konstituert innenfor farlighetsdiskursen om bruk av forvaring; det farlige subjektet skal vurderes for på best mulig vis håndteres ut fra hans vurderte risikonivå. Psykologer på forvaringsavdelingen administrerer mer eller mindre standardiserte risikovurderingsinstrumenter som skal brukes på innsatte, både ved ankomst til avdelingen og når prøveløslatelse eventuelt blir aktuelt (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Informasjonen som ligger til grunn for psykologenes vurderinger er avdelingens egne observasjoner, rettspsykiatrisk sakkyndiges vurderinger fra dommen, og eventuell informasjon fra frivillig klinisk intervju. Også domfeltes kontaktbetjent, avdelingslederen og en sosialkonsulent deltar, sammen med psykologen, på et såkalt tverrfaglig risikovurderingsmøte. I sammenheng med eventuell prøveløslatelse skal en risikovurdering gi indikatorer på hvorvidt risikoen for tilbakefall til alvorlig kriminalitet er redusert siden domstidspunktet.

Risiko for tilbakefall blir vurdert med strukturerte metoder, slik som skåringsinstrumenter og sjekklistor. Strukturerte metoder er aggregatorienterte og kan også kalles aktuariske tilnærminger til vurderinger av hvor sannsynlig det er at en person vil begå visse (kriminelle) handlinger i fremtiden. Aktuariske tilnærminger vurderer overtrederens atferd ut fra hvordan andre overtredere, i liknende situasjoner og med liknende forutsetninger, har handlet tidligere, systematisert i et sett av standardiserte risikoindikatorer (Morris, 1994 [1982]). Aktuariske vurderinger legger til rette for en slags gruppe- eller aggregatinndeling basert på standardiserte kriterier. Skåringsinstrumenter som brukes på overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene skal administreres av lisensierte psykologer (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 22); av profesjonelle aktører som har ekspertkunnskap om å administrere slike klassifikasjonsverktøy.

Psykiatriske eksperter kan, ved bruk av verktøy for vurdering av farlighet, sies å rette et risikoorientert blikk mot de overtrederne som vurderingsverktøyene skal brukes på. Risikoblikket er i hovedsak rettet mot risikable grupper når skåringsinstrumentene utformes med aktuariske metoder for aggregatkunnskap; metoder som blant annet har fått kritikk for å skape lite rom for subjektiv forståelse av overtrederen (Crewe, 2009). Skåringsinstrumentenes

punkter er som nevnt over utformet av hvordan andre mennesker i liknende situasjoner og med liknende forutsetninger, har handlet tidligere (Morris, 1994 [1982]). Utviklingen av psykopatisjekklisten PCL-R,⁴⁰ som kan brukes i forvaringssaker (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 22), beskrives av utvikleren Robert D. Hare som en langvarig og grundig prosess, basert på en gruppe profesjonelle klinikers detaljerte intervjuer og arbeid med skriftlig personinformasjon, i den hensikt å identifisere mennesker Hare definerer som psykopater (Hare, 1993). Hare sier at prosessen skal ha tatt i overkant av ti år, og at resultatet har blitt et verktøy for klassifisering, med solid fundament i langvarig empirisk forskning. Utviklingen av og fundamentet for PCL-R, basert på innhenting av opplysninger om en gruppe mennesker som blir definert til å ha visse særtrekk, kan kanskje overføres til hvordan HCR-20-listen er basert på informasjon på gruppenivå, men som i forvaringssaker blir brukt på individnivå. HCR-20, som kan brukes både før domstidspunktet og på forvaringsavdelingen, er en risikosjekkliste for voldsatferd basert på til sammen 20 historiske (Historical) og kliniske (Clinical) faktorer, i tillegg til faktorer knyttet til eventuelle fremtidige risikosituasjoner (Risk). Eksempler på sjekklistens faktorer er henholdsvis tidligere voldsatferd, aktive symptomer på alvorlig psykisk lidelse, og manglende behandlingssamarbeid (URL: SIFER, 2012). Bruk av verktøy som PCL-R og HCR-20 kan sies å være tautologisk, fordi overtreders posisjon som et farlig subjekt blir forsterket på bakgrunn av risikofaktorer som allerede er vedtatt og uttrykt. Det er altså ikke nødvendigvis vurderingenes resultater som er posisjonierende for overtrederen som subjekt, men også det å skulle bli vurdert. Overtredere som posisjoneres som farlige med slike vurderingsverktøy blir således også definert på bakgrunn av en tautologi om avvik – faktorene i sjekklister og skåringsinstrumenter som PCL-R og HCR-20 er allerede basert på kriminell og avvikende atferd, og de som sjekklister brukes på blir i konsekvens også vurdert som kriminelle avvikere. Det skal imidlertid poengteres at overtredere som blir vurdert med slike verktøy oppfyller visse vilkår for at verktøyene skal kunne brukes på ham, blant annet fordi han har begått alvorlig kriminalitet, og på grunn av hans sosiale og personlige funksjonsevne, og sannsynlighet for tilbakefall til ny kriminalitet. Verktøyenes resultater blir imidlertid medkonstituerende for overtreders posisjon som et farlig subjekt, i tillegg til at han allerede har begått handlinger som gjør at han kan vurderes som farlig for andre.

---

⁴⁰ PCL-R er en forkortelse for The Hare Psychopathy Checklist Revised.

Når det gjelder forvaring skal instrumenter basert på aggregatinformasjon brukes på et individuelt nivå fordi det er overtrederen som individ som skal vurderes med slike instrumenter. Dette medfører en nivåfeilslutning; at informasjon på individnivå produseres basert på data på gruppenivå: «[A] significant problem is that actuarial tools are predictive of groups rather than individuals» (Crewe, 2009, s. 123). Selv om bruk av standardiserte skåringsinstrumenter for forutsigelse av atferd, basert på aggregatinformasjon, synes å være utbredt for å foreta risikovurderinger, kan den individorienterte forvaringsstraffen forstås som et uttrykk for et velferdsstatlig fokus på kunnskap om det avvikende individet, fremfor grupper av avvikende individer, for å forstå hvorfor han har begått kriminalitet. Strafferettsapparatets tilsatte, i samarbeid med overtrederen selv, kan således legge til rette for endring av hans atferd slik at overtrederen skal kunne hjelpe seg selv ved å internalisere strafferettsapparatets oppfordringer om selvstyre og autonomi. Aggregatororienteringen blir individualisert på forvaringsavdelingen: «Tilbakevendingen til individet er også det som gjør det mulig å (...) forkynne budskapet om selvhjelp» (Bourdieu, 2011, s. 170).

Det norske strafferettsapparatets håndtering av overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene kan riktignok formes av et individorientert trygghetsoverblikk, men den velferdsstatlige hyrden har fortsatt et overordnet fokus på befolkningen som helhet (Foucault, 2007); et fokus som er tydelig reflektert i forvaringens primærformål om samfunnsbeskyttelse. Det farlige subjektet, som konstituert innenfor en offentlig farlighetsdiskurs, blir synlig for staten, men staten skal også bruke sitt overblikk på en omsorgsfull måte for å gjenopprette det farlige subjektet til et forbedret individ og ta hensyn til overtrederen som et subjekt med behov for endring. Her peker forvaringens sekundærformål om endring av overtrederen tilbake til primærformålet om samfunnsbeskyttelse, da endringsformålet skal forsterke, ivareta og videreføre formålet om samfunnsvern. Samfunnsvernet skal ivaretas på kort sikt i form av uskadeliggjøring, og mer langsiktig med endringstiltak på forvaringsavdelingen.

6.2.3. Risiko, behov og reaksjon

Forholdet mellom risikofaktorer som indikasjoner på overtrederens farlighet og behovsindikatorer som peker til hvilken hjelp overtrederen bør få, er underliggende for formålene om henholdsvis samfunnsvern og endring av overtrederen. Overgangen mellom hva som defineres som risikabelt og hva som bør endres for å hindre risiko for tilbakefall blir flytende (Hannah-Moffat, 1999), og overgangen skjer i det Järvinen og Mortensen (2002) kaller en gråsoner av legal myndighetsutøvelse og støttetiltak, og illustrerer forbindelsene

mellom kontrollsystemets harde og myke ende (Cohen, 1994); uttrykt i forvaringens dobbelte intensjon om uskadeliggjøring og gjenoppretting av overtrederen.

Endringsarbeidet på forvaringsavdelingen skal forandre farlighet med utgangspunkt i risikovurderinger, som er basert på det man kan kalle risiko- og beskyttelsesfaktorer (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 21). Slike vurderinger skal gi føringer på hvilke tiltak, som programmer og terapeutiske opplegg, som best kan føre til positiv endring hos overtrederen. Beskyttelses- og risikofaktorer inngår i en risiko-behov-responsivitetmodell for hvordan tiltak kan tilpasses den individuelle overtrederen. Risikofaktorer blir vurdert for å forsøksvis forutsi hvordan en overtreder vil komme til å handle i fremtiden. Valg av endringstiltak kan således tilpasses til hvilket risikonivå overtrederen vurderes til å ha (Andrews og Bonta, 2010). Vanlige risikofaktorer hos forvaringsdømte er beskrevet som rusproblemer, lav sosial tilknytning, og psykiske problemer (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 21). Tidligere kriminalitet kan også være en risikofaktor. Jo flere og mer omfattende risikofaktorer en overtreder vurderes til å ha, jo mer omfattende endringstiltak bør han tilbys. Risikofaktorer deles inn i to grupper. Statiske risikofaktorer er vanskelig foranderlige, som for eksempel alder, antall og type lovbrudd som overtrederen har begått (Hannah-Moffat, 2005). Dynamiske risikofaktorer er de som forsøksvis kan endres, slik som rusproblemer og lav arbeidstilknytning (Maurutto og Hannah-Moffat, 2006). Risikofaktorer skal reduseres ved iverksettelse og kontroll av gjennomføringen av risikoreducerende, psykologisk orienterte endringstiltak som tar sikte på individets positive endring (Crewe, 2009, s. 116).

Risikofaktorer blir ofte diskutert i sammenheng med behovs- eller beskyttelsesfaktorer (Hannah-Moffat, 1999). Det en overtreder trenger hjelp til å endre blir vurdert i samme vending som det som gjør ham til et risikabelt individ fordi han konstitueres som et farlig subjekt med behov for endring i et gjensidig forhold mellom risiko og behov for endring (Crewe, 2009). Risiko og behov peker ofte til de samme problemene, men på ulike måter. Risikofaktorer viser til hvilke problemer overtrederen vurderes til å ha, og behovsfaktorer viser til hvordan problemene bør endres. Rusproblemer, for eksempel, kan gjøre at overtrederen blir ansett å ha høyere risiko for å begå nye lovbrudd og dermed blir han vurdert til å ha behov for å endre rusproblemene. Dette kommer frem i saken mot overtreder A (RT-2003-1778) hvor det sies at «for å komme inn i et vanlig sosialt liv, vil det være helt vesentlig at [A] klarer å bryte med sitt rusmisbruk og etablere kontakter med rusfrie og ikke kriminelle

miljøer».⁴¹ Behovs- eller beskyttelsesfaktorer kan deles inn på to måter, som kriminogene og ikke-kriminogene behov. Kriminogene behov er foranderlige faktorer som bør endres for å endre sannsynlighet for tilbakefall til kriminalitet, og ikke-kriminogene behov er foranderlige faktorer som ikke nødvendigvis er relatert til sannsynlighet for tilbakefall (Andrews og Bonta, 2010, s. 49). Ofte forekommende behov hos forvaringsdømte beskrives som rusfrihet, god psykisk helse, arbeid, og positive sosiale tilknytninger (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 21). Dette er behov som kan tenkes å være relatert til risiko for tilbakefall – såkalte kriminogene behovsfaktorer. Eksempler på ikke-kriminogene behov kan være dårlig selvtilit og følelser av marginalisering og eksklusjon – behov som ikke nødvendigvis har innvirkning på overtrederens atferd, men på overtrederens person og selvoppfatning (Andrews og Bonta, 2010).

Tiltak på forvaringsavdelingen skal tilpasses overtrederens risiko- og behovsnivå, og skal føre til en grad av endring slik at prøveløslatelse kan vurderes som sikkerhetsmessig forsvarlig: «[T]iltak som settes i verk for å fremme domfeltes rehabilitering må la seg forene med samfunnets sikkerhet. Vurdering av sikkerheten vil være relevant for spørsmålet om prøveløslatelse» (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 4-5). Responsivitet, eller reaksjon, er siste ledd i behandlingsmodellen som skisseres av Andrews og Bonta (2010), og vurderinger av overtrederens reaksjoner på endringstiltak gir indikasjoner på hvordan man bør behandle overtrederen, altså hvilke spesifikke tiltak som skal tilbys avhengig av de risiko- og behovsfaktorer han vurderes til å ha. Responsivitet dreier seg om tilpasning av bestemte tiltak til overtrederens forutsetninger for reaksjon på tiltakene. Risiko-behov-responsivitetsmodellen vil bli diskutert nærmere i avhandlingens kapittel 8 i forhold til de tre rettsavgjørelsene om forvaring (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024), hvor retten legger risiko- og behovsfaktorer til grunn for individuell tilpasning av straffen.

***

Det er ikke bare i sammenheng med vurdering av farlighet at overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene blir klassifisert; vurderinger av hvordan han skal gjennomføre endringsarbeid på forvaringsavdelingen er også basert på klassifisering av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne. I motsetning til klassifisering av farlighet, er en oversikt

---

⁴¹ Sitatet er brukt tidligere som eksempel på hvordan overtrederen blir posisjonert som et hjelpetrengende subjekt i offentlige dokumenter (se punkt 3.4.).

over overtrederens forutsetninger for endring orientert rundt forbedring fremfor uskadeliggjøring. I kapittel 7 vil formålet om overtrederens endring, forbedring og gjenoppretting analyseres med utgangspunkt i forvaringsinstitusjonen som en del av velferdsstatens nettverk av intervensjons- og kontrollinstitusjoner.

7. ENDRINGSDISKURSEN: OM FORBEDRING, GJENOPPRETTING OG OPPFØLGING

7.1. PRINSIPPET OM FORBEDRING

Prinsippet om forbedring som grunnlag for straffegjennomføring blir skissert av Foucault (1991, s. 269) som at det skal skje en form for positiv endring hos overtrederen under straffegjennomføringen. Forvaringsstraffen er ment til å dyktiggjøre domfelte til et liv etter løslatelse (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene), og intensjonen er at overtrederen skal forvalte sitt eget endringsarbeid som en aktiv aktør, fremfor en passiv mottaker av påførte rehabiliteringstiltak (Duff, 1996; Crewe, 2009).

Mange av de som domfelles, og særlig gjengangerne, har en lang historie bak seg som klient i andre offentlige etater. Skole, barnevern, rusomsorg, sosialetat og helsevesen kan ha vært inne med tiltak og støtte uten at det har fått domfelte på rett kjøp (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 18)

Mange forvaringsdømte er såkalte gjengangere som har begått kriminalitet tidligere i varierende omfang (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008). Sitatet over viser til et offentlig nettverk av etater, eller samfunnsinstitusjoner, som forsøker å fange opp en person med intervensjonstiltak, uten at det har ønsket (positiv) innvirkning på personens atferd ved å hindre ham i å begå ny kriminalitet. Om lag 10 % av innsatte i norske fengsler oppgis å ha store lærevansker og er «kjennetegnet ved stor umodenhet, mange fengselsdommer, behandlingsbehov for psykiske lidelser og lavt utdanningsnivå» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 61). En undersøkelse fra Ila (i St.meld. nr. 37 (2007-2008)) viser at forvaringsdømte i større grad enn andre domfelte har en opphopning av levekårsproblemer. Av etterkontrollrapporten⁴² fremgår det at nærmere 64 % av de forvaringsdømte hadde grunnskolen som høyeste fullførte utdanning, 33 % var arbeidsledige og 27 % var uføretrygdede før domstidspunktet. Til sammen 80 % ble hadde sivilstatus som enslig, separert eller skilt. 9 av 10 hadde blitt diagnostisert med en eller flere psykiatriske diagnoser, og personlighetsforstyrrelser var de vanligste diagnosene (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 47-54). Det kan tenkes at sosiale velferdstiltak, som individet har vært gjenstand for før innsettelse på forvaring, ikke har virket slik de var tilsiktet fordi forvaringsdømte som gruppe beskrives med lav tilknytning til sentrale samfunnsinstitusjoner,

⁴² Tallene gjelder for 124 forvaringsdømte i perioden 1. januar 2002 t.o.m. 31. desember 2006 (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 42).

som familie, et godt sosialt miljø, og lav skoletilhørighet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008).

[I]t has become evident that the prison population is mainly comprised of individuals with low educational levels, a range of social, economic and personal problems, as well as problems linked to various forms of addiction[;] the type of interventions which are developed have to be tailored towards these disadvantaged populations (Faugeron, 1996, s. 126).

Intensjonen med forvaringsstraff som kontrolltiltak er nettopp å skreddersy straffegjennomføringen «til den enkeltes individuelle behov» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 45), ut fra domfeltes sosiale og personlige forutsetninger for gjennomføring av straff. Slik blir den forvaringsdømte også synlig som et håndterbart subjekt for tilsatte i den velferdsstatlige fengselsinstitusjonen, avhengig av hvilke problemer han vurderes til å ha. Vurderinger av domfeltes sosiale og personlige funksjonsevne (jf. strl. § 39 c (1)), kan være med på å danne grunnlaget for de tilsattes forståelse og håndtering av hans personlighet og atferd (Scott, 1998).

Ila [fengsel og forvaringsanstalt] som helhet (...) skal bygge opp den innsattes/klientens kompetanse. Kompetansen illustreres som skjæringspunktene mellom tre områder i våre liv, hvor alle delene er like viktige for at vi skal klare oss i samfunnet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 9).

De tre livsområdene som sies å være sentrale for overtrederens livskompetanse beskrives som henholdsvis kunnskap og ferdigheter; vilje, motivasjon og ønske; og muligheter og håp.

Endring i et liv som har mange års erfaringer bak seg, som i mange tilfeller har vært gjennom ulike hjelpeapparat, barnevern, institusjoner og kanskje flere tidligere dommer og fengselsopphold er ikke gjort i en håndvending. Dette tar tid. All endring tar tid. Kompetansen må bygges gradvis opp og må skje i et tett samarbeid, ikke minst med den innsatte selv (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 9).

Arbeidet med å gjenopprette overtrederen til en bedre samfunnsborger på forvaringsavdelingen tar tid. Dette handler om en gjenopprettelsesprosess som overtrederen selv skal samarbeide med kriminalomsorgen om, med utgangspunkt i at de to partene har samme mål om positiv endring av overtrederens atferd. Posisjonen som et farlig subjekt skal således endres ved langvarig gjenopprettingsarbeid slik at overtrederen, som et subjekt med behov for og vilje til endring, skal vise seg forandret før prøveløslatelse kan innvilges.

Den forvaringsdømtes livskompetanse før innsettelse på forvaringsavdelingen kan «gjøre det vanskelig å håndtere ulike situasjoner i livet på en hensiktsmessig måte» (Etterkontroll av

reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 9). En forvaringsdømt har begått et eller flere alvorlige lovbrudd, som er uhensiktsmessig for den samlede samfunnstryggheten. Hensynet til samfunnssikkerheten er grunnen til at overtrederen skal utvikle en forbedret livskompetanse underveis i forvaringsgjennomføringen. Som en dyktiggjort samfunnsborger kan han bruke sin livskompetanse til å håndtere situasjoner på positive og hensiktsmessige måter på utsiden av fengslet, etter løslatelse. Overtrederen skal forbedres ved å endre seg selv slik at han kan sluses ut i det åpne samfunnet som en trygg medborger. Han skal selv omforme subjektposisjonen som farlig, til en positiv subjektposisjon som endret og forbedret. Her kan man ane konturene av regjeringstankegangen i endringsarbeidet, som handler om hvordan overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene skal håndteres i fengslet for å kunne håndtere seg selv, både i og utenfor forvaringsinstitusjonen (Neumann, 2003; Foucault, 2007): «[P]enal administrators attempt to encourage prisoners to govern themselves» (Bosworth, 2007, s. 67). Selv om overtrederen er en sentral aktør i prosessen som skal omforme ham fra et farlig subjekt til en gjenopprettet og trygg samfunnsborger, skal prosessens resultat vurderes som positivt av kriminalomsorgens tilsatte, og til slutt av domstolens arbeidere som i siste instans skal avgjøre når prøveløslatelse er forsvarlig av hensyn til samfunnsvernet. Slik blir overtrederens egenarbeid for endring en slags kvalifiseringsprosess, hvis resultat må kunne vurderes til at (positiv) endring har funnet sted underveis i forvaringsgjennomføringen.

7.1.1. «Kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger» – om forvaringsstraffens innhold

Overskriften er hentet fra straffegjennomføringslovens § 3 (1) om innholdet i straffegjennomføring generelt, som også gjelder gjennomføring av forvaring (jf. strgfjl. § 1). Kriminalomsorgen kan beskrives som velferdsstatens ytterste kontrollinstitusjon, og selv om institusjonens navn gir assosiasjoner til omsorg for overtredere, henviser navnet også til omsorg for mennesker i det åpne samfunnet fordi institusjonen forvalter kontrolltiltak som skal sikre samfunnstrygghet. «Kriminalomsorgen» som begrep kan sies å henvise til en institusjon for henholdsvis håndtering av kriminalitet, og omsorg for de berørte parter. I forhold til bruk av forvaringsreaksjonen passer institusjonens navn godt, da forvaringsordningen kan kalles en omsorgsordning som skal uskadeliggjøre overtredere av hensyn til samfunnet, og legge til rette for endring av mennesker som har begått alvorlig kriminalitet: «Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal den forvaringsdømte gis mulighet for å endre sin adferd og tilpasse seg et liv i frihet» (FOR 2004-03-05 nr 481 § 2).

Sikkerhetsmessig forsvarlige rammer er kriminalomsorgens rammer, og muligheten til å endre sin atferd gir overtrederen en ny sjanse til å gjenopprette seg selv til en trygg samfunnsborger, med oppfordringer og hjelp fra kriminalomsorgen.

I forarbeidet NOU 1990:5 legges det frem et forslag om forvaringsstraffens innhold:

[I]nnholdet i en forvaringsdom vil være annerledes enn ved fullbyrding av vanlig fengselsstraff. Dette begrunnes delvis med at de som idømmes forvaring, vanligvis vil være spesielt avvikende personer som har behov for tiltak utover det vanlig fengsel kan [til]by (NOU 1990:5, s. 127).

Domfeltes vurderte behov for endring gjør at straffen skal baseres på visse hensyn til overtreders person. Formålet om at forvaringsstraffen skal tilpasses den individuelle overtrederen uttrykkes på denne måten:

§ 3. Forvaringens innhold

Innholdet i forvaringen skal ta utgangspunkt i domfeltes kriminalitet og tilpasses den enkeltes særlige forutsetninger og behov.

Aktuelle tiltak skal utformes med sikte på å påvirke og endre den forvaringsdømtes adferd og gi vedkommende mulighet for å utvikle sin sosiale tilpasningsevne og motvirke ny kriminalitet. Innholdet i forvaringen skal søkes tilrettelagt slik at domfelte oppnår en gradvis progresjon i gjennomføringen frem mot full frihet (FOR 2004-03-05 nr 481).

Forvaringsstraffens innhold kan deles inn i en rekke hensyn, både til samfunnet som skal beskyttes mot kriminalitet og til overtrederen som person. Hensynene blir operasjonalisert i risiko-, behovs- og responsivitetsvurderinger som er ment til å måle overtreders risikonivå – hvor risikabel han kan være for andre mennesker, overtreders behov for endring – hvorvidt han er en risiko for seg selv (jf. Rose, 2010), og overtreders forventede reaksjon på endringstiltak i fengslet (Andrews og Bonta, 2010). Domfeltes kriminalitet kan forstås som en statisk risikofaktor som kan være formende for den enkeltes straffegjennomføring; som ett av to ledd i forskriften om forvaringens innhold, i tillegg til «den enkeltes særlige forutsetninger og behov» (FOR 2004-03-05 nr 481 § 3 (1)). De(t) begåtte lovbrudd kan gi indikasjoner på hvilke endringstiltak som kan passe til overtreders vurderte risikonivå (Andrews og Bonta, 2010). For eksempel kan programtiltak som sinnemestring og samtalegrupper om vold vurderes som egnet for en overtreder som har begått voldslovbrudd, mens for en overtreder som er dømt for seksualforbrytelse(r) kanskje kan ha nytte av et relasjon- og samspillstiltak, og samtalegrupper om rus, vold og sedelighet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 13–15).

Den enkeltes særlige forutsetninger og behov (jf. FOR 2004-03-05 nr 481 § 3 (1)), kan defineres ut fra vurderinger av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, som sammen med domfeltes kriminalitet skal ligge til grunn for en farevurdering av overtrederen før domstidspunktet (jf. strl. § 39 c (1)). I en vurdering av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne kan eventuelt rusmisbruk, psykiatriske diagnoser og miljøtilhørighet legges til grunn for å anslå sannsynlighet for tilbakefall, samtidig som slike forhold kan gi indikasjoner på hvilke endringstiltak på forvaringsavdelingen som best kan passe for overtrederen. I saken mot overtreder A ble det lagt til grunn at dersom han ikke brøt med sitt rusmisbruk og etablerte kontakter med rusfrie og ikke-kriminelle miljøer, ble faren for tilbakefall til kriminalitet ansett å være nærliggende. For at endring skulle finne sted ble det beskrevet som nødvendig med et «behandlingsopplegg rettet mot rusmisbruket [som] vil måtte strekke seg over mange år» (RT-2003-1778). Samlet kan overtrederens vurderte risiko- og behovsnivå og muligheter for positiv reaksjon danne grunnlaget for forvaringens innhold, som skissert i FOR 2004-03-05 nr 481 § 3 (2); i form av påvirknings- og endringstiltak som skal legge til rette for domfeltes muligheter til utvikling av egen sosial tilpasningsevne, minske sannsynligheten for tilbakefall til ny kriminalitet, og forsøksvis oppnå en gradvis gjennomføringsprogresjon, med positive resultater, frem mot løslatelse.

Johnsen og Granheim (2012) sier at overtrederen, som et ansvarlig individ, tildeles ansvaret for de konsekvenser som følger av kriminaliteten han har begått. Straffens omkostninger blir selvforskyldte, og eventuelle forsøk på å formilde straffens omkostninger for overtrederen kan bare aksepteres hvis han bidrar til å gjøre samfunnet tryggere ved å redusere sin egen tilbakefallsrisiko: «In order to make the prisoners change, each prison carries responsibility for creating a moral climate in the establishment that eases the pain of imprisonment and helps prisoners to change» (Johnsen og Granheim, 2012, s. 210). Individuell tilrettelegging av forvaringsstraffen er henholdsvis begrunnet med hensyn til samfunnstrygghet og til den ansvarlige overtrederens endring; i en gjensidig avhengig prosess som skal redusere overtrederens risiko for å begå ny kriminalitet (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene, *Til § 2 Formål*). Primær- og sekundærformålene med forvaringsstraffen fremstår som gjennomgående sammenbundet fra før domstidspunktet til eventuell løslatelse: «[F]orvaringsdømte [er en] en gruppe som krever store ressurser for å få til endring. Endringsarbeidet er en svært viktig nøkkel til løslatelse» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 144). Denne nøkkelen, som et symbol på dyktighet og ufarlighet, kan de domfelte tilegne seg ved å være aktivt engasjert i eget endringsarbeid. Forvaringsforskriftens § 3 peker implisitt til at

endringsarbeidet på forvaringsavdelingen skal foregå med utgangspunkt i domfeltes egenansvar, og som en ansvarlig aktør er den forvaringsdømte ment til å benytte seg av fengslets tilbud til ham som forbruker av tilbudene, som aktivt og bevisst skal velge gode løsninger (Bosworth, 2007), både for seg selv og for samfunnet for øvrig.

7.1.2. *Institusjonens doxa*

Et gjennomgående element i både farlighets- og endringsdiskursen om forvaring er at det skal skje en positiv grad av endring ved bruk av reaksjonen på overtredere som posisjoneres som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt. Kriminalomsorgens tilrettelegging av forvaringsgjennomføringen ut fra overtrederens forutsetninger for straffegjennomføring kan diskuteres ut fra prinsippet om et humanistisk menneskesyn som skal ligge til grunn for straffegjennomføring i Norge, som blant annet betyr at «den straffedømte skal være aktør i sitt eget liv, både under og etter straffegjennomføringen, ikke et objekt for hva kriminalomsorgen og andre etater tror eller mener er det beste for ham» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 20–21). Mange forvaringsdømte har, gjennom store deler av sitt livsløp, vært gjenstand for velmenende intervensjonstiltak fra ulike velferdsstatlige etater, og selv om institusjonene kanskje ikke direkte har gitt uttrykk for hva de «tror eller mener er det beste for ham» ligger dette implisitt i velferdsstatlige institusjoners positive endringsformål. Målet om positiv endring kan kalles for en institusjonell idé, som gjennom institusjoners praksis har blitt til en tatt-for-gittethet – en institusjonell doxa: «Et eksempel på doxa i sosialt arbeid er forestillingen om, at personlig forandring er godt og en proces, alle klienter derfor bør etterstræbe» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 14). Begrepet doxa er hentet fra Bourdieu (1997, s. 127) og henviser til en umiddelbar og taus overenskommelse som «igennem alle de forskjellige former for ubevidste bånd, knytter os til den etablerede orden». Denne ubevisste overenskommelse danner «grunden til at de dominerendes dominans kan sætte sig igennem på en til syvende og sidst så overraskende uproblematisk måde» (Bourdieu, 1997, s. 127). Ord som brukes om og i den sosiale verden – for eksempel i kriminalpolitiske diskurser om forvaring – skaper konsensus om en felles oppfatning; en sunn fornuft; en doxa som tas for gitt. Med forvaringsstraffen som inklusjonsverktøy blir fengselsinstitusjonens formål om positiv endring omsluttet og underordnet formålet om samfunnsbeskyttelse, men allikevel fremmet som passende og ønskelig på forvaringsavdelingen, når overtrederen blir posisjonert som et hjelpetrengende subjekt som skal gjøres om til en trygg samfunnsborger.

Det er imidlertid ikke bare i forvaringsinstitusjonen at positiv endring står sentralt som et vedtatt institusjonsformål. Også andre velferdsinstitusjoner som overtrederen har vært i kontakt med gjennom livsløpet, og som har vært mer intervensjons- enn kontrollorienterte, har vært posisjonerende for overtrederen som hjelpetrengende subjekt. For eksempel skal barnevernet ha forsøkt å forbedre overtreder B:

Da han var pålagt særtiltak [under barnevernets tilsyn] med tre miljøarbeidere rundt seg, begikk han ikke nye voldshandlinger; men da dette regimet opphørte, tok det ikke lang tid før han på nytt begikk handlinger som krenket andres liv, helse og frihet (RT-2007-183).⁴³

Overtreder A (RT-2003-1778) skal ha vært forsøkt behandlet for sitt rusmisbruk ved rehabiliteringsinstitusjonen Veksthuset, uten at det førte til at A avsto fra ytterligere misbruk. Tiltak for barnevernsbarn og tiltak mot rusmisbruk kan kalles for sosialt arbeid, plassert i det velferdsstatlige institusjonsnettverket, men utenfor fengselsinstitusjonen.⁴⁴ Individfokusert sosialt arbeid krever at klientene er innstilt på personlig forandring: «dog ikke hvilken som helst forandring, men en forandring, som passer sammen med det sociale arbeides målsætninger» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 12). Man kan si at overtrederen, som etter hvert blir forvaringsdømt, har vært innom en rekke institusjonelle stasjoner innenfor hvilke han skal vise seg fortjent til og reagere korrekt på den hjelpen han tilbys, og vise at hjelpen fører til en positiv endring i hans livssituasjon (Järvinen, 2002). Overtreder C, for eksempel, beskrives til å ikke ha utvist noen grad av endring da hans diagnose med dyssosial personlighetsforstyrrelse ikke skal ha endret seg i positiv forstand i perioden 1998-2007 (i 1998 ble C domfelt for drap for første gang, og i 2007 begikk han drap på nytt, som gjorde at han ble idømt forvaring). Overtreder C blir dessuten beskrevet til å mangle «motivering [for endring] og følgelig kan det etter de sakkyndiges oppfatning ikke påregnes noen endring som følge av behandling» (LB-2009-037024). Det blir henvist til diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse i alle de tre rettsavgjørelsene (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024). Diagnosen er beskrevet i diagnosemanualen ICD-10 som brukes for å klassifisere sykdommer og andre helseproblemer, også i norsk strafferettsapparat:

[Dyssosial personlighetsforstyrrelse er] kjennetegnet ved likegyldighet for sosiale forpliktelser og uttalt mangel på forståelse for andres følelser. Det foreligger stor diskrepans mellom atferd og gjeldende

---

⁴³ Sitatet har tidligere blitt brukt som eksempel på hvordan overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene kan bli posisjonert som et farlig subjekt i offentlige dokumenter (se punkt 3.4.).

⁴⁴ Tiltak mot rusmisbruk, for eksempel Rusprogram i fengsel (RIF), kan også foregå inne i fengslet, på forvaringsavdelingen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 96), men i sammenheng med sosialt arbeid vil jeg primært diskutere tiltak mot rusmisbruk plassert utenfor fengselsinstitusjonen.

sosiale normer. Atferden er ikke særlig påvirkelig av negative erfaringer, herunder straff. Pasienten har lav frustrasjonstoleranse og lav terskel for aggresjonsutbrudd, herunder voldshandlinger (Helsedirektoratet, 2011, ICD-10, kode F 60.2).

Dyssosial personlighetsforstyrrelse kan forstås som et kriminogent behov fordi diagnosen knyttes til lovbruddet som er begått, samtidig som det i rettsavgjørelsene fremheves at diagnosen bør være et mål for intervensjon dersom positiv atferdsendring skal finne sted (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024).

Positiv endring skal ansvarliggjøre avvikerer, enten han er et barnevernsbarn med atferdsproblemer; en rusmisbruker som bør endre sitt misbruksmønster; eller en forvaringsinnsatt som skal oppnå en grad av endring for å kunne løslates. Positiv endring krever at det sosiale arbeidets klienter tilpasser sin selvforståelse og livsstil til det Järvinen og Mik-Meyer (2003a) kaller for institusjonenes forandringsmodeller. Fengselsinstitusjonen skal motivere de innsatte til å bli villige aktører, som strekker seg mot de målene som bestemmes av institusjonen: «The new self that is created through counselling and education or through sheer will power is meant to be one who actively supports the same value system as the penal administrators» (Bosworth, 2007, s. 76). Det kan sies å være overtreders oppgave å tilegne seg og sette seg inn i de former for endring som kriminalomsorgen til enhver tid definerer som passende, men endring skal ikke tvinges frem av kriminalomsorgen gjennom kontrolltiltak. I tråd med et velferdsstatlig regjeringssamfunn, hvor selvstyre og selvkontroll står sentralt også på innsiden av fengslet, skal den domfelte forvalte eventuelle personlige mål om endring i samme bane som forvaringsinstitusjonens mål om endring:

They are trained and persuaded that, given the possibilities on offer, the best way to fulfill their personal ambitions, advance their interests and sate their desires is to take certain routes – routes that are consistent with the goals of the governing authorities (Crewe, 2009, s. 142).

Järvinen og Mik-Meyer (2003a, s. 15) sier at personens tilpasning til institusjonens mål har sin forklaring i at velferdsinstitusjoner ikke kan forholde seg til det de kaller for hele mennesker – alle menneskets livsvirkosheter blir for mye å ta hensyn til, mener de, og individet og hans problemer må tilpasses et institusjonelt format, som passer sammen med institusjonens definisjoner av hva som er u/problematisk, samt dens regler og rutiner: «This is how the prisoner's individuality is rendered coherent, totalized, made into the discursive and conceptual possession of the prison» (Butler, 1997, s. 85). Forvaringsinstitusjonen skal, sammen med domfelte, håndtere og «sy sammen» hans person, som kan beskrives som

inndelt i en rekke risiko-, behovs- og reaksjonsfaktorer. Bare gjennom et samarbeid med kriminalomsorgen kan han bli et helt og trygt menneske – klargjort for tilbakeføring til det åpne samfunnet.

Endringsarbeidet i fengslet, og gjenopprettelse av overtrederen til en trygg samfunnsborger, skal legge grunnlaget for langsiktig vern av samfunnet mot alvorlig kriminalitet. Forvaringsinstitusjonens oppfordringer om at overtrederen skal gjøre seg selv til en villig og ansvarlig aktør etter soning, kan overføres til det åpne samfunnets bredere målsettinger om at alle samfunnsborgere bør internalisere konvensjonelle oppfordringer om å leve et ansvarlig liv som trygge samfunnsborgere (Bosworth, 2007). Målet er at overtrederen, etter å ha sonet en forvaringsdom, ikke skal begå ny og alvorlig kriminalitet, og i likhet med fengselspraksis generelt «er det sentralt å ivareta samfunnets sikkerhet, men også bidra til mindre framtidig kriminalitet gjennom individuelle forebyggende tiltak» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 20).

Subjektposisjonene som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt, konstituert innenfor sentrale offentlige diskurser om farlighet og endring som grunnlag for forvaringsordningen som håndteringsstrategi, kan beskrives som forenklinger av et sammensatt problemkompleks som har vært forsøkt behandlet tidligere, og som nå skal adresseres på forvaringsavdelingen.

State simplifications (...) represent techniques for grasping a large and complex reality; in order for officials to be able to comprehend aspects of the ensemble, that complex reality must be reduced to schematic categories. The only way to accomplish this is to reduce an infinite array of detail to a set of categories that will facilitate summary descriptions, comparisons, and aggregation (Scott, 1998, s. 77).

Klassifisering av overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene kan forstås som produserende for forenklede inndelinger av ham som person, som gjør ham observerbar og håndterlig for velferdsstatens tilsatte (jf. Järvinen og Mik-Meyer, 2003a). Dessuten har statens tilsatte myndighet til å dele inn mennesker i kategorier, om enn på avstand og på et abstrakt nivå, og muligheter til å gjennomføre håndteringsstrategier basert på kategoriene (Scott, 1998).⁴⁵

Før dom skal overtrederens grad av farlighet vurderes, og resultatet gir indikasjoner på hvilke risikofaktorer han har for tilbakefall til kriminalitet, hvilke behov han vurderes til å ha for å

---

⁴⁵ Se mer om kategoriske forenklinger i forbindelse med sosial kategorisering i kapittel 8, punkt 8.1.

endre risikoen, og hvordan endringstiltak kan tilpasses overtreders risikonivå, behovsnivå og reaksjon på tiltakene (Andrews og Bonta, 2010). Før domstidspunktet kan overtrederen således sies å bli posisjonert som et farlig subjekt, tilhørende en kategori av farlige overtredere, som må håndteres med uskadeliggjøring. Etter dom skal overtrederen risikovurderes på inntakstvedlingen og straffegjennomføringen planlegges (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Etter domstidspunktet blir overtrederen posisjonert som et hjelpetrengende subjekt, tilhørende en kategori av overtredere med behov for endring. Subjektposisjonen som hjelpetrengende peker imidlertid tilbake til subjektposisjonen som farlig fordi det er gjennom endringstiltak at overtrederens vurderte risikonivå skal bli lavere og eventuell ufarlighet kan påvises som grunnlag for prøveløslatelse.

Når farlighetsdiskursen og endringsdiskursen åpner for subjektposisjoner som farlig og hjelpetrengende, blir subjektposisjonene til forenklete versjoner av overtrederen som menneske, ved at han vurderes og posisjoneres «[as] a ‘client’ as well as an offender» (Garland, 2001, s. 39). De to subjektposisjonene blir gjensidig avhengige fordi det farlige subjektet skal endres, da det på samme tid blir definert som et hjelpetrengende subjekt, og den hjelpetrengende overtrederen blir ikke posisjonert som hjelpetrengende uten først å ha vært posisjonert som farlig. Sammenhengen mellom de to subjektposisjonene kommer frem av følgende sitater:

Grovheten av det begåtte lovbrudd vil normalt være et viktig indisium på lovbrøters farlighet; det er blant annet derfor man har satt som vilkår for å idømme særreaksjonen at det begåtte lovbrudd skal være av særlig alvorlig art (NOU 1974:17, s. 95).

Lovbrøter har gjort seg skyldig i en straffbar handling, og skal derfor straffes. Men dessuten er det noe galt med personligheten hans som kanskje vil føre til lovbrudd i fremtiden (Christie, i NOU 1974:17, s. 134).

Domfeltes behov for helsetjenester skal vurderes. Det samme gjelder andre tiltak som kan bidra til hans/hennes rehabilitering og sosiale tilpasning, for eksempel arbeidstrening, undervisning, fritidstilbud m.v. (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 6).

Sitatene viser at overtrederen både blir vurdert som et farlig subjekt – «det begåtte lovbrudd skal være av særlig alvorlig art»; han har «gjort seg skyldig i en straffbar handling»; samtidig som han blir vurdert som et hjelpetrengende subjekt – det er «noe galt med personligheten hans», og han kan ha «behov for helsetjenester (...) som kan bidra til hans/hennes rehabilitering og sosiale tilpasning». Som grunnlag for forvaringsordningen blir farlighetsdiskursen og endringsdiskursen, samt subjektposisjonene som henholdsvis farlig og hjelpetrengende subjekt som konstitueres innenfor diskursene, gjensidig avhengige og

produserende for hverandre. Uten en farlighetsposisjon behøves ingen endring, og uten endring kan ikke det farlige subjektet posisjoneres som trygg og ufarlig.

Forvaringens formål om uskadeliggjøring og endring skal møtes av overtrederen med selvstyring; som et autonomt individ som ivaretar egne og andres interesser ved å forbedre seg selv. Selvstyre i fengslet som grunnlag for senere inklusjon i det åpne samfunnet etter soning, henger sammen med straffens tradisjonelle paradoks i en velferdsstatlig kontekst, hvor statens rolle som strafferettslig kontrollør skisseres av Garland (2001, s. 39, kursivering i original): «*The state was to be an agent of reform as well as of repression, of care as well as of control, of welfare as well as punishment*». Kriminalomsorgen innenfor et velferdsstatlig rammeverk skal forvalte forvaringsstraffen både som straff og som en mulighet til å endre livsførsel – som et verktøy for eksklusjon og inklusjon (Rose, 2000). Overtredere må forholde seg til de paradoksale straffegjennomføringselementene om uskadeliggjøring og endring på en smal balansegang, hvor de geleides som autonome individer som skal ta de valgene som blir presentert som gode av forvaringsinstitusjonen. Samtidig kan valgene medføre advarsler om ytterligere eksklusjon, for eksempel i form av senere prøveløslatelse eller forlengelse av forvaringsstraffen, dersom domfelte ikke følger tiltakene de blir tilbudt (Crewe, 2009).

Mål om ansvarliggjøring og egenendring som grunnlag for prøveløslatelse fordrer at det stilles visse krav fra kriminalomsorgen til overtrederen som skal sone en forvaringsstraff. Slike krav vil nødvendigvis stilles i varierende grad og med ulik tyngde avhengig av domfeltes forutsetninger for personlig endring (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008). For eksempel beskrives det som vanskelig å endre diagnoser som dyssosial personlighetsforstyrrelse, som kan antas å ha innvirkning på overtrederens endringsprognose:

Det store flertall av de forvaringsdømte har en alvorlig personlighetsforstyrrelse, mange av dem av dyssosial type, noe som gjør at mulighetene for personlighetsendring er begrensete. Samtidig er kravet om endring som ikke bare skal gjelde atferd, men også personlighet, et uttalt mål for forvaringen. Utredningsgruppen har ikke kunnet foreta noen undersøkelse av om domfeltes personlighet faktisk endres som følge av gjennomføring av forvaring, men vil likevel peke på at det er urealistisk å forvente at forvaringens innhold, uansett hvor omfattende og gode tiltak som iverksettes, skal resultere i personlighetsendring (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 91).

Diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse sies å være vanskelig foranderlig, på tross av intervensjons- og kontrolltiltak. I saken mot overtreder C beskrives endringsprognosen som dårlig på grunn av den psykiatriske diagnosen han har fått: «Diagnosen Dyssosial personlighetsforstyrrelse antas å ha vært aktuell også i 1999 og 2000, slik at diagnosen neppe

er annerledes nå enn den var da» (LB-2009-037024). I etterkontrollrapporten blir det fremhevet at det er vanskelig å endre en overtrederes personlighet med langvarig psykiatrisk behandling; overtrederens atferd, derimot, kan kanskje endres eller modifiseres noe (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 76).

7.1.3. Endringsarbeidet – overtrederen posisjoneres som et hjelpetrengende subjekt

Det risikable individet må håndteres med forvaring, da han vurderes til å være et individ i risiko fordi han ikke klarer å forbedre seg selv i det åpne samfunnet (Rose, 2010). Endring av overtrederen står sentralt i forvaringsordningen, men ikke som rehabilitering *per se*, om at overtrederen skal forbedres ved at fengselsinstitusjonen påfører og underlegger ham diverse hjelpetiltak. Ordningen skal heller legge til rette for at overtrederen kan velge å delta aktivt som selvstendig aktør i eget endringsarbeid. Rehabilitering av overtrederen, som stod sentralt i behandlingstankegangen, har blitt omformet slik at overtrederens behov blir vurdert og definert i sammenheng med hensynet til samfunnsbeskyttelsen. Vurderinger av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne blir foretatt med henblikk på samfunnet fremfor overtrederens person, og de vurderte problemene blir kroppsliggjort hos overtrederen, men fratatt mening som hans egne. Problemene vil alltid bli vurdert som tilknyttet overtrederens posisjon overfor andre mennesker, samt hvordan problemene kan manifesteres i kriminelle handlinger (Crewe, 2009). Behov for endring blir ikke overtrederens egne; de blir samfunnets behov for trygghet.

As is consistent with this punitive turn, this renaissance in rehabilitative provision is oriented to public security, with prisoners' psychological 'needs' narrowly defined according to what is deemed desirable for the public rather than what prisoners might require to enhance their psychological wellbeing or address their social needs (Crewe, 2009, s. 115).

Formålet om overtrederens endring og gjenoppretting kan forstås som et omdefinert forbedringsformål, hentet fra rehabiliteringstankegangen.

[P]sychology, work and education [are] choices that only prisoners can make [and it is promoted as] the prisoners' own self-interest to be law-abiding and obedient (...) [T]he need to reform will assist them in constructing a new and better sense of self (Bosworth, 2007, s. 74).

I forbindelse med psykologhjelp, arbeids- og utdanningstilbud, og andre former for programvirksomhet på forvaringsavdelingen, kan man si at visse elementer fra rehabiliteringsideologien blir videreført med forvaringsordningen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Formål om selvregjering blir absorbert i og rettferdiggjørende

for en kontrollorientert dreining mot endring som begrunnelse for straffeanvendelse, sammenflettet med og opprettholdende for risikohåndteringsstrategier som skal ivareta samfunnsbeskyttelse (Crewe, 2009).

I regjeringperspektivet blir den forvaringsdømte en aktiv klient; en mønsterkunde (Bosworth, 2007), som skal handle i tråd med institusjonens målsettinger (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a). Overtrederen som klient må imidlertid ikke forveksles med en passiv mottaker av påførte endringstiltak, utelukkende av hensyn til samfunnsvernet. Det er også visse hensyn som tas til overtrederen i endringsprosessen. Når hans behov for endring skal vurderes, målt i faktorer som rusmisbruk og miljøtilhørighet, blir overtrederens subjektposisjon som risikabelt individ omformet til en subjektposisjonen som et individ i risiko. Sammen er posisjonene konstituerende for hvordan overtrederen skal håndteres med forvaring som en sammenblanding av kontroll- og hjelpetiltak, og kan derfor kalles for nært sammenknyttede strategier for risikohåndtering (Rose, 2010).

Rehabilitation no longer claims to be the overriding purpose of the whole system (...) It is now one aim among others, delivered as a specialist provision, and no longer accompanied by any great amount of idealism or expectation (...) Whether the offender is being punished or being treated, the key concerns are now to protect the public [and] reduce the risk of further victimization (Garland, 2001, s. 176).

Selv om uskadeliggjøring og rehabilitering er nært sammenknyttede strategier for håndtering av den forvaringsdømte, kan forvaringsstraffens sekundærformål om hensyn til overtrederen sies å være ispedd primærformålet om samfunnsbeskyttelse, til sammenlikning med Garlands beskrivelse av et risikoorientert og omspennende formål om samfunnsbeskyttelse som kriminalpolitisk rettesnor. Rehabiliteringstankegangen er svekket, også i norsk kriminalpolitikk, til fordel for en mer risikoorientert orientering – en orientering som først og fremst skal ivareta samfunnets behov for beskyttelse, dernest overtrederens behov ved å tilby ham muligheter for endring (jf. Cohen, 1994; Garland, 2001; Hudson og S. Ugelvik, 2012). Når overtrederen velger å arbeide med egen endring, blir valget både nyttig for ham selv i forhold til straffens lengde, og for det åpne samfunnet fordi sannsynlighet for tilbakefall til alvorlig kriminalitet kan vurderes som lavere dersom overtrederen har oppnådd en grad av positiv endring: «Reaksjonens varighet skal blant annet vurderes i forhold til om domfelte oppnår en tilfredsstillende egenutvikling og ansvarlighet i løpet av gjennomføringen» (FOR

2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene, *Til § 3 Forvaringens innhold*).⁴⁶ «Domfeltes motivasjon, evne og vilje til endring skal vurderes på bakgrunn av de observasjoner som er gjort under straffegjennomføringen» (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 6), og man kan si at det er grad av selvstyre, gjennom utvikling av motivasjon, evne og vilje, som ligger til grunn for kriminalomsorgens vurderinger av domfeltes endringsprogresjon.

The transfer of responsibility from the institution to the individual is highly significant, and represents a shift in the rationality of crime control (...) Prisoners have always 'self-governed' to some degree [but] this imperative has intensified (Crewe, 2009, s. 138).

Ansvar for endring ligger hos overtrederen, og selv om Crewe ikke baserer sin studie på det norske strafferettssystemet, kan vridningen mot ansvarliggjøring av individet, fremfor plassering av ansvar hos institusjonen, overføres til hvordan forvaringsdømte skal ansvarliggjøre seg selv ved hjelp av veiledning fra kriminalomsorgen. Dette er i overensstemmelse med strgf. § 3 (1) om at kriminalomsorgen skal legge forholdene til rette for at domfelte skal kunne gjøre en egen innsats for å motvirke nye straffbare handlinger.

Ansvarliggjøring av individet kan forstås i sammenheng med institusjonsnettverket i velferdsstaten, hvor individet til enhver tid skal øve selvkontroll innenfor velferdsstatens rammer. Overtrederens selvstyre og ansvar for egen endring skal foregå på mer kontrollerte måter på forvaringsavdelingen enn i det åpne samfunnet, ved bruk av målrettede programtiltak som skal være tilpasset domfeltes vurderte risiko, behov og reaksjon (Andrews og Bonta, 2010). Valgfrihet i fengslet fordrer ansvarlige aktører, og fengslets rolle blir å være en trygg arena, både for mennesker i det åpne samfunnet og for de innsatte – en arena hvor overtredene kan endre seg selv (Bosworth, 2007).

Intensjonene med kriminalomsorgens arbeid kan forstås som produksjonen av trygge samfunnsborgere: «[W]ith the prisoner it is clear that the subject produced and the subject regulated or subordinated are one» (Butler, 1997, s. 84). Forvaring i et slikt perspektiv handler ikke så mye om å disiplinere overtrederen med tvingende maktformer, men mer om hvordan han skal kontrollere seg selv og forhindre at nye lovbrudd skjer, ved å ta i bruk tiltak og teknikker for endring som har blitt tilrettelagt for ham i fengslet. Dette arbeidet handler mer

---

⁴⁶ Dette sitatet er brukt tidligere i sammenheng med klassifisering av den forvaringsdømte (se kapittel 6, punkt 6.2.).

om selvregjering enn disiplin (Foucault, 2007). Det Bourdieu (2011, s. 170) kaller for «budskapet om selvhjelp» blir kommunisert med forvaring; som en autonom og ansvarlig aktør er det domfeltes oppgave å hjelpe seg selv ut fra fengslet ved å aktivt benytte seg av de tiltak som legges frem av kriminalomsorgen. Domfelte skal således internalisere den regjeringsmakt som øves på ham, og utvise selvstyre i fengslet (Neumann, 2003; Foucault, 2007; C.B. Neumann, 2012).

7.1.4. Frihet til å velge

Tiltak og sysselsetting på forvaringsavdelingen inngår i en aktivitetsplikt som er obligatorisk for alle innsatte i norske fengsler: «Aktivitetsplikten kan bestå av arbeid, samfunnsnyttig tjeneste, opplæring, program eller andre tiltak som er egnet til å motvirke ny kriminalitet» (strgfl. § 3). Aktivitetsplikten skal sikre domfelte et innhold i soningen, både av hensyn til domfelte selv og som forebygging mot utstøtning fra samfunnet når domfelte skal løslates (St.meld. nr. 37 (2007-2008)). For forvaringsdømte blir aktivitetsplikten beskrevet som mer tilrettelagt for den individuelle overtrederen enn hva som er tilfelle for andre innsatte: «Miljøarbeid/terapi, programvirksomhet, samtalegrupper, skole/utdanning, arbeidstrening, fritidsaktiviteter og individuell behandling hos psykiater/psykolog inngår i det totale tilbudet» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 90). På forvaringsavdelingen kan aktivitetsplikten sies å være både modifisert; fordi forvaringsdømte beskrives med mer sammensatte behov for et tilrettelagt soningsinnhold enn andre innsatte, og utvidet; fordi forvaringsdømte soner forholdsvis lange straffer og har således behov for et individuelt tilpasset soningsinnhold over lenger tid.

Aktivitetsplikten innebærer at man kan benytte seg av endringstiltak på forvaringsavdelingen, men man må ikke. Det er frivillig å delta i endringsprogrammer så lenge bestemte tiltak ikke inngår som en del av dommen (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 119). Valgene den forvaringsdømte forventes å gjøre under soning skal helst være personlig motiverte; bare ved å velge selv kan overtrederen vise seg i noen grad endret og kvalifisert for prøveløslatelse: «When successful, governmental power does not appear coercive. Individuals are not forced into choosing particular options, but steered into seeing personal goals and institutional objectives as analogous» (Crewe, 2009, s. 142). Valgmuligheter som den domfelte har er definert på forhånd, i overensstemmelse med hva kriminalomsorgen og domstolen mener er de mest fordelaktige valgmulighetene for forvaringsdømte.

Graden av frivillighet til deltakelse i kriminalomsorgens tiltak har blitt kritisert fordi «deltakelse i program tolkes som et tegn på vilje til å komme bort fra et liv i kriminalitet (...) Hvis de ikke deltar, får de ikke den progresjon i straffegjennomføringen som de ellers ville ha fått» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 119–120). Frivillig deltakelse i endringstiltak kan således beskrives som illusorisk (Crewe, 2009; St.meld. nr. 37 (2007-2008)) – et valg man egentlig ikke har, men som institusjonen presenterer som et valg. Om man velger å delta kan man vurderes som positivt innstilt til eget endringsarbeid, men om man velger å ikke delta kan man bli forstått som uvillig til å arbeide for egen endring. Overtrederen kan altså bli gjenstand for sterke føringar for endring som han selv ikke har valgt, men som blir valgt for ham av fengselsinstitusjonen (Bagaric og Amarasekara, 2000). Å bli oppfordret til å internalisere en posisjon som ansvarlig individ; som en gjenopprettet og trygg samfunnsborger, eller en lovlydig løslatt, kan oppleves som mer undertrykkende enn selve straffen for å ha begått lovbrudd (Crewe, 2009). Gjennom engasjement i eget endringsarbeid, hvis utforming skjer av institusjonens oppfordringer om akseptert atferd innenfor institusjonens doxa, skal man påvise en grad av egenendring som man kanskje ikke selv har initiert og identifisert seg med.

Christie (i NOU 1974:17) har kritisert forvaringstankegangen fordi han mente at forvaringsordningen ville frata den domfelte autonomi; bare for på et senere tidspunkt å forsøke og gjenoppbygge autonomien med utgangspunkt i institusjonens definisjoner av hva autonomi skal være.

[Domfelte blir] i stor grad gjort til et objekt, en ting, som styres av andre. Selvfølgelig ikke helt. Behandlerne vil vel senere bruke en vesentlig del av sin energi på å forsøke å gjenskape hans opplevelse av å være **ansvarlig** deltaker (Christie, i NOU 1974:17, s. 140, utheving i original).

Og som en ansvarlig deltaker, ikke en passiv mottaker, er målet at:

(...) den forvaringsdømte endrer adferd og dyktiggjøres for et liv utenfor fengsel [men] tiltak som settes i verk for å fremme domfeltes sosiale tilpasning og rehabilitering må la seg forene med hensynet til samfunnets sikkerhet (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene, *Til § 2 Formål*).

Hva som menes med sikkerhet for samfunnet defineres av kriminalomsorgen og domstolen, som har diskresjonær makt i forhold til løslatelse av den forvaringsdømte. Slik blir domfeltes egenarbeid for endring basert på kriminalomsorgens og domstolens vurderinger, som blir et

mål på hvilken grad av sikkerhet som må oppnås for at domfelte på tryggest mulig vis kan tilbakeføres til samfunnet.

Spørsmålet om hvorvidt endringstiltak er valgfritt for den domfelte i eget endringsarbeid tegner seg tydelig når tiltakene på forvaringsavdelingen beskrives som en del av «det totale tilbudet» til den innsatte (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 90). Ordet «tilbud» gir assosiasjoner til valg som mennesket, etter egen vurdering, kan velge eller ikke velge å benytte seg av. Bosworth (2007, s. 72) bruker begrepet protokunde, som betyr mønsterkunde, for å beskrive den tiltenkte posisjonen som overtrederen skal innta, som en rasjonell aktør med muligheter til å ta egne valg. En protokunde er en som alltid vurderer sine muligheter og velger, på overveide måter, de beste alternativene for sin egen forbedring. Dersom tiltak som tilbys den domfelte på forvaringsavdelingen er frivillige, samtidig som de ligger til grunn for overtreders endringsarbeid – som tilbud fra kriminalomsorgens side – kan så domfelte velge å ikke benytte seg av slike tilbud og samtidig bli vurdert til å ha oppnådd en grad av endring under soningsprogresjonen? Og kan tiltakene beskrives som tilbud, dersom de må benyttes og ikke egentlig kan velges bort for at prøveløslatelse skal bli innvilget? Jeg lar spørsmålene være ubesvarte, som retoriske refleksjoner over den forvaringsdømtes «frihet» til å velge.

Den innsattes posisjon som en protokunde (Bosworth, 2007), i stand til å velge mellom et antall tilbud som foreligger ham, blir et spørsmål om å velge sitt liv, og sin egen endring, på innsiden av forvaringsinstitusjonen. Det snakkes imidlertid om *grad av endring* i offentlige dokumenter om forvaring, ikke endring som en standardisert størrelse. Vurderinger av domfeltes evne til endring, og en forståelse av at alle ikke kan arbeide like mye for egenendring, kan således forstås som et uttrykk for hensyn til de forvaringsdømte som har begrensede muligheter for egenendring. Hensyn til den enkeltes relative sosiale og personlige funksjonsevne gjør at forestillingen om den innsatte som en protokunde blekner i forvaringskonteksten. I Etterkontroll av reglene om forvaring (2008, s. 124) fremheves dessuten at: «det er en liten gruppe tilregnelige lettere psykisk utviklingshemmede som kommer uheldig ut (...) i forhold til at de ikke kan nyttiggjøre seg de særlige tilbud som forvaringsanstalten tilbyr». Man kan også anta at andre forvaringsdømte, som ikke er lettere psykisk utviklingshemmede, men har andre problemkompleks, vil ha vansker med å ta i bruk ulike tiltak, hvis resultater skal utgjøre en samlet vurdering av overtreders grad av endring. Kanskje er det ikke like lett for alle forvaringsdømte å internalisere de oppfordringer som

kriminalomsorgen gir, og som kan måles som positiv grad av endring. Det er uvisst hvordan straffens innhold og lengde blir for disse forvaringsdømte overtrederne.

«Behaviour once thought to reflect socio-economic factors, psychological disturbances and/or opportunities is (...) presented these days (...) as a simple matter of choice» (Bosworth, 2007, s. 72). For de fleste forvaringsdømte, som ikke vurderes med et problemkompleks som kan gjøre egenstyrt endringsarbeid vanskelig, blir programdeltagelse domfeltes eget ansvar, og ikke-deltakelse kan tolkes som tegn på lav motivasjon og uvilje til endring:

Vi kan her trække en parallel til Goffmans diskussion om den ”onde sirkel”, der betegner en situation, hvor en klients modvilje mod behandling af personalet ses som udtryk for, at klienten faktisk har et behandlingsbehov (...) Klientens uvilje mod fx at samarbejde med socialarbejderen bliver på denne måde et symptom på, at der er noget galt med klienten (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 20).

Før innsettelse på forvaring, i det åpne samfunnet, har overtrederer vært forventet å delta i intervensjons- og kontrollopplegg innenfor velferdsstatens nettverk av institusjoner som domfelte har vært i kontakt med, for eksempel i form av rusbehandling og miljøtiltak. Tiltakene på utsiden av fengslet kan sies å bli videreført på forvaringsavdelingen, og kan sammenliknes med det Lianos og Douglas (2000, s. 275) kaller for den sosiale organiserings onde sirkel (jf. Goffman, i Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 20): institusjonsaktivitet fører til kontroll. Kontroll fører til forutsigelser og antakelser som presenteres som sikre konklusjoner. Slike konklusjoner underbygger avvikerens sårbarhet. Han blir farliggjort, og det stilles nye krav om kontroll, ny institusjonsaktivitet og så videre. Dette kan også kalles for svingdøreffekten fordi avvikerer stadig kommer i kontakt med samfunnets hjelpe- og kontrollinstitusjoner som reproducerer hans subjektposisjoner som et avvikende individ. At mange forvaringsdømte har hatt en lang kriminell karriere før de får en forvaringsdom (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008), kan være et eksempel på den sosiale organiserings onde sirkel, eller svingdøreffekten. Hyppig kontakt med velferdsstatens kontrollerende institusjoner kan være en av årsakene til at forvaringsdømte, i større grad enn andre innsatte, er en gruppe med særlige behov for overoppsyn og administrasjon, som skal ivareta deres rettigheter, inne i fengslet.

7.2. OVEROPPSYN OG ADMINISTRASJON

Prinsippet om overoppsyn og administrasjon i fengslet betyr at kriminalomsorgens tilsatte skal ha nødvendig spesialkompetanse for å håndtere de innsatte (Foucault, 1991, s. 270). På

forvaringsavdelingen skal tilsatte fra flere fagområder administrere og gjennomføre risikovurderinger, programmer og tiltak (St.meld. nr. 37 (2007-2008); Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Forvaringsavdelingens tilsatte skal være en sammensatt gruppe av fagpersoner (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004); psykologer, miljøterapeuter med helse- og sosialfaglig kompetanse, og avdelingsbetjenter med fengselsfaglig utdanning skal utgjøre forvaringsinstitusjonens tverrfaglige kompetanse (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 7). Prinsippet om at fengslets ansatte skal ha nødvendig spesialkompetanse blir vektlagt i stor grad i forvaringsordningen, dels fordi det overoppsyn og den administrasjon som domfelte blir gjenstand for allerede på innkommstavdelingen vil ha innvirkning på hva straffegjennomføringen kommer til å innebære av tiltak og tilrettelegging, og dels fordi overoppsyn i form av årlige miljørapporter og gjentatte risikovurderinger underveis i soningstiden vil ha innvirkning på en eventuell prøveløslatelse. De tverrfaglige aktørene har

(...) hver for seg et selvstendig ansvar i forhold til egne oppgaver som igjen følges opp av deres overordnede, men det direkte oppfølgende ansvaret er definert inn i avdelingslederrollen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 25).

Forvaringsavdelingens leder har overoppsynet på avdelingen: «Det overordnede ansvaret i forhold til fremdrift og oppfølging av løslatelsesprosessen [er] tillagt avdelingslederen som igjen rapporterer til inspektør med ansvar for faglig oppfølging» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 25). Avdelingslederen skal administrere straffen sammen med andre aktører, som til sammen legger føringer for utformingen av domfeltes straffegjennomføring. Straffens utforming kan forstås som et verktøy som domfelte kan ta i bruk i eget endringsarbeid.

Det er imidlertid ikke bare på forvaringsavdelingen at ulike faglige aktører skal ha innvirkning på straffegjennomføringen. Tverretatlige ressurser, blant annet Institutt for klinisk sexologi, psykiatrisk poliklinikk, NAV arbeidsrådgivning, aktuelle kommuner, Husbanken og organisasjonen WayBack, samarbeider med Ila fengsel og forvaringsanstalt (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 36–37). Instansene som er involvert reflekterer hvordan det velferdsstatlige institusjonsnettverket skal fange opp avvikerer, både på myke måter med psykiatriske tiltak, og mer restriktive måter når den prøveløslatte overtrederen skal administreres av et friomsorgskontor som kontrollerer at vilkårene for prøveløslatelsen overholdes. Den institusjonelle bifurkasjonen mellom nettverkets myke og harde institusjoner

(Cohen, 1994), blir tydelig både under og etter forvaringsstraffen fordi oppfølging av den domfelte skal ivaretas gjennom hele straffegjennomføringsprosessen – fra domstidspunkt til løslatelse.

Domfeltes risikoatferd skal, gjennom oppfølgingsarbeidet, endres i henhold til de velferdsstatlige aktørenes målsettinger, som reflekterer velferdsstatens definisjoner av akseptert (og lovlydig) atferd. Endring kan imidlertid bare fungere dersom domfelte selv deltar aktivt ved å svare på oppfordringer om akseptert atferd som blir gitt på avdelingen. Den domfelte, som har blitt posisjonert som en farlig overtreders, en ulv, blir forsøkt omgjort til et medgjørlig menneske, et sort får (Foucault, 2007), med forvaringsordningen. Etter straffegjennomføring skal det sorte fåret inkluderes i samfunnet som en trygg samfunnsborger. Overtrederens subjektposisjon som en farlig og truende person i det åpne samfunnet – som en ulv som truer resten av befolkningen – skal omformes med forvaringsstraffen slik at han kan innta en subjektposisjon som et endret menneske – et sort får som har vært på ville veier, men som igjen kan inkluderes etter en periode med omfattende eksklusjon (Rose, 2000; Foucault, 2007).

7.2.1. Oppfølging etter løslatelse

Prinsippet om overoppsyn og administrasjon av straffegjennomføring på forvaringsavdelingen underbygger og tilrettelegger for prinsippet om oppfølging etter løslatelse, som innebærer at samfunnsinstitusjoner skal hjelpe den domfelte til et liv i det åpne samfunnet etter soning (Foucault, 1991, s. 270). I forbindelse med prinsippene om overoppsyn, administrasjon og oppfølging etter løslatelse kan forvaringsordningen sies å fungere innenfor et inklusjonskretsløp for sosial kontroll (Rose, 2000), fordi reaksjonens sekundærformål om endring tar sikte på å tilbakeføre og inkludere den forvaringsdømte i det åpne samfunnet. Inklusjonsteknikker for håndtering av overtredere gjenspeiler velferdsstatens omsorgsorienterte maktutøvelse, som en hyrde som skal ivareta hele befolkningens interesser samtidig som den skal fokusere på individet som trenger veiledning (Foucault, 2007): «[I]nclusionary techniques and goals have been and are still by far the most important in current prison discourses» (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 13).

Prinsippet om oppfølging etter løslatelse kan overføres til forvaringsstraffen fordi forvaltningssamarbeidet står sentralt ved prøveløslatelse: «De fleste tilbakeføringstiltak avhenger av et samspill mellom kriminalomsorgen og andre etater. Dette gjelder både

arbeidsdrift, skole, programvirksomhet og miljøarbeid» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 183). I Norge har man en såkalt tilbakeføringsgaranti som betyr at den norske regjeringen er forpliktet til å «bistå straffedømte til å få utløst de rettighetene de allerede har som norske borgere» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 174). De viktigste elementene i tilbakeføringsgarantien er tilfredsstillende bolig, muligheter for utdanning, arbeid, velferdsgoder som helse- og sosialtjenester, og rådgivning ved eventuelle økonomiske problemer. «Det understrekes også at tiltakene ikke må være enten i fengsel eller etterpå – det må være kontinuitet og en koordinert innsats fra alle berørte, ofte over lang tid» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 173). Tilrettelegging for forvaringsdømte både under og etter straffegjennomføring blir fremstilt som en omfattende oppgave som krever lang planleggingstid, både fra kriminalomsorgen, samarbeidende etater, og ikke minst fra domfelte selv, som plasseres i sentrum av tilbakeføringsgarantien.

Den viktigste garantisten er domfelte selv. Tilbakeføringsgarantien vil ikke gi de ønskede resultater dersom ikke den straffedømte selv forplikter seg til å gjøre sitt for at samfunnets tilbud blir tatt i mot og brukt etter forutsetningene. Det er og blir den straffedømte selv som må ta ansvar for og administrere eget liv (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 174).

Selvstyre og selvkontroll står sentralt når domfelte skal løslates, og slik blir han også posisjonert som et selvstendig subjekt som må forme resultatet av forvaringsdommen og utfallet av prøveløslatelsen selv, i samarbeid med velferdsetater som skal gi «både mental og praktisk støtte til å klare den forpliktelsen» det er å ta ansvar for sitt eget liv (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 174).

Regjeringstankegangen kommer klart frem i forhold til tilbakeføringsgarantien og kan sammenliknes med Neumanns (2003, s. 9) parafrasering av tidligere helseminister Høybråten: «Den som kan gjøre mest for å påvirke din egen helse, er deg selv». Den som tilsynelatende kan og skal gjøre mest for å påvirke mulighetene for sin egen prøveløslatelse er den forvaringsdømte selv, og «[n]år lovbryteren selv gjør sitt beste for å komme seg på bena, må samfunnet gi all mulig støtte [ved] å gi de tilbudene som alle borgere har rett til» (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 174). Regjeringsmaktens utøvere, enten det er friomsorgens, NAVs eller psykiatriens arbeidere, skal ikke øve tvingende eller undertrykkende makt, men legge til rette for selvstyre ved å stimulere og kultivere subjektet (Crewe, 2009). Overtrederen skal med intensjonalt omsorgsfulle tiltak hjelpes til et liv utenfor fengslet som en selvforvaltende aktør.

Et viktig element i tilbakeføringsgarantien er at velferdsetater som friomsorgen, NAV og den kommunen som skal ta imot den prøveløslatte overtrederen, forplikter til samarbeid fordi straffegjennomføring, og påfølgende tiltak etter løslatelse, beskrives som et felles ansvar for ulike etater i det som kalles forvaltningssamarbeidsmodellen (St.meld. nr. 37 (2007-2008)), s. 174). Allerede på forvaringsavdelingen skal det foregå et forvaltningssamarbeid, hvor aktører fra helse- og sosialetaten, og arbeids- og skoleetaten skal motivere overtrederen til å benytte seg av tilbud om behandling og aktivitetsopplegg (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 2-6). Ansvarsgrupper, hvis referater inngår i årlige miljørapporter om domfeltes endringsprogresjon, skal opprettes i fengslet for å vurdere behovet for forvaltningssamarbeid, hvor den ansvarlige kommunen, med sentrale velferdsetater og institusjoner, har en sentral rolle. Den ansvarlige kommunen er den oppholdskommunen løslatte hadde før innsettelse i fengsel, som har ansvar for å tilrettelegge for hans etablering i det åpne samfunnet (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 25).

Tilbakeføring blir således viktig for gjenoppsettelsen av den domfelte som en trygg samfunnsborger, og oppfølging etter løslatelse kan beskrives som et tiltak innenfor inklusjonskretsløpet for sosial kontroll (Rose, 2000). Endringsorienteringen i straffens tradisjonelle paradoks gjenspeiles også i formålet om å tilbakeføre overtrederen. Forhold som «bolig, sysselsetting, riktig oppfølging, sosialt nettverk og jevnlig behandling» bør være tilrettelagt før løslatelse (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 125), slik at den prøveløslatte kan bli fanget opp og ivaretatt av det velferdsstatlige nettverket når han skal tilbakeføres. Slik skal ikke tilbakeføringsgarantien bare komme den løslatte overtrederen til gode; den skal også gis av hensyn til andre menneskers sikkerhet i det åpne samfunnet, som forebyggende tiltak mot tilbakefall til alvorlig kriminalitet.

En rekke velferdsinstitusjoner skal altså ta imot den domfelte ved prøveløslatelse, og statens venstre hånd tilrettelegger for at domfelte skal kunne tilegne seg sentrale velferdsgoder, både under og etter straffegjennomføring (Bourdieu, 2011). Statens venstre hånd samler tråder fra samfunnets institusjonelle nettverk, og strekker dem inn på forvaringsavdelingen som intensjonalt gode tiltak for å hjelpe domfelte med tilrettelegging av egen situasjon etter løslatelse; for eksempel som utforming av prøveløslatelsesplaner med ansvarlig kommune, NAV og Husbanken (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3). Gjennom tilrettelegging for tilbakeføring av overtrederen blir overtrederen posisjonert innenfor en endringsdiskurs som et ufarlig subjekt. Overgangen fra posisjonen som farlig subjekt – som

en truende ulv – skal omgjøres underveis i forvaringsgjennomføringen. Med tilbakeføringsarbeidet posisjoneres den domfelte som et subjekt som har gjennomgått endringsprosesser som har kvalifisert ham til prøveløslatelse. Ideelt sett blir han posisjonert som et sort får, som av velferdsstatens aktører, skal rettleides tilbake til samfunnets fellesområder (Foucault, 2007).

7.2.2. *Straffens tidsbestemte karakter*

Hensynet til mennesker i det åpne samfunnet kan imidlertid overskygge overtrederens progresjon i tilbakeføringsprosessen dersom han vurderes til fortsatt å være farlig ved tidspunkt for vurdering av prøveløslatelse. Sikkerhet står sentralt i forbindelse med forberedelse til prøveløslatelse, og sikkerhetshensyn styrer vedtakene som fattes.

Sikkerhetsvurdering

Vurdering av sikkerheten vil være relevant for spørsmålet om prøveløslatelse fra forvaring (...) Ved vurderingen skal det tas utgangspunkt i den foreliggende dom samt eventuelle personundersøkelser og sakkyndige vurderinger. Det skal legges vekt på det straffbare forholds art og forvaringstidens lengde samt øvrige opplysninger i dommen. Det skal legges vekt på tidligere kriminalitet og hyppigheten av denne, særlig dersom det dreier seg om straffbare handlinger av samme karakter som den som forvaringsdommen gjelder. Det må ved sikkerhetsvurderingen foretas en grundig gjennomgang av sakens dokumenter, herunder eventuelle tidligere dommer, og andre dokumenter av betydning (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 4-5).

Sikkerhetsvurderingen skal altså bestå av domfeltes hele bakgrunnshistorie, delt inn i en rekke forskjellige vurderinger som berører sentrale punkter i overtrederens liv; personundersøkelse, sakkyndigvurdering og overtrederens kriminelle historie. Straffegjennomføringsprinsippet om tilpasning av straffen betyr at straffens omfang, og lengde, skal bestemmes av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, og progresjon i straffegjennomføringen (Foucault, 1991, s. 269). Forvaringsstraffen kan bli forlenget, og straffens lengde tilpasset, basert på kriminalomsorgens og domstolens vurderinger av domfeltes grad av personlig endring (strl. § 39 e; Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004).

I NOU 1974:17 ble tidsbestemte straffereaksjoner diskutert som psykisk belastende for domfelte i forbindelse med hvorvidt åpne straffer kunne brukes som rettfærdige svar på begåtte lovbrudd. Grad av treffsikkerhet i forutsigelser av en overtrederers sannsynlighet for å begå liknende lovbrudd igjen ble også diskutert som grunnlag for fastsettelse av straffens lengde. Kritikken var først og fremst rettet mot avskaffelse av sikringsinstituttet, men kritikken kan overføres til forvaringsstraffen fordi den viderefører det tidsbestemte straffeelementet ved at «[forvaring] ikke forplikter myndighetene til å løslate domfelte på et

bestemt tidspunkt» (NOU 1974:17, s. 84). Prøveløslatelse skal gjennomføres bare hvis det er sikkerhetsmessig forsvarlig av hensyn til mennesker i det åpne samfunnet, noe som åpner for en skjønnbasert prøveløslatelsespraksis. Christie sammenlikner skjønnspraksis med en annen velferdsstatlig institusjonspraksis, nemlig sykehusets: «Tidsubestemtheten blir alltid innført ut fra elegante resonnement om at nå skal personen kunne løslates **akkurat når han er moden**. Det er helt i analogi med sykehuset» (NOU 1974:17, s. 132, utheving i original). Sykehuset og forvaringsinstitusjonen kan sammenliknes som velferdsstatlige institusjoner, innenfor nettverket av omsorgstiltak for avvikere, hvor hyrdemakt praktiseres for å ivareta befolkningens interesser (Foucault, 2007). Samfunnshensynet ivaretas ved å uskadeliggjøre overtrederen til han vurderes som «moden» for løslatelse, mens det hele tiden skal skje en endring av overtreders atferd slik at han kan løslates som et endret menneske etter endt institusjonsopphold. Den syke er innlagt på sykehus til han friskmeldes, og den forvaringsdømte er fengslet til han ikke lenger vurderes som farlig.

Forvaringsstraffens lengde er imidlertid ikke utelukkende basert på skjønnsmessige vurderinger som skal være veiledende for overtreders «modenhet» for prøveløslatelse. Intensjonen med forvaring var at straffen ikke skulle brukes dersom en tidsbestemt straff kunne oppfylle funksjonen om langvarig innesperring og uskadeliggjøring:

Sitt hovedanvendelsesområde vil forvaringen ha når den alternative fengselsstraff ville vært av kort eller mellomlang varighet, og det likevel er grunnlag for å anse lovbrøtteren som særlig farlig for andres liv og helse (NOU 1990:5, s. 17).

Man kan forstå vilkårene om bruk av forvaring som regulerende kriterier for hvorvidt forvaring eller tidsbestemt straff skal idømmes. Vilråene er beskrevet i strl. § 39 c som hensyn til samfunnsvernet, at et eller flere alvorlig(e) lovbrudd har blitt begått, og at det er nærliggende sannsynlighet for tilbakefall til alvorlig kriminalitet. Dersom domstolen vurderer disse vilråene som oppfylt, kan forvaring idømmes i stedet for tidsbestemt straff.

I NOU 1990:5 fremheves det at det vil være vanskelig å forutsi farlighet over lang tid og at en tidsbestemt straff derfor ikke bør være langvarig. I 2008 hadde 75 % av forvaringsdommene fra perioden 2002 til 2006 (N=125), en minstetid på 6 år eller lavere, som tilsvarer dommer på anslagsvis 8 års tidsbestemt fengselsstraff (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 65). Dette bekrefter intensjonen om korte eller mellomlange forvaringsdommer som uttrykt i NOU 1990:5. Minstetiden bør imidlertid ikke være for kort da forvaringsanstalter oppgir at det er

vanskelig å gjennomføre et omfattende endringsarbeid dersom straffen er kortvarig. Endringsarbeid skjer over lang tid og blir vanskeligere jo nærmere man kommer tidspunkt for prøveløslatelse fordi domfeltes oppmerksomhet rettes mot prøveløslatelse, fremfor endringsarbeid på forvaringsavdelingen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 68).

Det skal, på domstidspunktet, fastsettes en tidsramme for straffen, og det bør fastsettes en minstetid (jf. strl. § 39 e). Det skal med andre ord beregnes et tidspunkt for straffens utløp som også oppgis i rettsavgjørelser: «Tidsrammen for forvaringen ble satt til lovens maksimum, 21 år med en minstetid på ti år» (RT-2003-1778), «En mann (...) ble dømt til forvaring etter strl. § 39 c nr. 1 med en tidsramme på 12 år og en minstetid på 8 år» (RT-2007-183), «Hovedmannen (...) ble idømt forvaring med tidsramme på 20 år og minstetid på 10 år» (LB-2009-037024). Intensjonen med fastsettelse av en tidsramme for straffen er å begrense omkostningene ved idømmelse av en åpen straff, både for overtrederen og for mennesker i samfunnet fordi visshet om tidspunkt for prøveløslatelse gir indikasjoner på hvor lenge overtrederen kommer til å sitte i fengsel:

[Det vil] kunne være i strid med den alminnelige rettsbevissthet om den forvaringsdømte løslates etter kort tid, selv om residivfaren ble sterkt redusert. Hensynet til almenhetens [sic.] respekt for strafferettspleien kan tale for en adgang til å fastsette en minstetid for forvaringen. Behandlingsmessig sett kan det også være meget uheldig om en lovbrøyer slipper ut i samfunnet mens folk flest har hans grove forbrytelse i frisk erindring (NOU 1974:17, s. 97).

Tidsrammen kan sies å fungere ordnende for alle involverte – for mennesker i det åpne samfunnet, domfelte, kriminalomsorgen og domstolen. I tillegg til eventuelle symbolske virkninger som tidsrammen kan ha overfor allmennheten, domfelte, og domstolen som skal avgjøre en eventuell prøveløslatelsessak, kan tidsrammen også ha betydning for hvem, enten det er domfelte selv eller kriminalomsorgen, som tar initiativ til prøveløslatelse (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 61).

Det kan rettes kritikk mot straffens tidsubestemte karakter fordi sikringens dobbeltsporede system, som en dom på både tidsbestemt straff og tidsubestemt sikring, er videreført i modifisert forstand da forvaringsstraffen kan forlenges avhengig av de vurderinger som gjøres om hans endringsprogresjon. Prinsippet om at en person ikke skal dømmes for samme lovbrudd flere ganger – *ne bis in idem* (Rui, 2010) – blir dessuten svekket fordi straffen (for samme lovbrudd som på domstidspunktet) kan forlenges.

Duus-Otterström (2009) sier at utmåling av straff skal være i proporsjon til de(t) lovbrudd som er begått:

[I]ngen skal holdes lenger i fangenskap bare for at han fremdeles utgjør en fare for samfunnet (...) [D]et er i tillegg i høyeste grad usikkert om man noensinne kan fortjene noe på basis av noe som ennå ikke har hendt (Duus-Otterström, 2009, s. 6).

Forlenging av forvaringsstraffen med inntil fem år av gangen (jf. strl. § 39 e), kan beskrives som urettferdig for overtrederen i møtet med beslutningsmyndigheter som kriminalomsorgen og domstolen, som bruker sin diskresjonære makt til å forutsi den domfeltes farlighet, og legger til grunn at den vil være vedvarende i inntil fem år lenger enn straffens tidsramme. En slik forutsigelse blir foretatt på usikkert grunnlag fordi man ikke med overveiende sannsynlighet kan fastslå at overtrederen vil få tilbakefall til alvorlig kriminalitet.

Uskadeliggjøring ved forlenging av fengselsstraff kan medføre problemer med såkalte falske positive. Dersom den domfelte blir vurdert til å ha risiko for tilbakefall til kriminalitet, når han i realiteten ikke ville ha begått ny kriminalitet om han ble løslatt, er han en falsk positiv (Van Dine, Conrad og Dinitz, 1979). Forutsigelsen er positiv fordi man antar at overtrederen vil begå lovbrudd igjen, men falsk fordi tilbakefall ikke ville ha funnet sted (Mathiesen, 2007). Motsetningen til de falske positive er falske negative, som henviser til domfelte som begår ny kriminalitet etter løslatelse, da løslatelsen var betinget av vurderinger av overtrederen med lav risiko for å begå flere lovbrudd.

Auerhahn (1999) mener at problemet med falske positive er at myndigheter ikke reagerer på noe som har skjedd, men forsøker å forebygge noe som kan komme til å skje. Det finnes således en risiko for at man forutsier for mye farlighet – at man vurderer for mange overtredere som farlige, og sperrer dem inne av den grunn. Andersson (1991) sier at selektiv innesperring, som en følge av forutsigelse av fremtidig farlighet, undergraver legalitetsprinsippet om at man skal ha begått en straffbar handling for å bli straffet. Dersom en person blir holdt innesperret uforholdsmessig lenge fordi domstolen og dernest kriminalomsorgen anslår at han er en ekte positiv, som ville ha begått ny alvorlig kriminalitet etter løslatelse, mener Andersson at legalitetsprinsippet ikke oppfylles fordi det ikke finnes noe lovbrudd å holde domfelte innesperret for, og dermed bør det heller ikke øves straff.

Vurdering av tilbakefallsfare og sannsynlighet for fremtidig kriminalitet i forvaringssaker er mangefasettert; det dreier seg ikke bare om fare for tilbakefall til hovedlovbruddstypen, men også til andre alvorlige lovbruddstyper. Et eksempel er i saken mot overtreder A, som ble idømt 21 års forvaring for overlagt drap. Her uttrykker retten at det er tilbakefallsfare både begrunnet i As rusmisbruk og fordi han har begått drap tidligere:

Av lagmannsrettens dom fremgår at de sakkyndige under ankeforhandlingen ga uttrykk for en nokså dystert, men ikke håpløs risikovurdering. Dersom As narkotikaforbruk fortsetter, anså de faren for tilbakefall for å være nærliggende (...) De sentrale elementer her er at drapet er begått under særdeles skjerpene omstendigheter, at det dreier seg om et gjentakelsestilfelle kort tid etter prøveløslatelse fra soning av dom for et annet gruoppvekkende drap (RT-2003-1778).⁴⁷

Sitatet viser at en kriminalitetsorientert diskurs posisjonerer overtreder A som et farlig subjekt, og begrunner hvorfor det er viktig at tiltalte skal få forvaring; fordi han blir beskrevet med et rusmisbruk og fordi han har begått samme lovbruddstype tidligere. Dette er faktorer som gjør at domstolen legger til grunn at overtrederen ikke er en falsk positiv, som uskadeliggjøres på usikkert grunnlag, men at hans tidligere avvikerkarriere tilsier at han har høy sannsynlighet for å begå samme type, eller annet alvorlig, lovbrudd igjen dersom han ikke blir håndtert med forvaringsstraffen.

Det er ikke slik at alle som blir idømt forvaring har begått lovbrudd tidligere, men nærmere halvparten (57) av de 124 forvaringsdømte som inngår i etterkontrollrapportens materiale hadde vært domfelt 3 ganger eller mer. Bare 14 av 124 hadde ikke vært tidligere domfelt (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 54). Det at noen har begått kriminalitet tidligere kan senke terskelen for å begå ytterligere kriminalitet i fremtiden: «Det beste grunnlag for å forutsi ny alvorlig kriminalitet hos tilregnelige lovbrøyttere har man naturlig nok i de tilfeller hvor lovbrøytteren tidligere har begått en rekke alvorlige forbrytelser» (NOU 1990:5, s. 105). En kriminell bakgrunn beskrives allikevel som en risikoindikator for fremtidig kriminalitet, og kan peke til at forvaringsdømte som gruppe ikke består av et stort antall falske positive. Overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring har begått alvorlige lovbrudd, mange også tidligere i livet, og den tidsbestemte forvaringsordningen kan beskrives som et velferdsstatlig alternativ til hvordan slike overtredere bør håndteres, ut fra velferdsidealene om omsorg for både samfunnet og overtrederen selv. Overtrederen skal ekskluderes for å kunne inkluderes, og inklusjonen er betinget av vurderinger av farlighet og grad av endring.

---

⁴⁷ Deler av dette sitatet er brukt tidligere i forbindelse med ekspertkunnskap (se kapittel 6, punkt 6.2.1.).

***

Endringsdiskursen om forvaring er sentrert omkring kriminalomsorgens oppfordringer om overtrederens egenendring, da kriminalomsorgen skal legge til rette for at det finnes tiltak og tilbud til overtrederen som han kan benytte. Overtrederen står i sentrum som ansvarlig aktør for eget liv, og overtrederen blir, ved å bli idømt forvaring, plassert innenfor et omspennende nettverk av samarbeidende institusjoner – henholdsvis på innsiden og utsiden av fengslet. Institusjonene er velferdsorienterte, med mål om tilbakeføring av domfelte til samfunnet etter soning, og kan sies å til sammen legge grunnlaget for velferdsstatens trygghetsoverblick som til enhver tid er posisjonerende for overtrederen som subjekt. I kapittel 8 kommer jeg til å drøfte hvordan overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene blir posisjonert som et henholdsvis farlig subjekt innenfor en farlighetsdiskurs, og et subjekt med behov for endring innenfor en endringsdiskurs, fordi de blir gjenstand for velferdsstatens trygghetsoverblick. Kapittel 8 er basert på analyser av tre rettsavgjørelser fra forvaringssaker om hvordan tre overtredere, som har blitt dømt til forvaring for overlagt drap, har blitt posisjonert som henholdsvis farlige og hjelpetrengende subjekter ut fra tre sentrale elementer i rettsavgjørelsene; sosial og personlig funksjonsevne, avvikerkarriere og endringsprognose. Innledningsvis blir det imidlertid nødvendig å redegjøre for hvordan velferdsstatens trygghetsoverblick kan være posisjonerende for det problematiske subjektet.

8. VELFERDSSTATENS TRYGGHETSOVERBLIKK

Begrepet om velferdsstatens trygghetsoverblick er en konstruert operasjonell definisjon, inspirert av Foucaults (2007) begrep om hyrde makt, overført på det norske velferdssamfunnet. Velferdsstatens trygghetsoverblick er et overskuende blick, som treffer alle mennesker i velferdssamfunnet, men på vesensforskjellige måter. Bruk av forvaring kan forstås som en skjerping av trygghetsoverblikket fordi ordningen kan beskrives som fokusert på visse samfunnsborgere. Slik blir forvaringsordningen produserende for en bestemt form for kunnskap om og kontroll av overtredere som har begått alvorlige lovbrudd, formet av et fokusert velferdsstatlig trygghetsoverblick:

Certain forms of knowledge and control require a narrowing of vision. The great advantage of such tunnel vision is that it brings into sharp focus certain limited aspects of an otherwise far more complex and unwieldy reality. This very simplification, in turn, makes the phenomenon at the center of the field of vision more legible and hence more susceptible to careful measurement and calculation. Combined with similar observations, an overall, aggregate, synoptic view of a selective reality is achieved, making possible a high degree of schematic knowledge, control, and manipulation (Scott, 1998, s. 11).

Trygghetsoverblikket skiller mellom de som kan defineres som kriminelle avvikere, og de som ikke kan det, men som allikevel blir synlige for statens overblick fordi de er samfunnsborgere som skal ivaretas av velferdsstaten som en omsorgsfull hyrde med hele befolkningens velferd som mål (Foucault, 2007). Når trygghetsoverblikket «ser» overtrederen som oppfyller vilkårene for forvaring, kan det beskrives som todelt fordi det kan posisjonere overtrederen på to ganske ulike måter. Posisjonene reflekteres i offentlige diskurser om hvordan forvaring skal brukes, mot hvem og med hvilken hensikt. Overtrederen posisjoneres som et farlig subjekt innenfor farlighetsdiskursen, og det velferdsstatlige trygghetsoverblikket oppfordrer således til at han skal håndteres med restriktive kontrolltiltak. Overtrederen posisjoneres dessuten som et subjekt med behov for endring innenfor endringsdiskursen, og trygghetsoverblikket oppfordrer til håndtering av overtrederen med hjelpetiltak, underlagt det mer omspennende kontrolltiltaket som er forvaringsordningen.

I sammenheng med statens velferdsambisjon om å ivareta alle samfunnsborgeres rettigheter til velferdsassistanse (Vike, Bakken, Brinchmann m. fl., 2002; Rugkåsa, 2010), blir velferdsstatens trygghetsoverblick produserende for kunnskap om hvordan samfunnsborgere

skiller seg fra hverandre og hvem som til enhver tid har behov for ulike typer tiltak; for omsorg, intervensjon og/eller kontroll:

As part of the construction of the wide and strong safety net, the state needs to produce knowledge, to gather information, to be able to focus its resources where they are actually needed (...) The more ambitious a state is, the more complex information it needs to gather for this purpose, and the more elaborate forms of social control it may want to employ (T. Ugelvik, kommer 2013, s. 5).

I tråd med ambisjoner om et sterkt sikkerhetsnettverk som skal fange opp alle samfunnsborgere som har behov for velferdsstatens håndrekninger, enten det er i form av barnevern, psykiatrisk behandling, eller bruk av forvaringsordningen, blir også trygghetsoverblikket fokusert og produserende for kunnskap om hvordan staten på best mulig måte kan legge til rette for håndteringsstrategier for sosial kontroll. Uten overblikket får den velferdsstatlige hyrden problemer med forvaltning av effektive tiltak som er ment til å hjelpe befolkningen på rett vei innenfor velferdsstatens nettverk. Forvaringsordningen kan beskrives som en straffereaksjon som er formet og skjerpet av et velferdsstatlig trygghetsoverblikk, som en passende kontrollstrategi innenfor velferdsstatens rammeverk. Den forvaringsdømte blir et subjekt for velferdsstaten, men det som skiller ham fra andre samfunnsborgere, som også er synlige for statens overblikk, er at overtrederen skal forbedres til en trygg samfunnsborger; ikke trygg som definert ut fra hans egen forståelse, men trygg som definert av den velferdsstatlige hyrden som retter sitt blikk mot befolkningen som helhet (Foucault, 2007; T. Ugelvik, 2011b).

Forvaringsordningens for- og etterarbeider, som er forfattet av velferdsstatens arbeidere med intensjoner om et bedre særreaksjonssystem enn det tidligere sikringsinstituttet, posisjonerer overtrederen som et farlig subjekt på avstand, ved at overtrederen posisjoneres innenfor diskurser slik de kommer frem av offentlige dokumenter:

Det er alminnelig enighet om at det finnes lovbrøtere som er farligere enn andre, og at det eksisterer en mindre gruppe som er særlig farlige for andres liv, helse eller frihet (NOU 1990:5, s. 105).

Der lovbrøteren har sterke psykiske avvik, men likevel blir bedømt som tilregnelig, vil en psykiatrisk diagnose kunne gi noe veiledning om gjentakelsesfaren. En diagnose kan, som et av flere momenter, tillegges vekt ved farlighetsvurderingen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 76).

Overtrederen posisjoneres som farlig, ikke bare som en trussel for andre mennesker, men også som farligere enn andre overtredere, ved bruk av språklige vendinger om «lovbrøtere som er farligere enn andre [og] særlig farlige for andres liv, helse eller frihet», og som har «sterke

psykiske avvik». Samtidig åpner offentlige dokumenter for subjektposisjonering av en overtreder som har behov for endring, som et hjelpetrengende subjekt:

Riktignok interneres de av hensyn til den fare de utgjør for andre, men dypest sett er det selvfølgelig også en fare for dem selv at de er farlige for andre. Og denne fare er det jo nå meningen å gjøre noe med, behandle (NOU 1974:17, Christie, s. 132-133).

Det som er spesielt ved gjennomføring av forvaring er kravet til og forventningene om endring hos den enkelte lovbrøyer (...) [K]artlegging og observasjon er nødvendig for å vurdere om den domfelte har oppnådd så stor grad av endring i sin *atferd* at prøveløslatelse er forsvarlig (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 91, kursivering i original).⁴⁸

En posisjon som et hjelpetrengende subjekt henger sammen med og er avhengig av at det farlige subjektet identifiseres, noe som kommer til uttrykk i vendinger som at det er «en fare for dem selv at de er farlige for andre», og formålet om å «vurdere om den domfelte har oppnådd så stor grad av endring i sin atferd at prøveløslatelse er forsvarlig». Overtrederen blir først definert som farlig, og på grunn av hans farlighet må han endres til noe bedre.

Både farlighets- og endringsdiskursen kan forstås som tilknyttet velferdsstaten som legitime diskurser på ulike måter. Kontroll og hjelp er forskjellige tilnærminger til overtrederen, men som i velferdsstaten for øvrig er disse tilnærmingene to sider av samme velferdspolitik, slik den strekker seg over hele samfunnet og skal omfatte alle samfunnsborgere. Subjektposisjoner som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende individ blir meningsbærende for hvordan overtrederen til enhver tid blir posisjonert som subjekt innenfor forvaringsordningens nettverk av institusjoner; i domstolen før dom, på forvaringsavdelingen med tverrfaglige endringstiltak, og etter dom med forvaltningssamarbeidet som skal følge opp den løslatte som et ansvarlig medmenneske i det åpne samfunnet.

8.1. DET PROBLEMATISKE SUBJEKTET

Diskursene i datamaterialets for- og etterarbeider åpner for skriftlig subjektposisjonering av overtrederen, og dokumentenes forfattere har både formell og fysisk avstand til subjektet som posisjoneres. I rettsavgjørelser i forvaringssaker, derimot, kan overtrederen sies å bli gjenstand for mer direkte posisjonering fordi han er tilstede i retten og hører hva som sies om ham av strafferettsapparatets arbeidere. Tre rettsavgjørelser vil bli drøftet nedenfor som caseeksempler på hvordan forvaringsordningen kan plasseres innenfor et velferdsstatlig

---

⁴⁸ Begge sitatene er brukt tidligere som eksempel på hvordan overtrederen blir posisjonert som et hjelpetrengende subjekt i offentlige dokumenter (se kapittel 3, punkt 3.4.).

nettverk av kontrollinstitusjoner. Overtrederne i de tre rettsavgjørelsene har hatt relativt lange reiser gjennom velferdsstatens nettverk av institusjoner. Når intensjonalt omsorgsfulle, velferdsstatlige tiltak som psykiatrisk intervensjon eller miljøarbeid ikke har virket positivt på overtrederen tidligere i livet, har velferdsstaten tatt i bruk forvaring som verktøy for å omplassere den risikoen overtrederen vurderes til å utgjøre. Overtrederen styres med uskadeliggjøring, samtidig som han bør forbedres for å kunne slippe ut igjen fra fengslet og tilpasses et liv i det åpne samfunnet. Tidlig diskursiv posisjonering har gitt overtrederne A, B og C, henholdsvis i rettsavgjørelsene RT-2003-1778, RT-2007-183 og LB-2009-037024, skiftende subjektposisjoner avhengig av hvor i nettverket de har befunnet seg. Før jeg analyserer overtrederne A, B og Cs posisjoner som både farlige og hjelpetrengende subjekter vil jeg imidlertid drøfte hvordan posisjoner som problematiske subjekter kan formes innenfor et nettverk av institusjoner, og hvordan tildeling av identiteter på avstand kan være konstituerende for subjektposisjoner som farlig og hjelpetrengende.

De subjektposisjoner som offentlige dokumenter om forvaringsbestemmelsen åpner for kan beskrives til å bestå av en rekke problemidentiteter, «sammenvævet med de problemkonstruksjoner, som de deltagende velfærdsinstitusjoner stiller til rådighet» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 13). Her vil jeg presisere at jeg snakker om identiteter som tillagt individet utenfra, for eksempel fra institusjoner som barnevern og psykiatri. Jeg har ikke grunnlag for å analysere identitet som selvprosjekt, da mitt datamateriale ikke består av narrativ førstehåndsinformasjon om forståelse av egen identitet.

Offentlige dokumenter er abstrakte avstandsbeskrivelser av en gruppe overtredere som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring, og slik kan Goffmans begrep om konstituering av virtuell sosial identitet være overførbart til mitt materiale: «the character we impute to the individual (...) made in potential retrospect – a characterization “in effect”» (Goffman, 2005, s. 78). Den merkelappen som tilskrives et individ etter at han har handlet på bestemte måter, kan settes i kontrast til individets sosiale identitet: «The category and attributes he could in fact be proved to possess» (Goffman, 2005, s. 78). I offentlige dokumenter blir overtrederen tilskrevet identiteter på avstand, med utgangspunkt i visse kjennetegn som posisjonerer ham som annerledes fra andre mennesker fordi han har begått alvorlige lovbrudd. Overtrederens subjektposisjon representerer en redusert versjon av overtrederen som person; i kontrast til hans væren som et helt menneske. Subjektposisjonen blir kjennetegnet av det Goffman (2005)

kaller for stigma – en slags merkelapp som gir indikasjoner på sosial tilhørighet, og som kan være posisjonierende for overtrederen som et avvikende individ.

Bestemte forståelsesmåter av hvem overtrederen er, og har vært, blir definerende overfor ham som avviker, med ulike problemidentiteter avhengig av i hvilken institusjonell sammenheng identitetene har blitt tilskrevet overtrederen som individ. En posisjon som en farlig forvaringsdømt konstitueres blant annet av vilkårene for bruk av forvaring; at han er farlig for andres sikkerhet, at han har begått alvorlige lovbrudd, og at han har høy sannsynlighet for tilbakefall. Å være en overtreder som oppfyller disse vilkårene betyr at man på avstand kan posisjoneres som tilhørende en sosial kategori (Butler, 1997) – kategorien «forvaringsdømte». Kategorisering åpner for forenkling for bedre å kunne forstå et fenomen, og forvaring som forenkling gir velferdsstaten, og dens tilsatte i strafferettsapparatet, oversikt over individenes bakgrunn og fremtid. Grunnlaget for forvaringsstraffen kan således beskrives som en sammenfatning av et langt livsløp preget av det som defineres som avvikende atferd (Scott, 1998).

Becker påpeker at en avviksdefinisjon kan virke negativt for individet som stemples, eller defineres, som avvikende: «[N]år man er identifisert som avviker, [har man en] tendens til å bli satt utenfor deltakelse i mer konvensjonelle grupper» (i Hauge, 2001, s. 106-107). Når man tar i betraktning bakenforliggende faktorer i overtrederens livsløp, kan problemidentiteter sies å ha blitt tilskrevet overtrederen underveis i en prosess preget av tidlig og tett institusjonell kontakt. Kontakt med velferdsstatens institusjoner kan være posisjonierende for mennesket fordi klareringsprosesser sluser individet inn i og ut av institusjonene og gir tegn på sosial tilhørighet (Lianos og Douglas, 2000). Sosial tilhørighet kan overføres på overtrederens person, og kan være skapende for de avvikeridentiteter han tilskrives som et problematisk subjekt. Tildeling av identiteter på avstand, enten som barnevernsbarn eller rusavhengig, kan være medkonstituerende for individets subjektposisjon, samtidig som tildelingen definerer hvilke identiteter som tilhører subjektposisjonen. For eksempel kan det farlige subjektet beskrives med identiteter som tidligere barnevernsbarn, en pasient med kroniske psykiske problemer, og en overtreder som oppfyller vilkårene for forvaring – et sett av avvikeridentiteter som plasserer ham utenfor, og begrenser hans muligheter til deltakelse i, samfunnets konvensjonelle fellesområder.

Gjennom institusjonell kontakt vil menneskets handlinger og atferd bli tolket på bestemte måter, og måtene man handler kan være formet av hvordan man blir posisjonert som subjekt (Butler, 1997). Hvordan identiteter tilskrives og subjekter posisjoneres er med på å forme hvordan et individ blir beskrevet, som i sin tur kan legge føringer for hvordan han bør håndteres. Identiteter formes og omformes av sosiale relasjoner, og de sosiale prosessene som er involvert i konstruksjon av identitet bestemmes av sosiale strukturer (Berger og Luckmann, 2000). Identiteter kan altså forstås som skapt i og av mellommenneskelige og institusjonelle prosesser hvor menneskets identiteter formes av de tiltakene han tilbys, for eksempel miljøtiltak eller rusbehandling.

Det er i mødet med velfærdsinstitusjonenes personale at klientens problem bliver kategoriseret; det er i institusjonsregi, at problemet bliver begrepsliggjort, og klientens handlemuligheter og fremtidsprognose bliver fastlagt (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 14).

Problematiske identiteter og subjektposisjoner kan forstås som medkonstituert innenfor og av velferdsstatens institusjoner, og de er skiftende avhengig av hvor i det institusjonelle nettverket individet til enhver tid befinner seg. Når individet tilskrives en problemidentitet gjennom definisjon og begrepsliggjøring av hans situasjon, gjør det ham også lettere håndterbar for de institusjoner som skal behandle ham, enten det er med myke kontrolltiltak som miljøarbeid eller hardere tiltak som forvaring (jf. Cohen, 1994). Definisjoner av individets problemer kan sies å være skapende for en klientposisjon, da individet posisjoneres som en klient med spesielle problemer og spesielle behov for å endre problemene.

[D]e behov og ønsker, som klienten måtte have, formuleres som *problemer*, der så etterfølgende kan tilpasses de standardiserte løsningsmodeller, velfærdsinstitusjonen stiller til rådighet. Klienten tilbydes en problemidentitet (Jakobsen, 2003, s. 130, kursivering i original).

Järvinen og Mik-Meyer (2003, s. 19) sier at velferdsinstitusjoners tilsatte har to formål med sitt arbeid, nemlig å diagnostisere og kontrollere, samtidig som de skal hjelpe og støtte klientene. Klienten for velferdsstatens sosiale arbeid kan sies å bli tilskrevet det Jakobsen (2003) kaller for en problemidentitet, som skal virke ordnende for hvordan velferdsstaten skal imøtekomme og håndtere klienten. Slik blir velferdsinstitusjonenes mål om positiv endring betinget av at klienter tilskrives behov for endring. Järvinen (2002, s. 79) kaller dette for det sosiale arbeids janusansikt, hvor dobbeltheten ligger i hjelpearbeidets tilnærminger til å endre klientens uønskede livsførsel – med kontroll-, forandrings-, forbedrings- og læringstiltak for å legge til rette for mer ønskelig atferd. Tilretteleggingen krever at det stilles visse krav til

klienten, for eksempel at den forvaringsdømte skal arbeide for egen endring under straffegjennomføringen for å vise at han kan være en ansvarlig aktør i eget liv. I det sosiale arbeid, som også omfatter fengselsarbeidet (om enn ispedd mer restriktiv kontroll enn andre former for sosialt arbeid), blandes formål om kontroll sammen med formål om hjelp. Kontrollfunksjonen blir uttrykt som hjelp og støtte (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 19), og forvaringsordningen bærer preg av nettopp denne blandingen av restriktive kontrolltiltak og omsorgsorienterte hjelpetiltak, som i første omgang kommer til uttrykk gjennom hensynet til samfunnsbeskyttelse. Dernest kommer forvaringens kontrollfunksjon til uttrykk som hjelp og støtte på forvaringsavdelingen.

Hudson (2003) sier at en avvikende identitet ikke blir formet av avvik alene, men også av uttalelser fra de aktører som kategoriserer og stempler, og i forbindelse med forvaringsordningen kan aktørene beskrives som velferdsstatens institusjonsarbeidere. De som innehar definisjonsmakt – de profesjonelle ekspertene – innehar også en form for kunnskap, i et gjensidig avhengig makt/vitenforhold (Foucault, 1991). Foucault sier at makt og kunnskap interagerer og forsterker hverandre. Nye kunnskapsdomener, samt definisjoner av sosiale avvik (Järvinen, 1998), blir formet av prosesser innad i makt/vitenrelasjonen (Foucault, 1991). Makt til å definere sosiale problemer og fremveksten av ny kunnskap om mennesker som beskrives som avvikende, kriminelle og i ytterste konsekvens farlige for andre, kan beskrives som en interaksjonsprosess som er gjensidig produserende for makt/vitenrelasjoner. Som en del av velferdsstatens arbeidere for øvrig, kan lovgivere og lovanvendere som forfatter offentlige dokumenter sies å være pådrivere for definisjoner av farlighet, risiko, samfunnstrygghet og overtreders endring fordi de innehar makt til å definere, i tillegg til kunnskap om og erfaring med det som skal begrepsliggjøres.

Forestillingen om makt/viten som gjensidig avhengige størrelser bygger på en forestilling om den andre; en person som «står utanför rationaliteten, samhällsordningen, kulturen och laglydigheten» (Järvinen, 1998, s. 267). Den andre kan i sammenheng med forvaringsordningen være overtrederen som oppfyller vilkårene for forvaring, og posisjonen som farlig overtreders kan underbygges av stereotypisering og stempeling som avvikende – basert på en overgeneralisert, unøyaktig og motstandsdyktig forestilling om den andre (Myers, 2008, del S-11). Ifølge Järvinen (1998) står den andre uten sjanse til å definere sin egen posisjon, fordi han blir definert som en irrasjonell aktør på grunn av sine handlinger, som står i motsetning til maktapparatets definisjon av rasjonalitet: «'[T]he other' (the one over whom

power is exercised) [can] be thoroughly recognized and maintained» (Foucault, 1982, s. 789), fordi den andre strider imot den normaliserte rasjonalitet. Mennesker som blir posisjonert som avvikere forventes ikke lenger å leve opp til regler for hva som defineres som normal oppførsel – de defineres som unormale mennesker som man ikke kan forvente noe positivt av (Järvinen, 1998). Overtreder C, for eksempel, blir beskrevet til å ha en dårlig, nærmest håpløs, prognose for avholdenhet fra kriminalitet på grunn av hans vanskelig foranderlige diagnose dyssosial personlighetsforstyrrelse (LB-2009-037024). C blir tildelt en posisjon som et uforanderlig subjekt, og beskrivelsene av ham bærer preg av at han oppfattes og blir tatt for gitt som håpløs. I forlengelsen av slike beskrivelser blir den forvaringsdømte posisjonert som et problematisk subjekt, med tilhørende problematiske identiteter, for eksempel som en person med dyssosial personlighetsforstyrrelse, som man «inte längre tror att man kan behandla, kontrollera eller resocialisera» (Järvinen, 2002, s. 79).

8.1.1. Caseeksempler på bruk av forvaring

I det følgende vil jeg, med utgangspunkt i offentliggjorte rettsavgjørelser, vise hvordan overtredere som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring kan bli posisjonert som subjekter, og hvordan underliggende probleidentiteter har blitt tildelt innenfor et nettverk av velferdsstatlige institusjoner, hvis overordnede formål er å ivareta hele befolkningens beste. Overtrederne A, B og C kommer til å bli omtalt i samme vendinger nedenfor, men jeg vil presisere at saksinnholdet i de tre rettsavgjørelsene er så vidt jeg vet helt uavhengige av hverandre.

Det er tre sentrale elementer som gjennomgående blir fremhevet i rettsavgjørelsene om overtrederne A (i RT-2003-1778), B (i RT-2007-183) og C (i LB-2009-037024):⁴⁹ overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, avvikerkarriere, og endringsprognose. I rettsavgjørelsene blir elementene ofte beskrevet som avhengige av hverandre i en sammensatt vurdering av overtrederen, og elementene blir lagt til grunn for forvaringsdommen i de aktuelle rettsavgjørelsene som begrunnelser for hvorfor overtrederen bør idømmes forvaring i stedet for tidsbestemt fengselsstraff.

---

⁴⁹ Bokstaver som overtrederens «navn» er hentet fra rettsavgjørelsene, men for å skape oversikt over hvem det til enhver tid henvises til i avhandlingen har jeg byttet ut de opprinnelige «navnene» A, B og C med A, B, og C.

8.2. SOSIAL OG PERSONLIG FUNKSJONSEVNE

Overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne – hans sosiale og personlige forhold – er, i tillegg til tidligere kriminalitet og de(t) begåtte lovbrudd, med på å legge grunnlaget for en farevurdering av overtrederen i forvaringssaker (strl. § 39 c (1)), som består av følgende vurderingsmomenter:

[L]ovbryterens atferd og sosiale og personlige utvikling i de senere år. Videre må prognosen for lovbryterens sosiale situasjon vurderes [og personens] miljøtilhørighet, hans forhold til alkohol og narkotika (Ot.prp. nr. 87 (1993-94), s. 111).

Sentralt i rettsavgjørelsene RT-2003-1778 og RT-2007-183 er overtrederens problemer med rusmisbruk, som både kan kalles for sosiale og personlige problemer fordi det får konsekvenser for overtrederens omgivelser på et sosialt nivå, og for ham selv på et personlig nivå.⁵⁰ Overtreder A (RT-2003-1778) skal ha misbrukt rusmidler gjennom mange år og han skal ha oppført seg aggressivt med manglende impuls kontroll, delvis som følge av rusmisbruk. Han vurderes til å ha lite innsyn i eget rusavhengighetsmønster og dets konsekvenser, og dersom han ikke slutter med rusmisbruket vurderes faren for tilbakefall som nærliggende. I tillegg er A diagnostisert med dyssosial personlighetsforstyrrelse, og han skal ha hatt dårlig miljøtilhørighet. Overtreder B (RT-2007-183) oppgis å ha misbrukt rusmidler som alkohol og benzodiazepin (beroligende legemidler) fra tidlig alder. Han ble ett år før gjeldende dom diagnostisert av rettsoppnevnte psykiatere med dyssosial personlighetsforstyrrelse. Også overtreder C (LB-2009-037024) har fått denne diagnosen, som skal ha vært gjeldende på tidspunktet for et tidligere begått drap (i 1998). Rusmisbruk og miljøtilhørighet er faktorer som kan inngå i samlebetegnelsen «overtrederens atferd» hvor man sikter til:

[A]tferd både forut for og etter lovbruddet (...) Tiltaltes miljøtilhørighet, hans forhold til alkohol og narkotika og hans seksualitet er forhold som inngår i rettens vurdering. Manglende nettverk eller svakt sosialt nettverk er ofte nevnt som en risikofaktor i dommene (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 78).

Psykiatriske diagnoser er ikke nevnt i sitatet over, men diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse gir indikasjoner på manglende tilknytning til forpliktelser, liten forståelse for andres følelser, og manglende tilhørighet til sosiale normer, som samlet kan forme et atferdsmønster som vanskelig lar seg påvirke i positiv forstand (Helsedirektoratet,

---

⁵⁰ I LB-2009-037024 gis det ingen opplysninger om hvorvidt overtreder C hadde rusproblemer.

2011, ICD-10, kode F 60.2). Dermed er det ikke utenkelig at diagnoser kan inngå i vurderingen av overtrederens sosiale og personlige funksjonsevne, som en del av farevurderingen i forvaringssaker.

Aggressiv atferd, lav impuls kontroll, dårlig miljøtilhørighet, og overtreder As diagnose med dyssosial personlighetsforstyrrelse kan vurderes som de sosiale og personlige forhold som har ligget til grunn for farevurderingen av ham (RT-2003-1778). A beskrives med særlig lav impuls kontroll når han er påvirket av rusmidler, og han har tidligere fått behandling på Veksthuset, som er en klinikk for rusavhengige, hvor formålet er å samarbeide med andre klienter for å hjelpe hverandre til endring (URL: Veksthuset, 2012). Behandlingen virket imidlertid ikke rehabiliterende, og overtreder A «falt tilbake til sitt gamle misbruksmønster, i et miljø preget av rus og kriminalitet» (RT-2003-1778). Rettspsykiatrisk sakkyndige uttalte i rettsavgjørelsen at et brudd med dette miljøet var nødvendig for at overtreder A skulle endre sin atferd og bli inkludert i det de beskrev som «et vanlig sosialt liv», jmfør Roses (2000) skildring av et eksklusjonskretsløp, hvor et av delmålene er å sluse avvikerer inn i samfunnets rammer for akseptert atferd, etter at han har vært ekskludert. Overtreder A må endre sitt misbruksmønster, og forvaringsordningen, som i første omgang er et eksklusjonsverktøy, kan også fungere som et verktøy for inklusjon av A når han har tatt tak i og endret sitt rusmisbruk.

Overtredernes personlige problemer kan beskrives som både forbigående, som rusmisbruk kan være, og varige, som dyssosial personlighetsforstyrrelse kan være (NOU 1990:5, s. 103). Problemer som rusmisbruk og psykiatriske diagnoser kan imidlertid tenkes å ha en sammenheng. I LB-2009-037024 beskrives dyssosial personlighetsforstyrrelse som vanskelig å endre: «En endring av diagnosen som følge av behandling kan nok i sjeldne tilfeller finne sted, men det forutsetter at vedkommende person er sterkt motivert for en endring». Overtrederne A, B og C har alle blitt diagnostisert med dyssosial personlighetsforstyrrelse; en diagnose som i rettsavgjørelsene oppgis å ha innvirkning på deres kriminelle livsstil, og gjør overtrederens atferdsmønster vanskelig foranderlig og vanskelig å behandle (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024).

Harris og Rice (2006) viser til innesperring og kontrollerte behandlingsprogrammer som de beste løsningene for mennesker som beskrives som kriminelle psykopater. Psykopati er ikke en diagnose, men en beskrivelse av en tilstand som kan sammenliknes med dyssosial personlighetsforstyrrelse (Helsedirektoratet, 2011, ICD-10, kode F 60.2). I likhet med

overtrederne A, B og C, hadde nær halvparten av de domfelte i undersøkelsen fra Ila fengsel og forvaringsanstalt (N=105) blitt diagnostisert med dyssosial personlighetsforstyrrelse (gjengitt i St.meld. nr. 37 2007-2008, s. 143–144). Harris og Rice (2006) sier at endring av en slik omfattende personlighetsforstyrrelse handler om skadereduksjon ved hjelp av innesperring, fremfor søken etter en permanent kur som skal forbedre overtrederen. Primærformålet med forvaringsstraffen som samfunnsbeskyttelse kan således beskrives som et skadereduserende formål. Forvaring skal, i tillegg til å være et verktøy for uskadeliggjøring, også være en omsorgsfull straffereaksjon som skal hjelpe overtrederen til å bli en ansvarlig aktør, i stand til å leve et lovlydig liv etter løslatelse. Selv om overtreder Cs (LB-2009-037024) prognose for endring beskrives som dårlig, må han allikevel arbeide for egenendring dersom han skal få innvilget prøveløslatelse, i tråd med forvaringens sekundærformål om endring og gjenoppretting av individet som en trygg samfunnsborger.

Personlige og sosiale forhold som grunnlag for en farlighetsvurdering i forvaringssaker kan deles inn i en rekke risiko- og behovsfaktorer (Hannah-Moffat, 2005; Maurutto og Hannah-Moffat, 2006; Andrews og Bonta, 2010). I RT-2003-1778 blir overtreder As rusmisbruk både beskrevet som en dynamisk risikofaktor for fremtidig kriminalitet, som kan endres, og et kriminogent behov, som må endres for at ny kriminalitet skal forhindres. I RT-2007-183 er overtreder Bs atferds- og aggresjonsproblemer beskrevet som risikofaktorer for fremtidig kriminalitet, og de kan sies å være statiske da de blir omtalt som tidligere tilstander som har vært førende for Bs kriminelle karriere. Statiske risikofaktorer, slik som tidligere kriminalitet, er vanskelige å endre fordi de ikke lar seg omforme (Hannah-Moffat, 2005). For overtrederne A, B og C kan diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse sies å være en statisk risikofaktor, som kanskje kan bli dynamisk og foranderlig gitt riktig grad av motivasjon til endring.

«Perhaps a criminal monster is one who *chronically* acts from a malignant heart [suggesting] that a person's crimes were not so much *situational* as character-based» (Asma, 2009, s. 228, kursivering i original). Fremstillinger av overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring farliggjør personen, for eksempel som uttrykt i NOU 1990:5 (s. 105): «[D]et finnes lovbrøtere som er farligere enn andre». Forvaringsordningens fokus er på individet, fremfor den sosiale kontekst som individet har befunnet seg innenfor – på personens karaktertrekk fremfor sosiale faktorer. Christie (i NOU 1974:17, s. 134) mener at overtrederens problemer på denne måten individualiseres fordi årsakene til hans kriminalitet blir plassert hos ham som individ, når

årsakene heller burde forstås og forklares ut fra de sosiale forhold og kontekster som overtrederen har befunnet seg innenfor. Mathiesen (1995) påpeker at det er handlingen, og ikke andre forhold, som bør ligge til grunn for rettens bedømmelse av en person. Når personkarakteristikker tar over for sosiale årsaker i definisjonen av avvik blir også individet tatt for gitt som avviker.

I forvaringssaker blir overtreders problemer som avvikende individ både individualisert og sosialisert. Overtreder As tidlige rusmisbruk beskrives delvis med utgangspunkt i dårlig miljøtilhørighet, samtidig som hans endringsprognose vurderes som lav dersom han ikke selv velger å slutte med misbruket (RT-2003-1778). Overtreder Bs tidlige kontakt med velferdsstatlige hjelpetiltak, som barnevern og miljøarbeid, hindret ham bare i en kort periode fra å begå lovbrudd, og han utviklet tidlig et rusmisbruk (RT-2007-183). For overtrederne i alle de tre rettsavgjørelsene peker diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse mot et individualisert avviksmønster, men både rusmisbruk, dårlig miljøtilhørighet og psykiatrisk diagnose settes i sammenheng med at overtreders atferd både vil kunne være risikabel for ham selv fordi han har en dårlig endringsprognose, og for andre mennesker som kommer i kontakt med ham og er i risiko for å bli utsatt for kriminalitet. Christie (i NOU 1974:17) har kanskje rett i at årsakene til alvorlig kriminalitet ikke bør individualiseres, men rettsavgjørelser i forvaringssaker tyder ikke på at årsakene søkes hos enten individet eller i sosiale forhold – personlige og sosiale forhold blir vurdert sammen for at resultatet av vurderingen skal kunne gi indikasjoner på overtreders risiko for tilbakefall til kriminalitet.

8.3. AVVIKERKARRIERE

En avvikerkarriere kan beskrives som den personlige, sosiale og eventuelt kriminelle bakgrunnen til en person som på en eller annen måte har blitt definert som avviker. Begrepet karriere er litt misvisende, da ordet gir assosiasjoner til fremgangsrik og positiv oppnåelse. En bakgrunn som avviker blir imidlertid ikke beskrevet som spesielt positiv i et hegemonisk normativt perspektiv, som er definerende for hva som er normalt, og av det normale hva som kan defineres som unormalt. Normaliserende myndigheter definerer rammene for akseptert atferd (Foucault, 1991); for eksempel vil lovgivere og lovanvendere sette formelle grenser i form av lovtekster for hvilken grad av avvik man skal akseptere i et samfunn. Når det i offentlige dokumenter diskuteres avvikerkarrierer hos overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring, er det altså ikke noen positiv avvikerstatus eller vellykket karriere som skildres, slik

som for eksempel Katz (1988) gjør når han beskriver spenning som en sentral motivasjon for å begå kriminalitet, eller når Cloward og Ohlin (i Hauge, 2001) beskriver kriminalitet som en måte å oppnå illegitim suksess. Katz, og Cloward og Ohlin setter fokus på avvik som kapital, som styrker overtrederens posisjon. Kapitalen er kanskje ikke overførbart til konvensjonelle deler av samfunnet, men avvikerer innehar kapital innenfor det avvikermiljø han tilhører. I motsetning til denne forståelsen, gir offentlige dokumenter om forvaringsreaksjonen en skisse av en negativt avvikende person, som gjennom mange år har oppført seg avvikende og som har blitt håndtert deretter.

Forvaringsreaksjonen, med det omspennende formålet om endring av personen for å sikre vern av samfunnet, kan beskrives som en forlengelse av mildere former for intervensjon tidligere i overtrederens livsløp. Overtrederne A og B (hhv. RT-2003-1778; RT-2007-183) har hatt tidlig og vedvarende kontakt med hjelpeinstanser, som har satset mer på intervensjon enn kontroll av personen for å forsøke å omdefinere personens avvikende subjektposisjoner til mer aksepterte subjektposisjoner i konvensjonell forstand. Myke hjelpetiltak kan imidlertid sies å ha blitt omformet til og avløst av hardere kontrolltiltak etter hvert som avvikerer har fått tettere kontakt med nettverket av kontrollinstanser (Cohen, 1994). Intensjonalt gode intervensjonstiltak som har feilet i forhold til intensjoner om positiv endring, for eksempel i form av rusbehandling på Veksthuset, utgjør en del av vurderingsgrunnlaget for hvorfor overtreder A fikk en forvaringsdom fremfor tidsbestemt fengselsstraff (RT-2003-1778). Overtreder B (RT-2007-183), som har vært forsøkt behandlet med miljøtiltak i regi av barnevernet, samt rusbehandling, uten at tiltakene beskrives som positivt innvirkende på hans avvikende atferd, blir vurdert til å oppfylle vilkårene for forvaring, dels på grunn av tidligere institusjonell kontakt.

[A] multiplicity of minor processes, of different origin and scattered location, which overlap, repeat, or imitate one another, support one another, distinguish themselves from one another according to their domain of application, converge and gradually produce a blueprint of a general method (Foucault, 1991, s. 138).

Institusjoner innenfor velferdsstatens nettverk likner og bygger på hverandre, ifølge Foucault, noe som også fremheves av Rose (2000):

[T]he technologies that we have come to know as the social insurance system, the schooling system, the penal system, and so forth [have] family resemblances amongst the various ways of thinking and acting upon human conduct, that give them a kind of *strategic coherence* (Rose, 2000, s. 323, kursivering i original).

Forvaringsinstitusjonen, og dens formål om endring av overtrederen for å dyktiggjøre ham til et ansvarlig liv utenfor fengsel, kan forstås som en avansert og langt mer restriktiv videreføring av institusjonelle målsetninger om positiv endring som overtrederen har vært gjenstand for tidligere i sitt livsløp, for eksempel hos barnevernet, eller ved rusbehandlingsinstitusjoner. Avhengig av hvor i institusjonsnettverket avvikerer befinner seg, som kriminell eller ikke kriminell, blir han individualisert av hjelpe- og kontrollinstitusjoner, og forsøksvis håndtert på måter som institusjonene har definert som mest fordelaktige ut fra institusjonens doxa om positiv endring (Bourdieu, 1997; Järvinen og Mik-Meyer, 2003a). Overtrederens subjektposisjoner som henholdsvis farlig og hjelpetrengende blir skiftende avhengig av hvilken instans som diskursivt konstituerer ham som subjekt; som et hjelpetrengende barnevernsbarn, en farlig rusmisbruker, en trussel mot samfunnet før en forvaringsdom, og en hjelpetrengende forvaringsdømt etter dom.

8.3.1. Ikke-kriminell avvikerkarriere

En avvikerkarriere trenger ikke nødvendigvis å være en kriminell karriere fordi den kan være basert på en rekke avvikende, men ikke-kriminelle, posisjoner som en person har blitt tilskrevet gjennom livsløpet. Eksempler på ikke-kriminelle avvikerkarrierer er en bakgrunn som barnevernsbarn, uføretrygdet, sosialhjelpsklient, tigger eller prostituert. Dette kan beskrives som tildelte problemidentiteter som er skapt i et institusjonelt nettverk, hvor klientposisjoner konstitueres i et gjensidig forhold mellom sosiale strukturer og mennesket som til enhver tid befinner seg innenfor disse strukturene (Järvinen og Mik-Meyer, 2003b). Det er ikke dermed sagt at de ovennevnte problemidentitetene er negativt bestemmende for resten av personens livsløp; en prostituert er ikke nødvendigvis det resten av livet, og et barnevernsbarn kan bli plassert i et stabilt fosterhjem. Poenget er at problemidentiteter ikke nødvendigvis blir tildelt som følge av kriminelle avvik. Problemidentiteter er imidlertid avhengige av å bli definert som problematiske av visse behandlende instanser, hvor de konseptualiseres som institusjonelle identiteter, formet av «hjælpe-, kontrol- og behandlingstilbud» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 11), enten de er vedvarende, som uføretrygdet, eller flyktige, som barnevernsbarn.

Den forvaringsdømte kan sies å ha blitt tilskrevet subjektposisjoner og problemidentiteter som har vært vedvarende og negative for hans nåværende livssituasjon, men hans avvikerkarriere har ikke alltid vært kriminell. Overtreder A (RT-2003-1778) beskrives med tidlig

mistilpasning i sammenheng med diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse, som kan bety at denne diagnosen har blitt vurdert som konsistent siden A var ungdom. Å ha en slik diagnose er ikke ulovlig og det gjør deg ikke kriminell; derfor kan As tidlige mistilpasning beskrives som en del av hans ikke-kriminelle avvikerkarriere. Overtrederne B (RT-2007-183) og C (LB-2009-037024) har også blitt diagnostisert med dyssosial personlighetsforstyrrelse, og en psykiatrisk diagnose kan være medkonstituerende for en av overtrederens flere problemidentiteter, som en person med psykiske problemer. Disse problemene er imidlertid ikke-kriminelle, og kan beskrives som en del av en ikke-kriminell avvikerkarriere.

For å vende tilbake til det som i RT-2003-1778 kalles for «tidlig mistilpasning», er det særlig i forhold til overtreder Bs avvikerkarriere at begrepet om mistilpasning kommer tydeligst frem i de tre rettsavgjørelsene. Bs kriminelle historie ble i rettsavgjørelsen beskrevet som sammensatt av dyptgående atferdsproblemer, aggressiv fremferd, misbruk av rusmidler, dyssosial personlighetsforstyrrelse, og dårlige behandlingsresultater (RT-2007-183). Fire av disse karakteristikkene beskriver ikke-kriminelle faktorer (alle bortsett fra misbruk av rusmidler), som utgjør hans ikke-kriminelle avvikerkarriere, men som kan tenkes å ha hatt innvirkning på Bs kriminelle karriere. Karakteristikkene kan beskrives som kriminogene behovsfaktorer i Bs liv, og hvis ikke problemer som for eksempel aggressiv fremferd og dårlige behandlingsresultater blir endret, kan Bs tilbakefallsrisiko vurderes som større enn om behovene på noen måte blir adressert (Andrews og Bonta, 2010).

Selv om overtrederen ikke har begått lovbrudd i sin ikke-kriminelle avvikerkarriere har «retten mulighet til å vektlegge for eksempel voldelig atferd selv om tiltalte ikke er ilagt noen strafferettslig reaksjon for forholdet» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 73). Hvordan en person vurderes som farlig kan styres av sannsynligheten for at han er farlig, fremfor en reell og påvist farlighet i fremtidige situasjoner (som man ikke kan forutsi med full sannsynlighet). Sannsynligheten for fremtidig farlighet kan veie så tungt at sosiale og personlige forhold som bare defineres som avvikende, men ikke kriminelle, allikevel kan ha innvirkning på risikovurderinger av overtrederen, som til slutt kan inkluderes i grunnlaget for en forvaringsdom. Avvik som beskrives som potensielt farlig, men ikke straffbart, er vesensforskjellig fra kriminelt avvik (Lianos og Douglas, 2000), som kan sanksjoneres av strafferettsapparatet.

8.3.2. *Kriminell avvikerkarriere*

Overtredere i forvaringssaker har ofte en sammensatt avvikerkarriere, med både ikke-kriminell og kriminell bakgrunn. Domfeltes kriminelle avvikerkarriere kan beskrives som en kumulativ prosess, hvor forskjellige subjektposisjoner og problemidentiteter har forsterket og videreført hverandre. Overtreder A (RT-2003-1778), som i Høyesterett ble dømt for overlagt drap ved overdose til 21 års forvaring med 10 års minstetid (jf. strl. § 233), hadde tolv tidligere domfellelser, blant annet for befatning med og bruk av skytevåpen. Det pågjeldende drapet ble begått under prøveløslatelse fra en tidligere dom på 12 års tidsbestemt fengselsstraff for knivdrap under særdeles skjerpene omstendigheter. Overtrederne B (RT-2007-183) og C (LB-2009-037024) ble også dømt for drap de begikk under prøvetiden fra en tidligere domfellelse, for henholdsvis vinnings- og narkotikalovbrudd, og drap. B fikk, i pågjeldende dom, 12 års forvaring med en minstetid på 8 år for knivdrap, og C fikk 20 års forvaring med en minstetid på 10 år for overlagt drap med særdeles skjerpene omstendigheter. Overtrederne A, B og C begikk altså pågjeldende drapshandlinger i prøvetiden fra en annen dom, og for A og C var den tidligere dommen en drapsdom. Overtreder B hadde en tidligere dom for knivsticking og vold mot polititjenestemann (RT-2007-183).

Konturene av alvorlige kriminelle avvikerkarrierer tegner seg. Drapene som lå til grunn for de tre forvaringsdommene er det foreløpige ytterpunktet i overtrederne A, B og Cs kjente avvikerkarrierer, og domstolens beslutning om forvaring som reaksjon på lovbruddene peker tilbake på hvilke tidligere kriminelle handlinger overtrederne har begått: «[D]en tidligere kriminaliteten tillegges betydelig vekt i rettens vurdering av gjentakelsesfare. Dette bekrefte også av at tiltaltes rulleblad ofte er gitt en fyldig omtale [i rettsavgjørelser]» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 75). En kriminell avvikerkarriere er med på å bestemme hvorvidt forvaring bør idømmes fordi tidligere lovbrudd legges til grunn for domstolens farevurdering av overtrederen: «Det skal særlig legges vekt på om lovbrøyteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum [en alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet]» (strl. § 39 c (1)). Farevurderingen kan også innbefatte

(...) hvor lenge siden det er at lovbruddene ble begått, samt om tiltalte har hatt lengre perioder uten domfellelser[,] hvor raskt etter tidligere løslatelser tiltalte var i gang med ny kriminalitet, og om lovbrudd er begått i prøvetiden (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 73).

Tidligere kriminalitet blir beskrevet som «Det beste grunnlag for å forutsi ny alvorlig kriminalitet» (NOU 1990:5, s. 105), og en oversikt over tidligere kriminalitet gir velferdsstatens tilsatte et utgangspunkt for tilnærming til og håndtering av overtrederen (Scott, 1998). Overtrederne A og B blir beskrevet med relativt sammensatte kriminelle karrierer, med en rekke tidligere domfellelser. For overtreder C oppgis det kun at han har vært tidligere domfelt for drap for å lette gjennomføringen av et grovt ran (LB-2009-037024). Hvorvidt overtreder C har begått flere kriminelle handlinger enn det tidligere drapet vites ikke, men drapshandlingen alene kan sies å utgjøre Cs kriminelle karriere, hvert fall hvis man tar i betraktning opplysningen om at C begikk drapet for å lette et grovt ran. Kanskje kan det at forvaringsdømte beskrives med høy sannsynlighet for tilbakefall og et sammensatt problemkompleks som former hans sosiale og personlige funksjonsevne, være grunnen til at han, ved å ha begått pågjeldende lovbrudd, ikke vurderes til å ha internalisert oppfordringer om et lovlydig liv som har blitt gitt som reaksjoner på tidligere avvik og tidligere lovbrudd. Hvis pågjeldende lovbrudd er ett i rekken av flere, kan overtrederen bli vurdert som en gjenganger, som på en sikkerhetsmessig forsvarlig måte bare kan uskadeliggjøres med forvaring.

Det begåtte lovbruddet – dets omfang og karakter – kan, som en del av overtrederens kriminelle karriere, gi indikasjoner på hvor stor sannsynlighet overtrederen har for tilbakefall, «særlig dersom det dreier seg om flere handlinger begått ved forskjellige anledninger» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 75). Det at overtrederen har begått flere kriminelle handlinger over en viss periode kan innebære at han begynte å begå lovbrudd tidlig i livet. Det kan også bety at han har en eventuell langvarig lovbruddsperiode bak seg, hvor de tidligere lovbruddene har blitt sanksjonert i samme dom. Det er ikke uvanlig av overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene blir dømt for en rekke alvorlige lovbrudd samtidig:

[B], født *.*.1979, ble i Lister tingretts dom av 4. mai 2006 funnet skyldig i å ha drept sin samboer, tiltalens post I, promillekjøring med moped, tiltalens post II, trusler overfor samboeren, tiltalens post III, trusler overfor en polititjenestemann, tiltalens post V, legemsfornærmelse overfor samboeren og sin egen far, tiltalens post VI a og b, skadeverk, tiltalens post VIII og narkotikaovertridelser, tiltalens poster IV og VII.

[B] ble i tingretten også funnet skyldig i flere andre voldspregede forbrytelser, blant annet legemsfornærmelse av samboeren og av sin far og trussel rettet mot samboeren, hvor bruk av kniv var involvert.

Drapet må veie tungt ved straffutmålingen, men legemsfornærmelsene og trusselhandlingen er også alvorlige. Disse handlingene ble begått om lag 9 måneder før drapet (RT-2007-183).

Av utdraget fra rettsavgjørelsen over kan man se at overtreder B hadde en lovbruddsperiode på 9 måneder bak seg. Bs tidligere avvikerkarriere som vanskelig ungdom og kriminell rusmisbruker med dyssosial personlighetsforstyrrelse, blir sammen med Bs tidligere kriminalitet sentrale ledd i hvordan farlighetsvurderingen av ham kommer til å se ut. Overtreder B ble første gang domfelt da han var nesten 17 år gammel, blant annet for «frihetsberøvelse [og] grovt ran [begått mot to miljøarbeidere ved en barnevernsinstitusjon], legemskrenkelser, herunder legemsbeskadigelse og legemsfornærmelse under særdeles skjerpene omstendigheter og trussel» (RT-2007-183). Overtreder Bs kriminelle historie blir beskrevet som «en nesten sammenhengende kjede av straffbare handlinger» (RT-2007-183). Hans lange kriminelle karriere, som strekker seg tilbake til han var 17 år gammel, blir lagt til grunn for bruk av forvaring i stedet for tidsbestemt fengselsstraff fordi «handlingene blir tillagt ”betydning ved vurderingen av gjentakelsesfaren” i pågjeldende dom for drap» (RT-2007-183). I samme rettsavgjørelse blir det fremhevet at det er vanskelig å gjøre farlighetsvurderinger mange år fremover i tid, men overtreder B blir beskrevet som «farlig i et meget langt tidsperspektiv», og forvaring skulle derfor brukes i stedet for tidsbestemt fengselsstraff.

En kriminell avvikerkarriere kan tenkes å bli tillagt enda større vekt i domsavgjørelsen dersom overtrederen som oppfyller vilkårene for forvaring har begått pågjeldende lovbrudd i prøvetiden for et tilsvarende alvorlig hovedlovbrudd, noe som var tilfelle for overtreder A (RT-2003-1778) og overtreder C (LB-2009-037024). A begikk pågjeldende drap 7 måneder etter at han hadde blitt prøveløslatt fra en tidligere drapsdom, og overtreder C begikk pågjeldende drap mens han hadde permisjon fra fengslet, hvor han allerede sonet en drapsdom på 21 års tidsbestemt fengselsstraff.

Vedtaket om at tidligere kriminalitet skal inngå i en farevurdering av overtrederen (jf. strl. § 39 c (1)), som et delgrunnlag for en ny dom, kan beskrives som tilslørende for det faktum at overtrederens tidligere handlinger allerede er sonet: «Man er ikke bare en som i fortid har feilet, men med muligheter for å gjøre opp for seg ved soning. Man er i tillegg en som (...) er erklært farlig for andre fremtidige situasjoner» (Christie, i NOU 1974:17, s. 140). Dette er i konflikt med rettsstatsprinsippet *ne bis in idem* som innebærer at man ikke skal få straff for samme forhold to ganger (Rui, 2010). Det at overtrederens tidligere ikke-kriminelle og kriminelle avvikerkarriere legges til grunn for en dom på forvaring betyr imidlertid ikke at overtrederen får straff for samme lovbrudd to ganger. Forvaring blir heller en form for

gjengjeldelse for tidligere avvikende atferd; en gjengjeldelse som samtidig strekker seg fremover i tid – med formål om å forhindre ny kriminalitet. Forvaringsstraff idømmes overtrederen for det lovbrudd han har begått, men på bakgrunn av tidligere handlingsvalg blir forvaring også en fremadskuende straffereaksjon; ikke bare som retribusjon for tidligere og pågjeldende lovbrudd, men som prevensjon av fremtidige lovbrudd. Forvaringsreaksjonens grunnlag, men utgangspunkt i overtreders avvikerkarriere, kan således sies å være basert på et slags *pre*retribusjonshensyn – som en reaksjon mot allerede begåtte lovbrudd og en reaksjon for å forhindre ny alvorlig kriminalitet fordi overtreders tidligere handlinger blir vurdert som meningsbærende for eventuelle nye handlinger han kan komme til å begå.

8.4. ENDRINGSPROGNOSE

I rettsavgjørelsene RT-2003-1778, RT-2007-183 og LB-2009-037024 avsluttes beskrivelsene av overtredere A, B og C med en kort redegjørelse for hvilken endringsprognose vedkommende har; hans sosiale og personlige funksjonsevne, og hans avvikerkarriere tatt i betraktning. Hva slags endring som skal finne sted – om det er atferdsendring, personlighetsendring og/eller lovlydighet – beskrives ikke, slik at domstolens vurderinger blir veiledende, heller enn bestemmende, for hvordan kriminalomsorgens tilsatte skal fortsette det konkrete kontroll- og endringsarbeidet på forvaringsavdelingen.

Overtreder As rusmisbruk blir lagt til grunn for vurderingen av hans endringsprognose, og den rettsmedisinske kommisjon har kommentert at et behandlingsopplegg rettet mot rusproblemet må være langvarig, helst over flere år, ellers vil sannsynligheten for tilbakefall være høy og risikovurderingen vil fortsette å være «dyster, men ikke håpløs» (RT-2003-1778). Om As prøveløslatelse fra den første drapsdommen, hvor han ble beskrevet som en «mønsterfange» under straffegjennomføringen, hevdes det at han i prøveløslatelsestiden var innstilt på å endre sitt kriminelle levemønster ved å benytte seg av yrkesrettet atferd og alternativ til vold-behandling, men motivasjonen skal ikke ha vært vedvarende, og han «falt tilbake til nytt rusmisbruk» (RT-2003-1778). For overtreder B blir det henvist til at særtiltak med tre miljøarbeidere har avholdt B fra å begå kriminalitet, men da tiltaket opphørte begikk han på nytt «handling som krenket andres liv, helse og frihet» (RT-2007-183). Særtiltaket var en del av en betinget dom, og hadde ikke ønsket positiv innvirkning på overtreder Bs atferd, da han tre år senere ble domfelt på nytt for blant annet vinnings- og narkotikalovbrudd. Han begikk nye straffbare handlinger i denne dommens prøvetid, blant annet vold mot

polititjenestemann. Det konkluderes med at selv om han over en lengre periode har vært forsøkt behandlet for «sin massive utagerende atferd» og for diagnosen dyssosial personlighetsforstyrrelse, har ikke behandlingen gitt positive resultater i form av å forhindre nye alvorlige lovbrudd (RT-2007-183). Noen eventuell positiv utvikling eller endring av overtreders Cs diagnose med dyssosial personlighetsforstyrrelse har blitt avkrefte i tiden mellom det første og det andre drapet, henholdsvis i 1998 og i 2007. Eventuell fremtidig endring «forutsetter at vedkommende person er sterkt motivert for en endring. Observanden mangler slik motivering, og følgelig kan det etter de sakkyndiges oppfatning ikke påregnes noen endring som følge av behandling» (LB-2009-037024).⁵¹ Cs prognoser for endring beskrives som dårlige, på grensen til håpløse.

Overtrederens prognose for endring er ment til å bidra til vurderingen av risiko for tilbakefall til ny kriminalitet, og selv om en endringsprognose kan gi anvisning på hvilke tiltak som bør iverksettes overfor overtrederen, kan en slik prognose også gi indikasjoner på overtrederens grad av farlighet. En endringsprognose blir således en blanding av vurderte risiko-, behovs-, og reaksjonsfaktorer (Andrews og Bonta, 2010), da prognosen kan gi et omriss av overtrederens fremtid på forvaringsavdelingen hva gjelder sikkerhets- og endringstiltak, straffens lengde, og overtrederens mulighet for prøveløslatelse. I RT-2003-1778 blir farlighet som element i endringsprognosen beskrevet slik:

[M]ed bakgrunn i de to drapene domfelte har begått, omstendighetene i tilknytning til dem og det som foreligger om domfeltes person og prognose, fremstår den domfelte i denne saken etter mitt syn som farlig i et meget langt tidsperspektiv (RT-2003-1778).

I LB-2009-037024 oppsummeres psykiatrisk diagnose sammenholdt med endringsprognose slik: «[D]e sakkyndige gir uttrykk for den oppfatning at det ”antas å være høy risiko for fremtidig voldsatferd”». Overtrederens vurderte farlighet – den risikoen han sies å utgjøre for andre mennesker – sammenholdt med en diagnose som indikasjon på tilbakefall til kriminalitet, kan altså være med på å danne grunnlaget for en endringsprognose.

Endringsprognosen kan beskrives som en blanding av straffens primær- og sekundærformål fordi den åpner for overtrederens subjektposisjoner både som et farlig og et hjelpetrengende subjekt. Overgangen mellom det å bli posisjonert som et farlig og risikabelt subjekt, til å bli

---

⁵¹ Sitatet er brukt tidligere i forbindelse med ekspertkunnskap (se kapittel 6, punkt 6.2.1.), institusjonens doxa (se kapittel 7, punkt 7.1.2.) og sosial og personlig funksjonsevne (se kapittel 8, punkt 8.2.).

posisjonert som et hjelpetrengende subjekt blir utydelig når endringsprognoser beskrives i rettsavgjørelser i forvaringssaker. Farlighetsdiskursen og endringsdiskursen blir sameksisterende for vurderinger av overtrederens endringsprognose. Domfelte blir beskrevet som farlig og samtidig hjelpetrengende fordi vurderinger av hans sosiale og personlige funksjonsevne, avvikerkarriere og potensial for endring, sammenfattet skal utgjøre en total vurdering av risiko for tilbakefall til alvorlig kriminalitet. Dernest kan prognosen gi føringer for hvordan kriminalomsorgen best kan legge til rette for overtrederens endringsarbeid, med mål om å minske tilbakefallsrisiko og samtidig dyktiggjøre domfelte til et liv i det åpne samfunnet etter løslatelse. Rettsavgjørelser åpner for subjektposisjonering av overtrederen som både farlig og hjelpetrengende, da subjektposisjonene tar over for hverandre på nesten umerkelige måter fordi overtrederen hele tiden, og på skiftende vis, blir beskrevet som et risikabelt individ og et individ i risiko (Rose, 2010).

8.5. HVORDAN POSISJONERES OVERTREDEREN AV VELFERDSSTATENS

TRYGGHETSOVERBLIKK?

8.5.1. Om overtreder Bs reise gjennom velferdsstatens nettverk

Avviker og kriminell, hjelpetrengende og farlig – dette er overlappende subjektposisjoner i velferdsstatens nettverk, og bruk av straff som sosial kontroll blir et mer nærliggende tiltak etter hvert som overgangen fra å være ikke-kriminell (men definert som avviker), til å bli definert som en kriminell avviker viskes ut.

By operating at every level of the social body and by mingling ceaselessly the art of rectifying [korrigering] and the right to punish, the universality of the carceral lowers the level from which it becomes natural and acceptable to be punished (Foucault, 1991, s. 303).

Beskrivelsene av overtreder B i RT-2007-183 er preget av at han har hatt tidlig og langvarig institusjonell kontakt med ulike hjelpe- og kontrollinstanser som har hatt innvirkning på hvilke subjektposisjoner han har blitt tildelt. I sammenheng med denne tidlige kontakten har den rettsmedisinske kommisjon gitt uttrykk for at Bs behandlingsmuligheter er dårlige på grunn av dårlige behandlingsresultater tidligere. B blir vurdert til å ha en rekke kriminogene behovsfaktorer som bør endres for å minske sannsynligheten for tilbakefall; dyptgående atferdsproblemer, aggressiv fremferd, misbruk av rusmidler, dyssosial personlighetsforstyrrelse og dårlige behandlingsresultater. Disse problemene strekker seg langt tilbake i tid og har manifestert seg i lovbrudd som inngår i forvaringsbestemmelsen. En

positiv endring av overtreder Bs atferd anses ikke å ha funnet sted, på tross av behandling siden barneårene.

Bs bakgrunn beskrives som et sammensatt kompleks av subjektposisjoner og problemidentiteter, som har blitt tildelt ham ved plassering i barnevernsinstitusjon, behandlingstiltak, særtiltak med miljøarbeidere, og fengselsdommer, og til slutt i form av forvaringsstraffen. Slik Bs bakgrunn fremstilles i rettsavgjørelsen kan man ane en velferdsstatlig kontrolltendens i statens møte med ham som avviker, som kan sammenliknes med hyrdemaktutøvelse i et institusjonsnettverk. Overtreder B kan i utgangspunktet beskrives som et hvitt får som har blitt plassert innenfor barnevernsinstitusjonen (jf. Foucault, 2007), som et hjelpetiltak for ham da han var barn. Posisjonen som hjelpetrequende barnevernsbarn kan han ikke klandres for fordi han ikke kan tillegges noen skyld for den institusjonelle plasseringen, slik han kan klandres for senere avvikshandlinger som trusler og vold, som har vært medkonstituerende for at B har blitt posisjonert som et henholdsvis sort får, og til slutt en ulv ved bruk av forvaringsstraffen.

Overgangen fra Bs posisjon som et hvitt får i barnevernets omsorg, til en posisjon som sort får skjer ved bruk av diverse behandlingstiltak for å forsøke og forbedre B. Den omsorgsfulle hyrderollen øves på B som både som et hvitt og et sort får; velferdsstaten har forsøkt med hjelpetiltak som barnevern og rusbehandling for initialt å beholde det hvite fåret innenfor rammene for akseptert atferd, og for å forsøke og inkludere det sorte fåret i samfunnet igjen da det på en eller annen måte har vært ekskludert (Rose, 2000; Foucault, 2007). Hyrden, som i dette tilfellet er velferdsstaten, vil først og fremst bruke intervensjonstiltak i møtet med mennesker i samfunnet, før den eventuelt bruker sin myndighet til å kontrollere dem med mer restriktive tiltak for sosial kontroll (T. Ugelvik, 2011c). Intervensjon, eller inngripen, er ment til å forhindre avvik før ytterligere kontrolltiltak blir nødvendige. Hjelp- og veiledningsinitiativ er imidlertid sammenknyttet med strengere kontrolltiltak som fengsel og forvaring, da mer omfattende kontrollanordninger kan settes i verk dersom hjelpetiltakene ikke virker slik de var tenkt. Dette er i overensstemmelse med den sosiale kontrollens bifurkasjon hvor myke (hjelp)tiltak og harde (kontroll)tiltak supplerer hverandre (Cohen, 1994).

Når overtreder B (RT-2007-183) står tiltalt for alvorlige lovbrudd, derimot, har tidligere intervensjon vist seg fånyttet og forvaring som kriminalitetskontroll må brukes mot subjektet

som tidligere har blitt posisjonert som et hjelpetrengende subjekt. Posisjonen som et sort får blir utbyttet med posisjonen som en truende ulv, som må fjernes fra samfunnets fellesområder for å sikre samfunnstrygghet (Foucault, 2007; T. Ugelvik, 2011b). Som hjelpetrengende subjekt har personen blitt posisjonert gjennom intervensjonstiltak som barnevern og behandlingstiltak, men etter hvert blir han posisjonert som et farlig subjekt av strafferettsapparatet fordi han oppfyller vilkårene for bruk av forvaring. Intervensjonstiltak for overtreder B har ikke forhindre kriminalitet, og kontrolltiltak blir nødvendig mot B i posisjonen som ulv heller enn et sort får. Overgangen til en posisjon som ulv skjer når han får fengselsdommer for voldslovbrudd.

B kan ikke lenger gis mulighet til å styre seg selv fordi han gjentatte ganger har handlet på uakseptable måter i forhold til hyrdens intensjon. Hyrden – velferdsstaten – handler for flokkens beste (Foucault, 2007), og bruker strenge kontrolltiltak fremfor intervensjonstiltak for å håndtere Bs avvik, og i ytterste konsekvens får B forvaring. Bifurkasjonen er tydelig (Cohen, 1994); hvis ikke intensjonalt omsorgsfulle tiltak virker mot det sorte fåret, og han blir posisjonert som ulv, må hyrden bruke måter som omplasserer ulven som truer resten av flokken. Velferdsstatens trygghetsoverblick skifter fokus fra å være omsorgsorientert til å bli risikoorientert. Kontrolltiltak tar over for intervensjonstiltak i et velferdsstatlig institusjonsnettverk fordi overtreder B har forstyrret det velferdsstatlige trygghetsoverblikket som skal se og imøtekomme alle samfunnsmedlemmers risiko og behov. Dersom overtrederen blir «sett» som en utrygg samfunnsborger – et risikabelt individ – må han kontrolleres med eksklusjonstiltak for på et senere tidspunkt, når han vurderes som ufarlig, bli inkludert i det åpne samfunnet som en tryggere samfunnsborger enn før han ble dømt til forvaring. Forvaringsstraffen, i sin tur, kan forstås som en kumulativ reaksjon på et kompleks av avvikende subjektposisjoner og tilskrevne problemidentiteter.

Slik overtreder B beskrives (RT-2007-183), blir eventuelle hindre for hans posisjoner som et avvikende subjekt færre etter hvert som han får tettere kontakt med velferdsstatens institusjonelle nettverk, hvor intensjonene om hjelp og veiledning for å forhindre at han skal bli et risikabelt individ, etter hvert ble omformet til forvaring som sosial kontroll. Overtreder Bs reise gjennom velferdsstatens nettverk, fra dets myke til dets harde ende, har ført til økt og tettere institusjonell kontakt, og et mer fokusert kontrolloverblick på ham som en person med mange problemidentiteter; ordnet i subjektposisjoner som hjelpetrengende, dernest kriminell,

og til slutt farlig, til han igjen blir posisjonert som en hjelpetrengende person – en domfelt med behov for endring.

The carceral, with its far-reaching networks, allows the recruitment of major ‘delinquents’. It organizes what might be called ‘disciplinary careers’ in which, through various exclusions and rejections, a whole process is set in motion (Foucault, 1991, s. 300).

Det Foucault (1991) kaller for disiplinærkarrierer kan sammenliknes med overtrederne A, B og Cs avviker- og senere kriminelle karrierer, som har blitt formet av velferdsstatens trygghetsoverblick som til enhver tid har kontrollert at overtrederne har eller ikke har handlet i tråd med oppfordringer for akseptert atferd. Det å begå alvorlige voldslovbrudd er ikke akseptert, og overtredere i forvaringssaker har blitt gjenstand for det velferdsstatlige trygghetsoverblicket fordi de har forstyrret det – de har begått handlinger som, forenklet sagt, har ført til utrygghet for andre mennesker; enten for ofre, pårørende eller medborgere for øvrig. Velferdsstatens trygghetsoverblick har som intensjon å posisjonere overtrederen som en ansvarlig og myndig aktør heller enn en passiv mottaker som er bestemt til å mislykkes: «[T]he state (...) promises services and benefits in return for subjects exercising their freedoms in particular ways» (Crewe, 2009, s. 142). En implisitt avtale inngås mellom individet og staten om at man skal oppføre seg på aksepterte måter i samfunnet. Overtredere som oppfyller vilkårene for forvaring har oppført seg i uoverensstemmelse med velferdsstatens intensjon om individets selvstyre og selvkontroll, og de har brutt den implisitte avtalen mellom individet og staten, som fører til at de blir fratatt sin handlingsfrihet, og må vise grad av positiv endring for å få innvilget prøveløslatelse. Positive resultater av endringsarbeidet kan i sin tur beskrives som en eksplisitt avtale med velferdsstaten – konkretisert som kriminalomsorgen, domstolen og friomsorgen – om at man ikke skal begå ny kriminalitet etter løslatelse.

Forvaringsstraffen skal fungere som et omfattende kontrolltiltak, men også som et endringstiltak for farlige subjekter som beskrives som hjelpetrengende. For å kunne posisjoneres som et ufarlig individ må overtrederens farlighet for andre mennesker vurderes i samme vending som hans behov for endring. Atferdsendring skal redusere risiko for tilbakefall til ny og alvorlig kriminalitet. Ved å gjennomføre forvaringsstraffen skal domfelte ta ansvar for årsakene til og konsekvensene av sin kriminelle atferd (Crewe, 2009). Han skal selv, med støtte fra kriminalomsorgen, ta ansvar for og positivt omforme de elementer som

ligger til grunn for en farlighetsvurdering før dom; sosial og personlig funksjonsevne, avvikerkarriere, og endringsprognose.

***

Overtrederne A, B, og C (hhv. RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024) har alle hatt lange reiser gjennom velferdsstatens nettverk, noe som er spesielt tydelig i saken mot overtreder B, som har hatt tidlig kontakt med både hjelpe- og kontrollinstitusjoner. Man kan si at overtrederne A, B og C har blitt posisjonert av velferdsstatens trygghetsoverblick som både farlige og hjelpetrengende subjekter, avhengig av hvor i nettverket de har befunnet seg og hvilke institusjoner som har håndtert dem. Med forvaringsstraffen blir overgangen fra et avvikende individ til en farlig overtreder tydeliggjort, og overtrederen går fra å bli tilskrevet en status som et sort får, til å bli posisjonert som en ulveskikkelse – risikabel og truende for andre mennesker. Subjektposisjonen som farlig overtreder skal imidlertid omformes med selve straffen, og overtrederen skal dyktiggjøres til en trygg samfunnsborger slik at prøveløslatelse kan vurderes som forsvarlig. Ulveposisjonen skal således omgjøres til en posisjon som et sort får med forvaringsordningen. Overtrederen har vært avvikende, men må rettleides av den velferdsstatlige hyrden, i form av kriminalomsorgens tilsatte, og veiledes tilbake til samfunnet. Intensjonene med forvaringsordningen kan på denne måten beskrives som en velferdsstatlig håndsrekning, med formål om inklusjon i samfunnet ut fra en omsorgstankegang som gjelder for alle samfunnsborgere. For overtrederne A, B og C er forvaringsstraffens funksjon uviss, da forvaringsdommen er siste, kjente ledd i en ellers lang avvikerkarriere. Den uansvarlige avvikeren skal imidlertid ansvarliggjøres med forvaring, og slik blir farlighetsdiskursen om uansvarlighet og risiko, og endringsdiskursen om gjenoppretting og tilbakeføring, sameksisterende og gjensidig avhengige som begrunnelser for bruk av forvaring. Dette er temaet for avhandlingens kapittel 9.

9. FORVARING – EN VELFERDSSTATLIG HÅNDSREKNING

9.1. OVERTREDEREN – FRA ET UANSVARLIG TIL ET ANSVARLIG SUBJEKT

I prosessen fra siktelse, tiltale og dom, til den første tiden etter domfellelse kan overtrederen som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring sies å bli posisjonert som ute av stand til å kontrollere sine handlinger, og heller ikke seg selv. Assosiasjoner til den forvaringsdømte som et uhåndterlig subjekt kan ha innvirkning på en allmenn rettsfølelse om bruk av forvaring som et ytterste kontrolltiltak; «et ekstraordinært inngrep fra samfunnets side overfor denne lovbryster» (NOU 1990:5, s. 108), fordi han regnes som spesielt farlig for andre mennesker på grunn av de lovbrudd han har begått. Ved at farliggjorte forståelser formes, skjer det også en uansvarliggjøring av overtrederen. Dette kan virke som en rimelig konsekvens fordi overtrederen har handlet uansvarlig overfor andre. Overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene blir således diskutert og posisjonert som et uansvarlig subjekt innenfor en farlighetsdiskurs, for eksempel i saken mot overtreders B:

[B] har i en årrekke vært forsøkt behandlet for sin massive utagerende atferd og dys sosiale personlighetsforstyrrelse uten at det kan ses å ha forhindret alvorlige straffbare handlinger. Da han var pålagt særtiltak med tre miljøarbeidere rundt seg, begikk han ikke nye voldshandlinger; men da dette regimet opphørte, tok det ikke lang tid før han på nytt begikk handlinger som krenket andres liv, helse og frihet (RT-2007-183).⁵²

Sitatet over reflekterer en dreining mot en farliggjort forståelse av overtrederen, og overtreders farlighet underbygges av tidligere feilslåtte behandlingstiltak som ikke har virket etter en positiv intensjon om endring av overtreders atferd. Også i offentlige for- og etterarbeider blir farliggjorte forståelser av overtrederen formende for en farlighetsdiskurs. Farlighet skal nøytraliseres avhengig av farens art og grad av fare (NOU 1974:17, s. 90); farlighet skal vurderes løpende (NOU 1990:5, s. 108), som også gjør at overtrederen som person blir subjekt for løpende farliggjøring; og farlighet kan manifesteres i psykiatriske diagnoser (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 76), som peker til at overtrederen kan defineres som farlig ikke bare på grunn av sine handlinger, men også fordi han kan diagnostiseres med psykiske problemer.

---

⁵² Sitatet er brukt tidligere for å eksemplifisere hvordan en overtreders kan bli posisjonert som et farlig subjekt (se kapittel 3, punkt 3.4.) og i forhold til institusjonens doxa (se kapittel 7, punkt 7.1.2.).

Overtrederens autonomi, fremfor hans uansvarlighet, settes imidlertid i sentrum etter dom. Blant annet skal strukturert miljøarbeid på forvaringsavdelingen legge til rette for at den domfelte «gjennom medvirkning, aktiv samhandling og systematisk tilbakemelding på egen atferd fra kompetente tilsatte, bl.a. [vil] kunne utvikle selvtillit, selvvinnsikt, selvkontroll, gjensidighet og ansvarlighet» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 6). En vurdering av om prøveløslatelse ved forvaringsstraffens minstetid er sikkerhetsmessig forsvarlig skal dessuten baseres på «en konkret vurdering av om domfelte har oppnådd en tilstrekkelig grad av egenutvikling» (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, vedlegg 3, s. 5). Sitatene henviser direkte til overtrederens egenansvar for endring på forvaringsavdelingen.

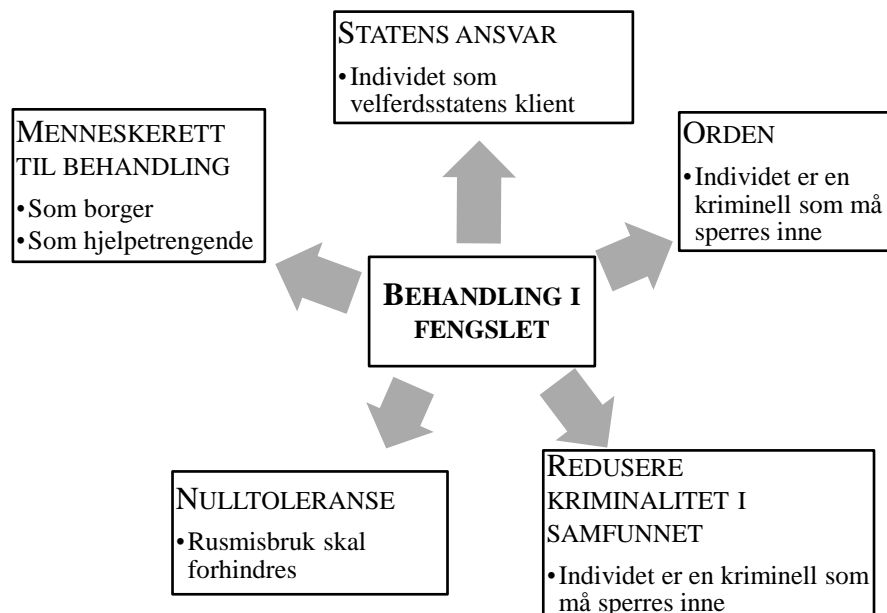
Man kan si at overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene blir posisjonert som et uansvarlig individ før domstidspunktet; ikke fordi han ikke kan holdes ansvarlig for sine handlinger, men fordi han vurderes som uhåndterbar med andre tiltak enn forvaring. Dette er tydelig i sakene mot overtrederne A, B og C (hhv. RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024), som alle har hatt relativt lange avvikerkarrierer. Tidligere intervensjons- og kontrolltiltak har ikke vist seg nyttige, som definert ut fra sosiale institusjoners doxa om positiv endring (Bourdieu, 1997). Utilstrekkelig grad av tidligere endring blir en del av begrunnelsen for hvorfor forvaring som straffereaksjon bør idømmes overtrederne, i stedet for tidsbestemt fengselsstraff. Inne på forvaringsavdelingen, derimot, skal den domfelte oppnå så stor grad av endring at prøveløslatelse, og eventuelt endelig løslatelse, kan vurderes som sikkerhetsmessig forsvarlig (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004).

Straffens tradisjonelle paradoks tydeliggjøres med forvaringsordningen innenfor velferdsstatens rammer (Goldman, 1979; Faugeron, 1996; Hannah-Moffat, 1999; Rose, 2010). Forvaring kan plasseres innenfor den mer omspennende kriminalomsorgsinstitusjonen som en velferdsstatlig håndsrekning i dobbelt forstand – statens høyre hånd kontrollerer med uskadeliggjøring og statens venstre hånd legger til rette for endring og gjenoppretting inne i fengslet (Bourdieu, 2011). Overtrederen skal gjenopprettes til et individ i stand til å utøve selvstyre og selvkontroll fordi han på forvaringsavdelingen bør ha internalisert og praktisert de oppfordringer som gis av kriminalomsorgen om å kontrollere egen atferd på bedre måter enn tidligere. Intensjonen om at domfelte skal øve selvstyre etter løslatelse blir en forlengelse av den ansvarliggjøring som skal ha funnet sted på innsiden av fengslet.

9.1.1. Konstituering av subjektposisjoner

Av de tre rettsavgjørelsene som ble analysert i kapittel 8 (RT-2003-1778; RT-2007-183; LB-2009-037024), fremgår det at domstolens arbeidere har posisjonert overtrederen på avstand, uten at man kan vite om overtrederen selv har internalisert subjektposisjonene. Domstolens muntlige og skriftlige posisjonering av overtrederen, for eksempel i form av rettspsykiatrisk sakkyndiges rapporter og påtalemyndighetens redegjørelse for lovbruddets omfang, kan sies å ha vært medkonstituerende for overtredernes subjektposisjoner som henholdsvis farlig og hjelpetrengende (Neumann, 2001; Kolind, 2011). Konstituering av subjektposisjoner handler om at det innenfor diskurser legges føringer for hvordan mennesker skal forstås, og i hvilken sammenheng forståelsen synes rimelig. Forvaring som et verktøy for eksklusjon av det farlige subjektet kan synes rimelig i sammenheng med at overtrederen som har begått alvorlig(e) lovbrudd må uskadeliggjøres ved å fjernes fra det åpne samfunnet. Dernest vil forvaringsordningen som et verktøy for inklusjon synes rimelig, da overtrederen, som et hjelpetrengende subjekt, skal gjenopprettes underveis i straffegjennomføringen til et forbedret individ, som kan inkluderes i det åpne samfunnet. Slik blir subjektposisjonene som farlig og hjelpetrengende rimelige forståelser av overtrederen som individ, konstituert innenfor henholdsvis en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs.

Ved institusjonell kontakt gjennom livsløpet har overtrederne A, B og C blitt posisjonert som avvikende subjekter (med varierende fortegn), gjennomgående frem til og med forvaringsdommen; fra å være hjelpetrengende barnevernsbarn til å bli forvaringsdømt som posisjoneres som farlig med behov for endring. Kolind (2011) skisserer hvordan ulike subjektiviteter, eller subjektposisjoner, kan bli definert innenfor ulike diskurser. Kolind gjør en studie av behandlingsprogrammer i danske fengsler, og han beskriver diskurser som konkurrerende i tilnærmingen til klienten som blir vurdert til å trenge behandling. I sentrum er selve den behandlingen som tilbys, og i forlengelsen av sentrum er diskursive begrunnelser for hvorfor behandling skal tilbys (se figur 1, neste side).

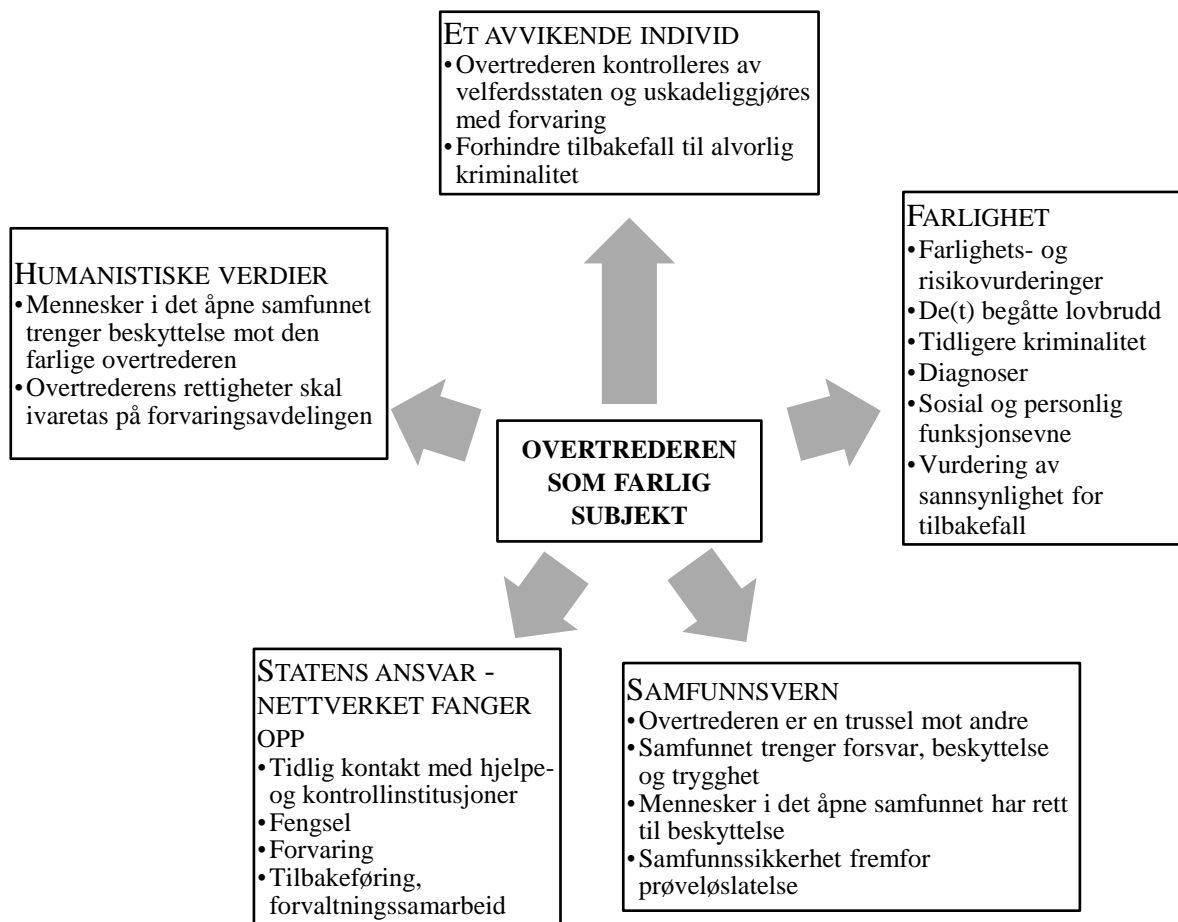

FIGUR 1. DISKURSER OM BEHANDLING, TILPASSET ETTER KOLIND (2011).

Kolind peker på at ulike diskurser posisjonerer overtredere som skal få behandling for rusmisbruk i fengslet på forskjellige måter, avhengig av i hvilken sosial kontekst overtrederen befinner seg. Det er statens ansvar å behandle overtredere for de problemer de måtte ha, i samsvar med en velferdsstatlig omsorgsmakt som skal øves på avvikende individer. Overtrederen har dessuten rett til behandling fra staten, både som en samfunnsborger og som et menneske som trenger hjelp utenfra til å endre sitt misbruk. Overtrederen blir således en klient for statens sosiale arbeid (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a), samtidig som han blir synlig for statens trygghetsoverblick fordi staten som aktør søker å omforme overtrederen og hans rusproblemer til en håndterbar størrelse, som kan observeres og kontrolleres på best mulig vis (Scott, 1998). Rusbehandling i fengslet skal dessuten gjennomføres for å opprettholde orden, og redusere kriminalitet i samfunnet på grunn av at overtrederens problemer vurderes som en vedvarende trussel for andre mennesker dersom problemene ikke adresseres på riktig måte. Kolind (2011) setter også opp nulltoleranse for rusmisbruk som en diskurs om behandling, underforstått at behandling av rusmisbruk i fengslet skal ta sikte på langvarig rusavholdenhet for å ivareta en nulltoleransepolitikk.

Jeg vil overføre Kolinds skisse til formålene med forvaringsstraffen. Figur 2 nedenfor er en fremstilling av det farlige subjektet, med tilhørende diskursive begrunnelser for hvorfor

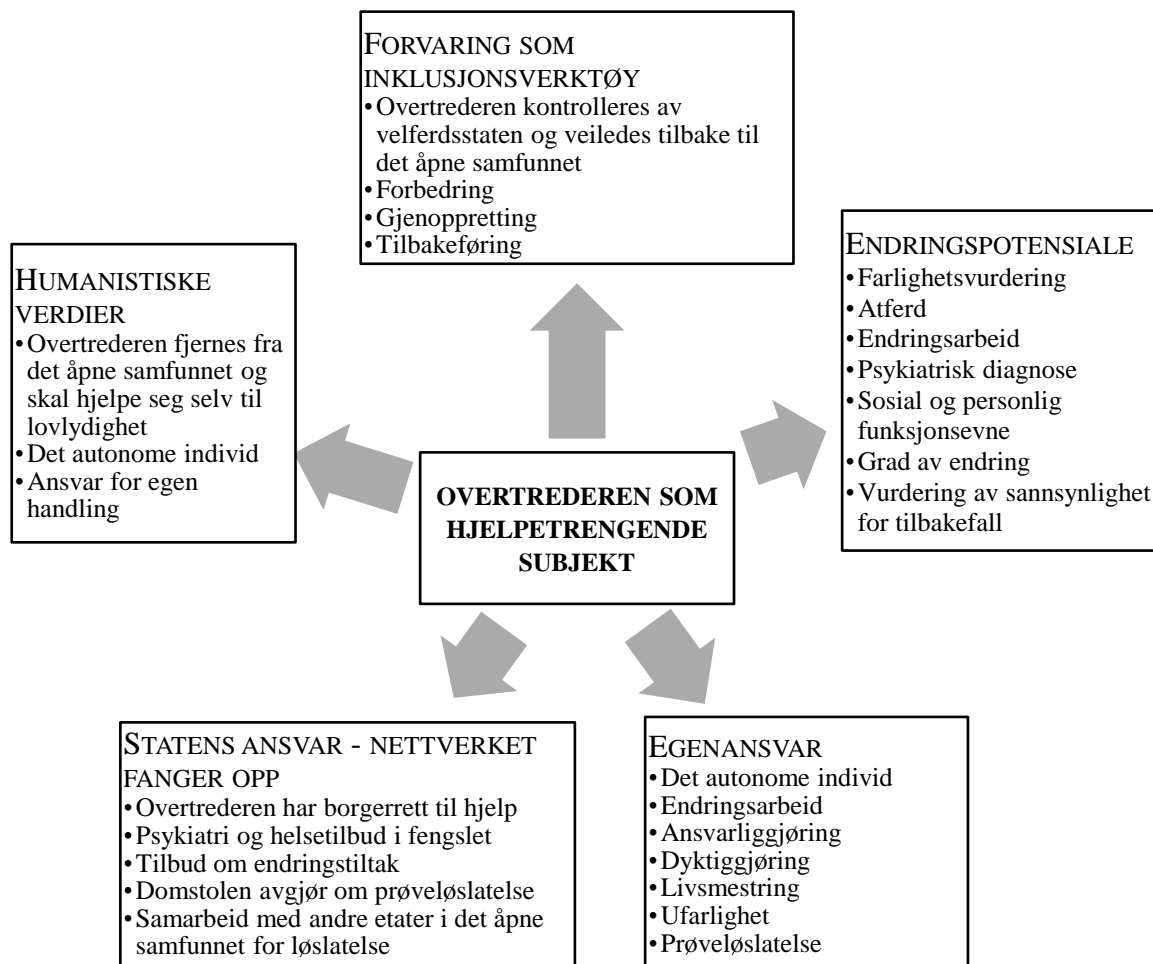
overtrederen som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring – som et risikabelt individ (Rose, 2010); en ulv som truer resten av flokken (Foucault, 2007); et subjekt for velferdsstatens trygghetsoverblick som posisjonerer ham som et utrygt menneske – bør uskadeliggjøres med forvaringsstraffen. Overtrederen er plassert i midten som subjekt, konstituert innenfor farlighetsdiskursen slik den fremgår i offentlige dokumenter. Pilene ut fra sentrum peker til sentrale forståelser av overtrederen, som legger grunnlag for håndteringsstrategier basert på hensyn til det åpne samfunnet som skal beskyttes mot alvorlige lovbrudd og overtredene som har begått dem. Elementene i figuren fremstår som sentrale innenfor en farlighetsdiskurs om bruk av forvaring.

FIGUR 2. DET FARLIGE SUBJEKTET, KONSTITUERT INNENFOR EN FARLIGHETSDISKURS OM BRUK AV FORVARING.

Figur 3 nedenfor er en fremstilling av det hjelpetrequende subjektet, når den forvaringsdømte blir overtrederen blir posisjonert som et individ som er en risiko for seg selv (Rose, 2010); et sort får som skal tilbakeføres til og inkluderes i det åpne samfunnet (Foucault, 2007); et subjekt for velferdsstatens trygghetsoverblick som kan (gitt grad av positiv endring) posisjonere ham som en trygg samfunnsborger, klargjort for prøveløslatelse med mål om

endelig løslatelse fra forvaring. Overtrederen er plassert i midten som subjekt, konstituert innenfor endringsdiskursen slik den fremgår i offentlige dokumenter. Pilene ut fra sentrum peker til sentrale forståelser av overtrederen, som legger grunnlag for håndteringsstrategier basert på hensyn til overtrederen, i forlengelsen av hensyn til det åpne samfunnets sikkerhet. Elementene i figuren fremstår som sentrale innenfor en endringsdiskurs om bruk av forvaring.

FIGUR 3. DET HJELPETRENGENDE SUBJEKTET, KONSTITUERT INNENFOR EN ENDRINGSDISKURS OM BRUK AV FORVARING.

Når overtrederen blir posisjonert som subjekt, kan subjektposisjonene kanskje beskrives som oversiktlige forenklinger (Scott, 1998). Posisjonene som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt blir inndelinger av et helt menneske, for bedre å kunne legge til rette for dets tilpasning til institusjoner: «ingen velfærdsinstitusjon kan forholde sig til ”et helt menneske”. Individet og dets problemer må derfor først ændres til et format, som passer sammen med institusjonens problemkategorier, regler og rutiner» (Järvinen og Mik-Meyer, 2003a, s. 15–16). Individet tilskrives en problemidentitet som institusjonen kan samarbeide

med, og en subjektposisjon kan forstås som sammensatt av flere problemidentiteter som endringstiltak kan rettes mot og forsøke å forbedre. Subjektposisjonene som henholdsvis farlig og hjelpetrengende kan således bli ordnende for kriminalomsorgens håndtering av den forvaringsdømte. Eksempler på slike problemidentiteter er «rusmisbruker» eller «en person med dyssosial personlighetsforstyrrelse». «Rusmisbruk» og «psykiatrisk diagnose» er operasjonelle størrelser som kriminalomsorgen, og institusjonens tverrfaglige tilsatte, forsøksvis skal håndtere ved å sette i verk tiltak som rusbehandling og/eller terapi. Slik kan også størrelsene beskrives som biter i et større puslespill av risiko- og behovsindikatorer, som til sammen utgjør forståelsen av den forvaringsdømte som en sammensatt person.

9.1.2. Forholdet mellom farlighetsdiskursen og endringsdiskursen

Av figurene 2 og 3 over blir farlighets- og endringsdiskursen fremstilt som konkurrerende diskurser, som på hver sin måte er posisjonerende for overtrederen som subjekt. Diskursene kan imidlertid ikke beskrives som gjensidig utelukkende, men de er konkurrerende på den måten at de stadig, og med vekslende styrke, er sameksisterende slik de fremgår i offentlige dokumenter. På den ene siden kan man si at farlighetsdiskursen formes av kriminalpolitiske hensyn, særlig til samfunnet som skal beskyttes. På den andre siden kan man si at endringsdiskursen er formet av velferdspolitiske hensyn, særlig i forhold til gjenoppretting og tilbakeføring av overtrederen fra forvaringsavdelingen til det åpne samfunnet. I St.meld. nr. 37 (2007-2008, s. 17) sies det at «Kriminalpolitikk og velferdspolitikk [ofte er] to sider av samme sak». Selv om dette gjelder for kriminalpolitikk og straffegjennomføring generelt, og ikke spesifikt for forvaringsordningen, kan uttalelsen overføres til hvordan både kriminalpolitiske hensyn og velferdspolitiske hensyn skal ivaretas med bruk av forvaring.

Kriminalpolitikk og velferdspolitikk kan sammenliknes med henholdsvis rettsvesenets arbeid og helsevesenets arbeid. I forbindelse med forslaget om innføring av særreaksjoner for tilregnelige og utilregnelige overtredere, og avskaffelsen av sikringsinstituttet, ble rettsvesenet og helsevesenet diskutert som myndighetsinstitusjoner med ulike ansvarsoppgaver i møtet med overtrederen som skulle håndteres:

[R]etts- og helseinstitusjonen [representerer] to prinsipielt forskjellige måter å løse problemer på. Rettsvesenet ser bakover, og legger på en måte ansvaret for den sanksjonen som iverksettes på gjerningsmannen. Helseinstitusjonen tar i større grad ansvaret for klientens fremtid (Christie, i NOU 1974:17, s. 132).

Rettsvesenet kan sies å bruke forvaring orientert mot risikohåndtering, farlighetsvurdering og uskadeliggjøring. Rettsvesenet er fortidsrettet og må legge de faktiske og begåtte forhold til grunn for sine vurderinger av hvordan overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene skal håndteres. Helsevesenet, på den andre siden, representert ved kriminalomsorgens tverrfaglige tilsatte og forvaltningssamarbeidet etter prøveløslatelse, er orientert mot behov for og grad av endring av den farliggjorte personen, med fokus på langsiktig forebygging i et fremtidsrettet perspektiv: «For kriminalomsorgen er det sentralt å ivareta samfunnets sikkerhet, men også bidra til mindre framtidig kriminalitet gjennom individuelle forebyggende tiltak» (St.meld. nr. 37 (2007-2008), s. 20). Farlighet og endring blir således sammenflettede begrunnelser for kriminalomsorgens arbeid, og «På basis av kombinasjonen [mellom rettsvesen og helsevesen] åpnes det derved adgang til inngrep utover det som kunne vært iverksatt innen noen av de to system sett isolert» (NOU 1974:17, s. 134). Dette inngrepet er forvaringsordningen.

Rettsvesenet og helsevesenet kan forstås som plassert i hver sin ende av et velferdsstatlig institusjonsnettverk, og representerer ytterpunkter i en bifurkasjon mellom henholdsvis harde og myke kontrolltiltak (Cohen, 1994). Forvaringsordningen skal gape over begge disse tilnærmingene til håndtering av overtrederen, skissert av Christie (NOU 1974:17) som henholdsvis bakoverskuende og fremtidsorientert. Fordi forvaring er en straff som skal fungere beskyttende for samfunnet ved at overtrederen ekskluderes fra samfunnets fellesområder, samtidig som straffen skal fungere inkluderende overfor overtrederen som skal endre seg for å tilbakeføres til det åpne samfunnet, kan man si at forvaringspraksisen er avhengig av både farlighetsdiskursen, som reflektert i rettsvesenets risikoorientering, og endringsdiskursen, som reflektert i det som kanskje heller enn «helsevesenet» kan kalles kriminalomsorgens endringsorientering.

Da etterkontrollrapporten om særreaksjonsreglene skulle utformes skulle utredningsgruppen «innhente tilstrekkelig rettspraksis til å gi et representativt bilde av praktiseringen» av forvaringsordningen (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 24). Utredningsgruppen skulle også hente inn informasjon fra en rekke etater som samarbeidet med kriminalomsorgen om gjennomføring av forvaring:

[R]iksadvokaten, Den rettsmedisinske kommisjon – psykiatrisk gruppe, fagenheten Brøset og kontrollkomisjonene for det psykiske helsevern, Sosial- og helsedirektoratet, Kompetansesentrene for sikkerhets- fengsels- og rettspsykiatri, Kriminalomsorgen, Kriminalomsorgens utdanningscenter KRUS, samt de regionale Helseforetakene (Etterkontroll av reglene om forvaring, 2008, s. 24).

Utredningsgruppens arbeid kan beskrives som basert på innhenting av informasjon fra det velferdsstatlige nettverkets harde og myke ende; henholdsvis fra rettspraksis og fra samarbeidende omsorgsetater. I forvaringsordningen møtes nettverkets harde og myke ender i et samarbeid om gjennomføring av reaksjonen. Statens venstre hånd møter den høyre (Bourdieu, 2011), og sammen former de forvaringsordningen – som uttrykt i straffens tradisjonelle paradoks om en balansegang mellom den tvingende fengselsstraffen og den intensjonalt forbedrende straffegjennomføringen (Faugeron, 1996).

Hannah-Moffat (1999) sier at risikohåndtering og formål om forbedring er sammenflettet i en krysning av gjensidig avhengige risiko- og behovsvurderinger av domfelte. Slik kan man også forstå den offentlige farlighetsdiskursen som sammenflettet med den offentlige endringsdiskursen om bruk av forvaring. Vurderinger av den forvaringsdømtes farlighet er betinget av hans grad av endring, og hans endringsarbeid er betinget av hans risikonivå. Dette er i tråd med risiko-behov-responsivitetsmodellen, hvor endringstiltak for å møte overtrederens behov for endring skal tilpasses hans vurderte risikonivå for å oppnå best mulig reaksjon på tiltakene (Andrews og Bonta, 2010). Fordi risiko og behov er tett sammenknyttede som grunnlag for håndteringsstrategier av overtredere, blir også farlighetsdiskursen og endringsdiskursen i offentlige dokumenter om bruk av forvaring reproduserende for hverandre, og medkonstituerende for overtrederens subjektposisjoner som et henholdsvis farlig og et hjelpetrengende subjekt. At en overtreder blir vurdert som farlig bekrefter hans behov for endring, og hans behov for endring bekrefter at han gjør handlinger som ikke er akseptable overfor mennesker i det åpne samfunnet. Farlighets- og endringsdiskursene går over i og er avhengig av hverandre som drivende begrunnelser for bruk av forvaringsstraffen.

Farlighets- og endringsdiskursene er imidlertid formende for to vesensforskjellige forståelser av overtrederen; som ytterst vanskelig å håndtere i det åpne samfunnet, og helt nødvendig å håndtere i fengselssamfunnet – fra et uregjerlig menneske på utsiden, til et forsøksvis medgjørlig og hjelpetrengende menneske på innsiden av fengslet. Overgangen er flytende mellom hva som kan bidra til risiko for tilbakefall til kriminalitet, innenfor en farlighetsdiskurs, og hva som bør endres for å hindre risiko for tilbakefall, innenfor en endringsdiskurs. Overgangen skjer i en gråsoner av legal myndighetsutøvelse og støttetiltak, reflektert i det velferdsstatlige institusjonsnettverket (Cohen, 1994; Järvinen og Mortensen,

2002; Foucault, 2007), med restriktive kontrolltiltak i form av forvaring, og intensjonalt støttende kontrolltiltak i form av endringstiltak underveis i forvaringsgjennomføringen. Slik kan man beskrive forvaringsordningen som både restriktivt ekskluderende og omsorgsfullt inkluderende, i sammenheng med straffens tradisjonelle paradoks innenfor en velferdsstat som Norge, hvor et omsorgsorientert trygghetsoverblikk er rettet mot alle samfunnets medlemmer – både på utsiden og innsiden av fengslet. «The forms and the specific situations of the government of men by one another in a given society are multiple; they are superimposed, they cross, impose their own limits, sometimes cancel one another out, sometimes reinforce one another» (Foucault, 1982, s. 783). Forholdet mellom farlighetsdiskursen og endringsdiskursen om bruk av forvaring innenfor det norske velferdssamfunnet, blir uløselig sammenknyttet og gjensidig forsterkende.

9.1.3. Forvaring som en inkluderende straffereaksjon

Forvaringsstraffen praktiseres innenfor et velferdssamfunn som har ambisjoner om universell velferdsstøtte for alle samfunnsborgere (T. Ugelvik, kommer 2013). Forvaringsordningen kan, på dette grunnlaget, beskrives som en inkluderende tilbakeføringsstrategi som skal gjenopprette overtrederen til en bedre samfunnsborger fordi universelle velferdsgoder også gjelder for ham. Inkluderingsformålet er imidlertid uuttalt, i motsetning til primærformålet om samfunnsvern. Det er hensynet til samfunnet, og ikke til overtrederen, som står sterkest i forholdet mellom farlighetsdiskursen og endringsdiskursen om bruk av forvaring.

Today the interests of convicted offenders, insofar as they are considered at all, are viewed as fundamentally opposed to those of the public. If the choice is between subjecting offenders to greater restriction or else exposing the public to increased risk, today's common sense recommends safe choice every time. In consequence, and without much discussion, the interests of the offender and even his or her legal rights, are routinely disregarded (Garland, 2001, s. 180).

Garland peker på at allmenn sikkerhet, fremfor overtrederes rettigheter, står i sentrum for straffeanvendelse. Dette er blant annet uttrykt i selve lovbestemmelsen om forvaring, strl. § 39 c: «Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt (...) idømmes», uten at bestemmelsen gir anvisning på overtrederens rettigheter til gjenoppretting og tilbakeføring. Man må gå til retningslinjene om gjennomføring av forvaring for å finne forvaringens sekundærformål om overtrederens behov for endring:

Reaksjonens varighet skal blant annet vurderes i forhold til om domfelte oppnår en tilfredsstillende egenutvikling og ansvarlighet i løpet av gjennomføringen (...) Innenfor sikkerhetsmessig forsvarlige rammer skal innholdet i forvaringen søkes tilrettelagt slik at domfelte oppnår en gradvis tilpasning til

samfunnet gjennom mer ansvars-krevende gjennomføringsformer og større frihet (Retningslinjer for gjennomføring av forvaring, 2004, s. 2-3).⁵³

At primærformålet om samfunnsvern uttrykkes i lovteksten, mens sekundærformålet om endring av overtrederen kommer frem av kriminalomsorgens retningslinjer, viser at samfunnsvern er forvaringens omspennende formål, som i effekt medfører formålet om at overtrederen skal bli en bedre samfunnsborger fordi han har gjennomført forvaringsstraffen.

«I velferdsstaten definerer staten langt på vei grensene for integrasjon; hvorvidt individer eller grupper er integrert, og hva den enkelte må oppnå eller prestere for å integreres» (Rugkåsa, 2010, s. 81). Begrepet integrasjon kan sidestilles med inklusjon, da begge begrepene henviser til å innlemme noen som på et eller annet vis har vært utenfor. Dilemmaet om hvordan å håndtere avvikere innenfor et velferdsstatlig kontrollsystem balanserer på grensen mellom inklusjon og eksklusjon, som skissert av Rose (2010), og beskrevet av T. Ugelvik (2012b) som et tvillingsystem, hvor både inklusjons- og eksklusjonsstrategier fungerer sammen som et svar på hvordan avvikeren skal håndteres. Sameksisterende formål om inklusjon og eksklusjon gjenspeiles i det velferdsstatlige institusjonsnettverkets myke og harde ende. Forvaringsstraffens anvendelse på grunn av samfunnsvern kan plasseres i kontrollsystemets harde ende, og endringstiltak som bør iverksettes under soning er et uttrykk for systemets myke tiltak, selv om endringsarbeidet skal skje i en lukket kontrollinstitusjon.

Velferdsstatens aktører, i dette tilfellet lovgivere og lovanvendere, har definert grensene for inklusjon av forvaringsdømte ved at straffeloven (strl. § 39 f-g), forvaringsforskriften (FOR 2004-03-05 nr 481, kap. 5) og retningslinjer for gjennomføring av forvaring (kap. 5) setter kriterier for prøveløslatelse fra forvaring. Statens hensikt med forvaringsdommen er først og fremst å ta hensyn til samfunnets behov for trygghet. Forvaringsordningen kan imidlertid, i tillegg til å være en del av eksklusjonskretsløpet for sosial kontroll av avvikere, plasseres innenfor et inklusjonskretsløp (Rose, 2000), med mål om at forvaringsdømte underveis i straffegjennomføringen skal praktisere selvstyre og selvkontroll ved å internalisere velferdsstatens oppfordringer om å endre atferd i positiv forstand, som administrert gjennom endringstiltak på forvaringsavdelingen.

---

⁵³ Sitatet er brukt tidligere i sammenheng med klassifisering av den forvaringsdømte (se kapittel 6, punkt 6.2.) og endringsarbeidet på forvaringsavdelingen (se kapittel 7, punkt 7.1.3.).

«[M]ost democratic societies claim that the objective of incarceration is to rehabilitate offenders and eventually return them to civil life. This restorative function proceeds directly from the custodial function» (Faugeron, 1996, s. 126). Forvaringsordningens intenasjonale gjenopprettingsfunksjon kan forstås som direkte knyttet til innesperringsfunksjonen, og i straffens tradisjonelle paradoks blir uskadeliggjøring og gjenoppretting gjensidig avhengige strategier for håndtering av overtrederen som oppfyller forvaringsvilkårene. Det er imidlertid et viktig poeng, som illustrert med Garlands sitat nedenfor, at forvaringens primærformål om samfunnsbeskyttelse er overordnet og omslutter sekundærformålet om overtrederens endring.

The practice of rehabilitation is increasingly inscribed in a framework of risk rather than a framework of welfare. Offenders can only be 'treated' (...) to the extent that such treatment is deemed to be capable of protecting the public [and] reducing risk (...) Rehabilitation is thus represented as a targeted intervention inculcating self-controls, reducing danger, enhancing the security of the public (Garland, 2001, s. 176).

Norsk kriminalpolitikk er velferdsorientert, og som jeg har poengtert gjennomgående i avhandlingen er ikke det norske strafferettsapparatets hensikt å ekskludere overtredere som ikke-samfunnsborgere, men å ivareta hele befolkningens trygghet. Dette innebærer at også overtredere som soner en dom på forvaring har rettigheter på forvaringsavdelingen, som for eksempel tilbud om endringstiltak og mulighet for prøveløslatelse. De rettigheter den domfelte har skal både være til hans fordel underveis i straffegjennomføringen, men skal også underbygge tilrettelegging av et eventuelt løslatelsesopplegg og tilbakeføring til samfunnet. Garland (2001) påpeker at et slikt velferdsorientert straffeapparat tilpasser straffebegrunnelser til hvordan bruk av straff til enhver tid anses som passende:

The practicality and the durability of the penal-welfare framework lay precisely in the fact that it combined both penal and welfare aims, that it was flexible enough to emphasize one or the other according to circumstance (Garland, 2001, s. 35).

Uskadeliggjøring og endring blir skiftende begrunnelser for bruk av forvaring, noe som reflekteres i hvordan overtrederen blir posisjonert som et farlig subjekt før domstidspunktet, og som et hjelpetrengende subjekt etter dom. Å begrunne bruk av forvaring med samfunnsvern fremhever at forvaring skal brukes mot farlige overtredere som straff. Det er passende å begrunne forvaring med uskadeliggjøring av overtredere som har begått alvorlige lovbrudd og har høy sannsynlighet for tilbakefall til alvorlig kriminalitet. Etter dom er det imidlertid passende at forvaring begrunnes med at overtrederen skal oppnå en grad av positiv endring fordi han tilhører samfunnet som helhet, som en samfunnsborger med visse

rettigheter. Formålet om endring kan beskrives som et rehabiliteringsformål underlagt det omspennende uskadeliggjøringsformålet. Slik blir forvaringsreaksjonen en sammensatt ordning fordi farlighet og endring som begrunnelser for bruk av forvaring er gjennomgående sammenflettet fra før domstidspunktet og underveis i straffegjennomføringen.

9.2. AVSLUTNING

«Er jeg et vilt dyr som må temmes og fanges inn?», spør det tidligere barnevernsbarnet.⁵⁴ «Undervisningsopplegg for å trene sosial kompetanse (...) blir nærmest framstilt som vaksine mot vold og kriminalitet»,⁵⁵ sies det i artikkelen om vurderinger av barnehagebarns mestring. Disse to setningene, hentet fra avisartikler om langt mildere og mindre inngripende former for sosial kontroll enn forvaringsstraffen, kan sammenliknes med det jeg har fokusert på i denne avhandlingen – nemlig en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs. Bruk av språklige vendinger som «fanges inn» og «å trene sosial kompetanse (...) som vaksine mot vold og kriminalitet», kan overføres til hvordan overtrederen som oppfyller vilkårene for bruk av forvaring skal håndteres med forvaringsordningen. Han blir posisjonert som et farlig og et hjelpetrengende subjekt innenfor en farlighetsdiskurs og en endringsdiskurs, slik diskursene kommer frem i offentlige dokumenter. Forvaring blir henholdsvis et restriktivt kontrolltiltak på domstidspunktet – et tiltak som skal «fange inn», og et intervensjons- og hjelpetiltak på forvaringsavdelingen med formål om å gjenopprette og tilbakeføre overtrederen til det åpne velferdssamfunnet – et tiltak som skal «trene sosial kompetanse (...) som vaksine mot vold og kriminalitet».

De offentlige dokumentene som utgjør avhandlingens datamateriale åpner for posisjonering av overtredere som oppfyller forvaringsvilkårene som problematiske subjekter, som skal håndteres med forvaring som et henholdsvis uskadeliggjørende kontrolltiltak på domstidspunktet, og et omsorgsorientert hjelpetiltak på forvaringsavdelingen, med formål om å gjenopprette og tilbakeføre overtrederen til det åpne velferdssamfunnet. Innholdet i offentlige dokumenter danner et språklig system for hvordan utsagn blir normaliserte innenfor institusjonelle kontekster, og konstituerer sentrale forståelser av forvaringsdømte som

---

⁵⁴ «Slik rekrutterer barnevernet i Larvik nye medarbeidere», artikkel uten sidetall, URL: <http://www.dagbladet.no/2012/03/02/nyheter/innenriks/barnevern/larvik/20493940>, lesedato: 02.03.2012.

⁵⁵ «Barn som mestrer – og ikke mestrer», artikkel uten sidetall, URL: <http://www.dagbladet.no/2012/03/15/kultur/debatt/kronikk/oppdragelse/barnehager/20693083/>, lesedato: 15.03.2012.

henholdsvis farlige og hjelpetrengende subjekter. Slike forståelser kan sies å utgjøre diskursene om farlighet og endring, som vil ha en «viss grad av regularitet i et sett sosiale relasjoner» (Neumann, 2001, s. 177). Settet av sosiale relasjoner kan beskrives som det institusjonelle nettverket som dannes innenfor og legger grunnlaget for velferdsstatens trygghetsoverblick over befolkningen, hvis atferd kan defineres som henholdsvis konform, avvikende eller kriminell (T. Ugelvik, kommer 2013). Velferdsstatens trygghetsoverblick, som styres av den hyrdemakt velferdsstaten til enhver tid øver på samfunnsborgerne, er veiledende for hvordan overtrederen skal håndteres med forvaringsordningen ut fra ordningens primærformål om samfunnsbeskyttelse, og sekundærformål om overtreders endring.

Overtrederen som har hatt tidlig og hyppig institusjonskontakt gjennom sitt livsløp kan bli tilskrevet skiftende subjektposisjoner avhengig av hvor i velferdsstatens nettverk av institusjoner han befinner seg, og hvordan han til enhver tid blir posisjonert av velferdsstatens trygghetsoverblick. Overgangene mellom ulike subjektposisjoner kan beskrives som flytende, i en gråsoner med glidende overganger mellom hvordan personen oppfattes som henholdsvis farlig og i behov for endring (Hannah-Moffat, 1999; Järvinen og Mortensen, 2002; Rose, 2010). Overtreder B (RT-2007-183), for eksempel, kan sies å ha blitt posisjonert av barnevernet som et hvitt får; en i utgangspunktet ikke-avvikende, ikke-kriminell person. Overgangen til en posisjon som et sort får, når forsøksvis inklusjon i samfunnets fellesområder har vist seg vanskelig, skjer når B begynner å begå kriminalitet og utvikler et rusmisbruk. B som et (inkludert) sort får blir imidlertid posisjonert som en (ekskludert) ulv når hans avvikende atferd kulminerer i lovbrudd som inngår i forvaringsbestemmelsen, og han blir dømt til forvaring. Fra å ha vært et hvitt får som ble plassert i en barnevernsinstitusjon til å bli en ulv som får en forvaringsdom, blir overtreder B posisjonert som henholdsvis hjelpetrengende, avvikende og farlig, og hjelpetrengende igjen på innsiden av fengslet.

Det er i overgangen fra domstidspunktet til den initiale innsettelsesperioden at posisjonen som et farlig subjekt omformes til en posisjon som et hjelpetrengende subjekt. Her vil jeg imidlertid poengtere at domfeltes posisjon som farlig ikke blir overtatt av en posisjon som hjelpetrengende. Den farliggjorte subjektposisjonen blir supplert av en subjektposisjon som et menneske med behov for positiv endring. Domfelte blir stadig vurdert som farlig, men subjektposisjonen som hjelpetrengende er ment til å omforme den farliggjorte posisjonen slik at domfelte underveis i forvaringsgjennomføringen kan vurderes som mindre farlig enn på

domstidspunktet, med endelig formål om prøveløslatelse som et forbedret subjekt – et ansvarlig individ som er gjenopprettet til en trygg samfunnsborger gjennom forvaringsordningen. Slik må overtrederen ekskluderes med forvaringsstraff, for å kunne inkluderes i velferdssamfunnet etter soning (jf. Rose, 2000). Det er gjennom ansvarliggjøring at endring skal finne sted, og slik kan domfelte, når han kan vurderes til å ha oppnådd en tilstrekkelig grad av endring i atferd og personlighet, prøveløslates til det åpne samfunnet (FOR 2004-03-05 nr 481, merknader til bestemmelsene, *Til § 3 Forvaringens innhold*).

På nettsiden til Ila fengsel og forvaringsanstalt er setningen «Trygghet gjennom endring» plassert midt i bildet (URL: Ila fengsel og forvaringsanstalt, 2011). Fengslet som trygghetsinstitusjon skal beskytte menneskene i det åpne samfunnet, samtidig som det skal hjelpe den domfelte til å endre sin kriminelle livsførsel. Uskadeliggjøring av overtredere som har begått alvorlig kriminalitet, for å ivareta «Trygghet» for det åpne samfunnet, kan forstås som et hjelpetiltak som anses nødvendig for å lede de avvikende overtrederne i riktig retning «gjennom endring». Siden Ila fengsel og forvaringsanstalt er den institusjonen hvor flest forvaringsdømte soner sin dom, blir setningen «Trygghet gjennom endring» særlig beskrivende for hvordan straffen er tenkt til å virke, og viser at den kan tolkes i sammenheng med straffens tradisjonelle paradoks. I velferdsstaten Norge er straffens tradisjonelle paradoks, med harde kontrolltiltak og myke hjelpetiltak, innbakt i intensjonene for straffegjennomføring; som tegner seg særlig tydelig som begrunnelser for bruk av forvaringsstraffen. Velferdsstatens høyre hånd virker sammen med statens venstre hånd (Bourdieu, 2011), og sammen bruker de forvaringsordningen ut fra hensyn til både mennesker i det åpne samfunnet og til overtrederen som også er en samfunnsborger med rettigheter til hjelp. Velferdsstatens trygghetsoverblick posisjonerer overtrederen som både farlig og hjelpetrengende med forvaringsordningen, fremst for å beskytte samfunnet mot alvorlig kriminalitet, men med sentrale intensjoner om gjenopprettning, tilbakeføring og inkludering av overtrederen etter soning som en forbedret og trygg samfunnsborger.

AVSLUTTENDE REFLEKSJONER

Et masterprosjekt synes, i de innledende fasene, ubegrenset stort og fullt av muligheter, men snevrer seg inn etter hvert som det nærmer seg avslutning og innlevering av et arbeid som har blitt formet og omformet over to år. Selv om to år er lang tid, og arbeidet ofte har vært som en u/produktiv berg-og-dalbane, har ikke noen periode gått så fort, og heller ikke vært så lærerik, som denne. Jeg kunne godt tenke meg enda to år til ved mitt lille lesesalskontor, og fortsette å ordne virkeligheten etter gule lapper, kategoriske bokstaber og fargekoder for enhver fremdriftsprosess.

Det hadde vært interessant å utdype de sentrale elementene ved forvaringsordningen i langt større grad enn jeg har gjort i denne avhandlingen. Å arbeide med en omfattende analyse om et selvvalgt tema har inspirert til å utrede emnet videre. En innfallsvinkel for videre analyse kunne være å foreta en intervjuundersøkelse på en forvaringsavdeling om hvordan forvaringsdømte opplever ordningen, med fokus på reaksjonens ekskluderende og inkluderende formål som sameksisterende straffebegrunnelser. Det hadde også vært interessant å undersøke hvordan forvaringsdømte opplever endringstiltakene som skal tilbys på forvaringsavdelingen, med særlig fokus på domfeltes refleksjoner over formålet om at endringsarbeidet underveis i straffegjennomføringen i stor grad skal være styrt av domfelte selv. Domfeltes forventninger til eventuell prøveløslatelse hadde også vært et interessant tema for videre studier, i forlengelsen av hvordan endringsarbeidet oppleves på forvaringsavdelingen.

Jeg vil helt avslutningsvis påpeke at det jeg gjennomgående i oppgaven har kalt for farlighetsdiskursen og endringsdiskursen om bruk av forvaring er ekstreme forenklinger av en sammensatt særreaksjonsordning, hvis kompleksitet jeg ikke har vært i nærheten av å analysere i denne avhandlingen. Jeg kjenner at jeg ikke er helt ferdig med temaet forvaring, og kunne tenke meg å gå dypere inn i forvaringsordningens reelle praksis, som en videreføring av denne avhandlingens sentrale fokus på intensjonene med ordningen.

***

ANTALL ORD I AVHANDLINGEN: 51198

LITTERATUR

OFFENTLIGE DOKUMENTER

- Beslutning i Odelstinget nr. 125, Jf. Innst. O. nr. 113 (2000-2001) og Ot.prp. nr. 46 (2000-2001), 2001.
- Etterkontroll av reglene om strafferettslig utilregnelighet, strafferettslige særreaksjoner og forvaring. Rapport fra utredningsgruppe oppnevnt av Justis- og politidepartementet 18. mai 2006, 2008, Oslo.
- FOR 2004-03-05 nr 481: Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring. Lovdata.no.
- LB-2009-037024, Borgarting lagmannsrett, [lesedato: 04.08.2011], Gyldendal Rettsdata.
- Lov 17. januar 1997 nr. 11 om endringer i straffeloven mv. (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner).
- Norges offentlige utredninger NOU 1974:17, *Strafferettslig utilregnelighet og strafferettslige særreaksjoner*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Norges offentlige utredninger NOU 1990:5, *Strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner: Straffelovkommisjonens delutredning IV*, Justisdepartementet, Oslo.
- Odelstingsproposisjon, Ot.prp. nr. 87 (1993-94), *Om lov om endringer i straffeloven m v (strafferettslige utilregnelighetsregler og særreaksjoner)*, Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Retningslinjer for gjennomføring av forvaring (5. mars 2004), 2004. Kriminalomsorgen.no [online], tilgjengelig på:
http://img3.custompublish.com/getfile.php/499562.823.etqutqtcqw/retningslinjer_forvaring.pdf?return=www.kriminalomsorgen.no [lesedato 13.09.2011].
- RT-2003-1778, Norges Høyesterett, [lesedato: 09.01.2011], Gyldendal Rettsdata.
- RT-2007-183, Norges Høyesterett, [lesedato: 10.01.11/25.11.11], Gyldendal Rettsdata.
- Statens offentliga utredningar SOU 2006:26, *Frigivning från livstidsstraff*, Sveriges författningssamling (SFS).
- Stortingsmelding Meld. St. 13 (2011-2012). *Utdanning for velferd: Samspill i praksis*, Kunnskapsdepartementet, Oslo.
- Stortingsmelding St.meld. nr. 16 (2002-2003). *Resept for et sunnere Norge: Folkehelsepolitikken*, Helsedepartementet, Oslo.
- Stortingsmelding St.meld. nr. 37 (2007-2008). *Straff som virker - mindre kriminalitet - tryggere samfunn*, Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Stortingsmelding St.meld. nr. 104 (1977-78). *Om kriminalpolitikk*, Justis- og politidepartementet, Oslo.
- Straffegjennomføringsloven av 18. mai 2001 nr. 21.
- Straffeloven av 22. mai 1902 nr. 10.

LITTERATUR

- Andersson, J., 1991, *Kriminella karriärer och påföljdsval: Research report no. 35*, Stockholm, Stockholms universitet.
- Andrews, D. A. og Bonta, J., 2010, *The Psychology of Criminal Conduct*, 5. utg., New Jersey, LexisNexis.
- Asma, S. T., 2009, *On Monsters: An Unnatural History of Our Worst Fears*, Oxford, Oxford University Press.

- Auerhahn, K., 1999, "Selective Incapacitation and the Problem of Prediction", *Criminology*, Vol. 37, No. 4, 27.
- Bagaric, M. og Amarasekara, K., 2000, "The Errors of Retributivism", *Melbourne University Law Review*, Vol. 24, 65.
- Berger, P. L. og Luckmann, T., 2000, *Den samfunnsskapede virkelighet*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Boe, E., 2007, *Grunnleggende juridisk metode: En introduksjon til rett og rettstenkning*, 2. utg., Oslo, Universitetsforlaget.
- Bosworth, M., 2007, "Creating the responsible prisoner: Federal admission and orientation packs", *Punishment & Society*, Vol. 9, No. 1, s. 67-85.
- Bourdieu, P., 1996, *Symbolisk makt: Artikler i utvalg*, Oslo, Pax Forlag AS.
- Bourdieu, P., 1997, *Af praktiske grunde: Omkring teorien om menneskelig handlen*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Bourdieu, P., 2011, "Statens venstre og høyre hånd", *Agora*, No. 1, s. 166-174.
- Brochmann, G. og Hagelund, A., 2010, *Velferdens grenser: Innvandringspolitikk og velferdsstat i Skandinavia 1945-2010*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Butler, J., 1997, *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*, Stanford, Stanford University Press.
- Cohen, S., 1994, *Den sociale kontrolls nye former: Kriminalitet, straff og klassifisering*, København, Hans Reitzels forlag.
- Crewe, B., 2009, *The Prisoner Society: Power, Adaptation, and Social Life in an English Prison*, Oxford, Oxford University Press.
- Deflem, M., 2008, *Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition.*, New York, Cambridge University Press.
- Duff, R. A., 1996, "Penal Communications: Recent Work in the Philosophy of Punishment", *Crime and Justice*, Vol. 20.
- Duff, R. A., 1998, "Dangerousness and Citizenship", i: Ashworth, A. & Wasik, M. 1998 (Red.), *Fundamentals of Sentencing Theory: Essays in Honour of Andrew von Hirsch*, ss. 141-165, Oxford: Clarendon Press.
- Duus-Otterström, G., 2009, "Straff som retribusjon", *Minerva* 2/2009 [online], tilgjengelig på: <http://www.minervanett.no/2009/05/13/straff-som-retribusjon/> [lesedato 27.04.2011].
- Elias, N., 1978, *The History of Manners: The Civilizing Process: Volume I*, New York, Pantheon Books.
- Faugeron, C., 1996, "The Changing Functions of Imprisonment", i: Matthews, R. & Francis, P. 1996 (Red.), *Prisons 2000: An International Perspective on the Current State and Future of Imprisonment*, s. 121-139, Basingstoke: Macmillan Press Ltd.
- Feinberg, J., 1994, "The Expressive Function of Punishment", i: Duff, A. & Garland, D. 1994 (Red.), *A Reader on Punishment*, ss. 71-92, New York: Oxford University Press.
- Floud, J., 1998 [1982], "Dangerousness and Criminal Justice", i: O'Malley, P. 1998 [1982] (Red.), *Crime and the Risk Society*, Dartmouth: Ashgate Publishing Limited.
- Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi, De nasjonale forskningsetiske komiteer, Oslo.
- Foucault, M., 1982, "The Subject and Power", *Critical Inquiry*, Vol. 8, No. 4, s. 777-795.
- Foucault, M., 1991, *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*, London, Penguin Books.
- Foucault, M., 2007, *Security, Territory, Population. Lectures at the Collège de France, 1977-78.*, Hampshire, Palgrave Macmillan.
- Friestad, C. og Skog Hansen, I. L., Fafo-rapport 429: Levekår blant innsatte, 2004, Fafo.
- Garland, D., 2001, *The Culture of Control: Crime and Social Order in Contemporary Society*, Oxford, Oxford University Press.

- Garland, D., 2010, *Peculiar Institution: America's Death Penalty in an Age of Abolition*, Oxford, Oxford University Press.
- Goffman, E., 2005, "Stigma and Social Identity", i: Pontell, H. N. 2005 (Red.), *Social Deviance: Readings in Theory and Research*, ss. 77-93, 5th ed, New Jersey: Pearson Prentice Hall.
- Goldman, A. H., 1979, "The Paradox of Punishment", *Philosophy & Public Affairs*, Vol. 9, No. 1, s. 42-58.
- Hannah-Moffat, K., 1999, "Moral Agent or Actuarial Subject: Risk in Canadian Women's Imprisonment", *Theoretical Criminology*, Vol. 3, s. 71-94.
- Hannah-Moffat, K., 2005, "Criminogenic Needs and the Transformative Risk Subject: Hybridizations of Risk/Need In Penalty", *Punishment & Society*, Vol. 7, No. 29.
- Hare, R. D., 1993, *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths among us*, New York, The Guilford Press.
- Harris, G. T. og Rice, M. E., 2006, "Treatment of Psychopathy: A Review of Empirical Findings", i: Patrick, C. J. 2006 (Red.), *Handbook of Psychopathy*, New York: Guilford Press.
- Hauge, R., 2001, *Kriminalitetens årsaker*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Helsedirektoratet, 2011, *ICD-10; Den internasjonale statistiske klassifikasjonen av sykdommer og beslektede helseproblemer* [online], Helsedirektoratet, tilgjengelig på: [http://finnkode.kith.no/2011/#\[icd10|ICD10SysDel\]-1|flow](http://finnkode.kith.no/2011/#[icd10|ICD10SysDel]-1|flow), [lesedato 26.09.2011].
- Hudson, B. og Ugelvik, S., 2012, "Introduction: new landscapes of security and justice", i: Hudson, B. & Ugelvik, S. 2012 (Red.), *Justice and Security in the 21st Century: Risks, rights and the rule of law*, s. 1-6, Oxon: Routledge.
- Hudson, B. A., 2003, *Understanding Justice: An Introduction to Ideas, Perspectives and Controversies in Modern Penal Theory*, 2nd., Berkshire, Open University Press.
- Jakobsen, T. B., 2003, "Ikke vred, men skuffet: Om håndteringen af klagesager i en socialforvaltning", i: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. 2003 (Red.), *At skabe en klient: Institutionelle identiteter i socialt arbejde*, s. 110-136, København: Hans Reitzels Forlag.
- Johannessen, A., Tufte, P. A. og Christoffersen, L., 2010, *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*, 4. utg., Oslo, Abstrakt forlag.
- Johnsen, B., 2012, "Forvaring. Aspiranter, KRUS, januar 2012", Kriminalomsorgens utdanningscenter,
- Johnsen, B. og Granheim, P. K., 2012, "Prison size and the quality of life in Norwegian closed prisons in late modernity", i: Ugelvik, T. & Dullum, J. 2012 (Red.), *Penal Exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, s. 199-215, Oxon, New York: Routledge.
- Järvinen, M., 1998, "Att konstruera och dekonstruera sociala problem", i: Kongstad, A., Kyvsgaard, B. & Storgaard, A. 1998 (Red.), *Kvinder på randen*, s. 13-31, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.
- Järvinen, M., 2002, "Mötet mellan klient och system - om forskning i socialt arbete", *Dansk Sociologi*, Vol. 13, No. 2, s. 73-84.
- Järvinen, M. og Mik-Meyer, N., 2003a, "Indledning: At skabe en klient", i: Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. 2003a (Red.), *At skabe en klient*, s. 9-24, København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. og Mik-Meyer, N. (Red.) 2003b, *At skabe en klient: Institutionelle identiteter i socialt arbejde*, København: Hans Reitzels Forlag.
- Järvinen, M. og Mortensen, N., 2002, "Kap. 2: Det magtfulde møde mellem system og klient: teoretiske perspektiver", i: Järvinen, M., Elm Larsen, J. & Mortensen, N. 2002 (Red.), *Det magtfulde møde mellem system og klient*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

- Katz, J., 1988, *Seductions of Crime: Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*, New York, Basic Books.
- Kolind, T., 2011, "Competing political discourse on prison-based drug treatment in the Nordic countries", *Scandinavian Studies of Confinement Research Seminar*, Växjö, Sverige, 22.-23.11.11.
- Lianos, M. og Douglas, M., 2000, "Dangerization and the End of Deviance: The Institutional Environment", *British Journal of Criminology*, Vol. 40.
- Maccormick, N. og Garland, D., 1998, "Sovereign State and the Vengeful Victims: The Problem of the Right to Punish", i: Ashworth, A. & Wasik, M. 1998 (Red.), *Fundamentals of Sentencing Theory. Essays in Honour of Andrew von Hirsch*, ss. 11-31, Oxford: Clarendon Press.
- Mathiesen, T., 1995, *Kan fengsel forsvares?*, Oslo, Pax Forlag.
- Mathiesen, T., 2007, *Kan fengsel forsvares?*, Oslo, Pax Forlag.
- Maurutto, P. og Hannah-Moffat, K., 2006, "Assembling Risk and the Restructuring of Penal Control", *British Journal of Criminology*, Vol. 46, No. 3.
- Molander, J., 2005, "Straff och moral", i: Kurtén, T. & Molander, J. 2005 (Red.), *Homo moralis. Människan och rättssamhället.*, s. 121-137, Lund: Studentlitteratur.
- Morris, N., 1994 [1982], "'Dangerousness' and Incapacitation", i: Duff, A. & Garland, D. 1994 [1982] (Red.), *A Reader on Punishment*, ss. 238-261, New York: Oxford University Press.
- Myers, D. G., 2008, *Social Psychology*, 9. utg., New York, McGraw Hill.
- Neumann, C. B., 2012, "Imprisoning the soul", i: Ugelvik, T. & Dullum, J. 2012 (Red.), *Penal Exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, s. 139-156, Oxon, New York: Routledge.
- Neumann, I. B., 2001, *Mening, materialitet, makt: En innføring i diskursanalyse*, Bergen, Fagbokforlaget.
- Neumann, I. B., 2003, "Innledning: Regjeringsbegrepet og regjeringens historiske fremvekst", i: Neumann, I. & Sending, O. J. 2003 (Red.), *Regjering i Norge*, Oslo: Pax Forlag.
- Pratt, J., 1999, "Norbert Elias and the civilized prison", *British Journal of Sociology*, Vol. 50, No. 2, s. 271-296.
- Pratt, J. og Eriksen, A., 2012, "In defence of Scandinavian exceptionalism", i: Ugelvik, T. & Dullum, J. 2012 (Red.), *Penal Exceptionalism? Nordic prison policy and practice*, s. 235-260, Oxon, New York: Routledge.
- Rose, N., 2000, "Government and Control", *British Journal of Criminology*, Vol. 40.
- Rose, N., 2010, "'Screen and intervene': Governing risky brains", *History of the Human Sciences*, Vol. 23, No. 1, s. 79-105.
- Rugkåsa, M., 2010, *Transformasjon og integrasjon: Kvalifisering av minoritetsetniske kvinner til arbeid og deltakelse i den norske velferdsstaten*, Universitetet i Oslo, Sosialantropologisk institutt, Det samfunnsvitenskapelige fakultet.
- Rui, J. P., 2010, "Ne bis in idem", *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab*, Vol. 97, s. 497-508.
- Ryghaug, M., 2002, "Å bringe tekster i tale - mulige metodiske innfallsvinkler til tekstanalyse i statsvitenskap", *Norsk statsvitenskapelig tidsskrift*, Vol. 4, s. 304-327.
- Ryssdal, A., 2007, "Den allmenne rettsfølelse - veiviser eller villeder i strafferetten", *Advokatforeningens årstale 2007*, Oslo, 22.11.2007.
- Scott, J. C., 1998, *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*, New Haven and London, Yale University Press.
- Slagstad, R., 1998, *De nasjonale strateger*, Oslo, Pax Forlag.
- Ugelvik, T., 2011a, *Fangenes friheter: Makt og motstand i et norsk fengsel*, Oslo, Universitetsforlaget.

- Ugelvik, T., 2011b, "Hva er et fengsel?: En analyse av manualen til en sosial teknologi", *Retfærd. Nordisk Juridisk Tidsskrift.*, Vol. 34, No. 1, s. 85-100.
- Ugelvik, T., 2011c, "A Tale of Two Prisons", *Scandinavian Studies of Confinement Research Seminar*, Växjö, Sverige, 22.-23.11.11.
- Ugelvik, T., 2012, "Imprisoned on the border: Subjects and objects of the state in two Norwegian prisons", i: Hudson, B. & Ugelvik, S. 2012 (Red.), *Justice and Security in the 21st Century: Risks, Rights and the Rule of Law.*, s. 64-82, Oxon, New York: Routledge.
- Ugelvik, T., kommer 2013, "Less eligibility resurrected?: Immigration, exclusion and the Norwegian welfare state prison", i: Aas, K. F. & Bosworth, M. (Red.), *Borders of punishment*, Oxford: Oxford University Press.
- Valle, I. L., 1989, *Dette står jeg for*, Oslo, Gyldendal norsk forlag.
- Van Dine, S., Conrad, J. P. og Dinitz, S., 1979, *Restraining the Wicked*, Toronto, Lexington Books.
- Veiden, P. og Burkeland, S., 1999, *Samfunnsvitenskapelig ordbok*, Oslo, Spartacus Forlag.
- Vike, H., Bakken, R., Brinchmann, A., Haukelien, H. og Kroken, R., 2002, *Maktens samvittighet: Om politikk, styring og dilemmaer i velferdsstaten*, Oslo, Gyldendal Akademisk.
- Von Hirsch, A., 1985, *Past or Future Crimes. Deservedness and Dangerousness in the Sentencing of Criminals*, New Brunswick, Rutgers University Press.
- Wacquant, L., 2009, *Punishing the Poor: The Neoliberal Government of Social Security*, Durham and London, Duke University Press.
- Østerberg, D., 1986, *Fortolkende sosiologi*, Oslo, Universitetsforlaget.
- Østerberg, D., 1997, "Hegels statslære og den norske sosialdemokratiske staten", i: Birkeland, Å. 1997 (Red.), *Den Moderne staten*, s. 231-256, Oslo: Pax Forlag.

NETTSTEDER

- Domstol [online]: *Juridisk ordliste*, tilgjengelig på: <http://www.domstol.no/no/Juridisk-ordliste/?v=432>, [lesedato 18.10.2011].
- Gyldendal rettsdata [online], tilgjengelig på: <http://rettsdata.no/>, [lesedato 09.01.2011].
- Ila fengsel og forvaringsanstalt [online], tilgjengelig på: <http://ilafengsel.no/>, [lesedato 25.11.11].
- Opplysningskontoret for frukt og grønt (OFG) [online]: *Fem om dagen: Smarte vaner*, tilgjengelig på: <http://5omdagen.com/>, [lesedato 13.03.2012].
- Regjeringen [online], tilgjengelig på: <http://www.regjeringen.no/nb.html?id=4>, [lesedato 13.09.2011].
- SIFER: Kompetansesentrene for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri [online], tilgjengelig på: <http://w183812-sifr.php5.dittomene.no/verktoy/detalj/hcr-20-vurdering-av-voldsrisiko>, [lesedato 04.04.2012/01.05.2012].
- Statens vegvesen [online]: *Om Statens vegvesens bilbeltekampanje*, tilgjengelig på: <http://www.vegvesen.no/Fag/Trafikk/Trafikksikkerhetskampanjer/Bilbelte/Om+kampanden/Om+Statens+vegvesens+bilbeltekampanje.56085.cms>, [lesedato 13.03.2012].
- Veksthuset [online], tilgjengelig på: <http://www.veksthuset.no/behandling.html>, [lesedato 29.02.2012].

VEDLEGG 1

STRL. § 39 C-H, OM FORVARING

(STRAFFELOVEN AV 22. MAI 1902 NR. 10 MED ENDRINGER, SIST VED LOV AV 30. JUNI 2006 NR. 53)

§ 39 c. Når en tidsbestemt straff ikke anses tilstrekkelig til å verne samfunnet, kan forvaring i anstalt under kriminalomsorgen idømmes i stedet for fengselsstraff når vilkårene i nr. 1 eller nr. 2 er oppfylt:

1. Lovbryteren finnes skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet¹, eller utsatte disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbryteren på nytt vil begå en slik forbrytelse. Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen eller forsøket sammenholdt særlig med lovbryterens atferd og sosiale og personlige funksjonsevne. Det skal særlig legges vekt på om lovbryteren tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt i første punktum.
2. Lovbryteren finnes nå skyldig i å ha begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr. 1, og har tidligere begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der. I tillegg må det antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen, og faren for tilbakefall til en ny forbrytelse som nevnt i nr. 1 må antas å være særlig nærliggende.

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64), endret ved lov 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002).

1 Jfr. strl. § 148, kap. 19, 21, 22 og § 268 jfr. § 267.

§ 39 d. Før dom på forvaring avsies, skal det foretas personundersøkelse¹ av den siktede.

Retten kan i stedet beslutte at den siktede skal underkastes rettspsykiatrisk undersøkelse, jf straffeprosessloven² § 165.

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64).

1 Jfr. strpl. § 161.

2 Lov 22 mai 1981 nr. 25 (strpl.).

§ 39 e. I dom på forvaring skal retten fastsette en tidsramme som vanligvis ikke bør overstige femten år, og ikke kan overstige enogtyve år. Etter begjæring fra påtalemyndigheten kan retten likevel ved dom forlenge den fastsatte rammen med inntil fem år om gangen. Sak om forlengelse reises ved tingretten senest tre måneder før forvaringstidens utløp.

Det bør også fastsettes en minstetid for forvaringen som ikke må overstige ti år.

Tidligere idømt fengselsstraff faller bort når forvaring idømmes.

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64) som endret ved lov 14 des 2001 nr. 98.

§ 39 f. Løslatelse før forvaringstidens utløp skjer på prøve med en prøvetid fra ett til fem år.

Når den domfelte eller kriminalomsorgen begjærer løslatelse på prøve, fremmer påtalemyndigheten saken for tingretten¹, som avgjør den ved dom.

Behandlingen av en sak om prøveløslatelse skal påskyndes.

Når påtalemyndigheten samtykker i prøveløslatelse, kan slik løslatelse besluttes av kriminalomsorgen.

Den domfelte kan ikke begjære prøveløslatelse før ett år etter at forvaringsdommen eller en dom som nekter prøveløslatelse, er endelig.²

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64) som endret ved lov 14 des 2001 nr. 98, endret ved lov 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002).

1 Jfr. strpl. § 5.

2 Jfr. strpl. § 50.

§ 39 g. Ved prøveløslatelse av retten kan det settes vilkår som ved betinget dom, jf. straffeloven § 53 nr. 2 til 5. Retten kan også sette som vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen. Når særlige grunner tilsier det, og institusjonen eller kommunen har samtykket, kan retten også sette som vilkår at den domfelte skal ha opphold i institusjon eller kommunal boenhet utover ettårsfristen i § 53 nr. 3 bokstav g. Når den domfelte skal oppholde seg i institusjon eller kommunal boenhet, kan retten fastsette at den domfelte skal kunne holdes tilbake der mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet.

Ved prøveløslatelse av kriminalomsorgen kan det settes vilkår som nevnt i straffeloven § 53 nr. 2, nr. 3 bokstav a til g, nr. 4 og nr. 5. Det kan også settes som vilkår at den domfelte skal følges opp av kriminalomsorgen.

Den domfelte skal på forhånd få adgang til å uttale seg om vilkårene. Om endring av fastsatte vilkår og forlengelse av prøvetid gjelder reglene i straffeloven § 54 nr. 1 tilsvarende. Den løslatte kan begjære at tingretten treffer kjennelse om at vilkår som nevnt i første ledd tredje punktum skal oppheves eller endres, jf. straffeloven § 54 nr. 1. Slik begjæring kan tidligst fremmes ett år etter at dommen om prøveløslatelse eller tingrettens siste kjennelse var endelig.¹ Reglene om forsvarer i straffeprosessloven² kapittel 9 gjelder tilsvarende.

Dersom institusjonen eller kommunen trekker sitt samtykke etter første ledd tredje punktum tilbake, gjeninnsettes den løslatte.

Dersom den løslatte i prøvetiden alvorlig eller gjentatt bryter fastsatte vilkår, eller særlige grunner ikke lenger tilsier prøveløslatelse i medhold av første ledd tredje punktum, kan påtalemyndigheten bringe spørsmålet om gjeninnsettelse inn for tingretten.³ Dom på gjeninnsettelse må være avsagt innen tre måneder etter utløpet av prøvetiden. Har den løslatte blitt fulgt opp av kriminalomsorgen, skal kriminalomsorgen gi uttalelse før det blir avsagt dom. Reglene om forsvarer og om pågripelse og fengsling i straffeprosessloven kapittel 9 og kapittel 14 gjelder tilsvarende. Det samme gjør straffeloven § 54 nr. 2 annet ledd.

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64) som endret ved lov 14 des 2001 nr. 98, endret ved lover 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002), 30 aug 2002 nr. 67 (i kraft 1 jan 2003 iflg. res. 30 aug 2002 nr. 938), 10 jan 2003 nr. 2, 20 juni 2003 nr. 45 (i kraft 1 juli 2003 iflg. res. 20 juni 2003 nr. 712).

1 Jfr. strpl. § 50.

2 Lov 22 mai 1981 nr. 25 (strpl.).

3 Jfr. strpl. § 5.

§ 39 h. Kongen kan gi forskrifter¹ om gjennomføringen av forvaring etter § 39 c.

0 Tilføyd ved lov 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64), endret ved lov 21 des 2005 nr. 131 (i kraft 1 jan 2006 iflg. res. 21 des 2005 nr. 1580).

1 Jfr. lov 10 feb 1967 § 2 og kap. VII.

VEDLEGG 2

STRAFFELOVENS § 39, OM TVUNGENT PSYKISK HELSEVERN

STRAFFELOVENS § 39 A, OM TVUNGEN OMSORG

STRAFFELOVENS § 39 B, OM OPPHØR AV REAKSJONENE

(STRAFFELOVEN AV 22. MAI 1902 NR. 10 MED ENDRINGER, SIST VED LOV AV 30. JUNI 2006 NR. 53)

§ 39.¹ Når det anses nødvendig for å verne samfunnet, kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 første ledd overføres til tvungen psykisk helsevern, jf. psykisk helsevernloven² kapittel 5. Avgjørelsen i sak om overføring treffes ved dom, og overføring kan bare skje når vilkårene i nr 1 eller nr 2 er oppfylt:

1. Lovbrøyeren har begått eller forsøkt³ å begå en alvorlig voldsforbrytelse, seksualforbrytelse, frihetsberøvelse, ildspåsettelse eller en annen alvorlig forbrytelse som krenket andres liv, helse eller frihet,⁴ eller kunne utsette disse rettsgodene for fare. I tillegg må det antas å være en nærliggende fare for at lovbrøyeren på nytt vil begå en alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet.⁴ Ved farevurderingen skal det legges vekt på den begåtte forbrytelsen sammenholdt særlig med lovbrøyerens atferd, sykdomsutvikling og psykiske funksjonsevne.
2. Lovbrøyeren har begått eller forsøkt å begå en mindre alvorlig forbrytelse av samme art som nevnt i nr 1, og tidligere har begått eller forsøkt å begå en forbrytelse som nevnt der, og det må antas å være en nær sammenheng mellom den tidligere og den nå begåtte forbrytelsen. I tillegg må faren for tilbakefall til en ny alvorlig forbrytelse som krenker eller utsetter for fare andres liv, helse eller frihet,⁴ antas å være særlig nærliggende.

0 Endret ved lover 22 feb 1929 nr. 5, 11 mai 1951 nr. 2, 11 nov 1960 nr. 1, 15 feb 1963 nr. 2, 14 apr 1972 nr. 15, 11 aug 2000 nr. 76, 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64), 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002).

1 Jfr. lov 13 des 1991 nr. 81 kap. 6.

2 Lov 2 juli 1999 nr. 62.

3 Skulle vel vært «forsøkt»

4 Jfr. strl. § 148, kap. 19, 21, 22 og § 268 jfr. § 267.

§ 39 a. På samme vilkår som nevnt i § 39 kan en lovbrøyer som er straffri etter § 44 annet ledd, idømmes tvungen omsorg.

Tvungen omsorg skal utholdes i en fagenhet innen spesialisthelsetjenesten¹ som er innrettet for formålet. Hvis hensynet til den domfelte tilsier det og sikkerhetshensyn ikke taler mot det, kan fagenheten etter nærmere forskrift² som Kongen gir, inngå avtale om gjennomføring av omsorgen utenfor fagenheten.

Den domfelte kan holdes tilbake mot sin vilje og hentes tilbake ved unnvikelse, om nødvendig med tvang og med bistand fra offentlig myndighet. Fagenheten har det overordnede ansvaret for gjennomføringen av tvungen omsorg, også når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Ved gjennomføring av dom på tvungen omsorg gjelder følgende bestemmelser i psykisk helsevernloven³ tilsvarende så langt de passer:

- a) kapittel 1, kapittel 4 med unntak av §§ 4-5 annet ledd, 4-9 og 4-10, og kapittel 6 med forskrifter når særreaksjonen gjennomføres i fagenheten. Bestemmelsen i § 4-4 annet ledd annet punktum gjelder likevel bare i den utstrekning det er fastsatt i forskrift² gitt av Kongen.
- b) kapittel 1 og kapittel 6 når særreaksjonen gjennomføres utenfor fagenheten.

Kongen kan gi forskrift² om at sosialtjenesteloven⁴ kapittel 6A skal gjelde tilsvarende. Kongen kan gi særlige regler om saksbehandlingen.

Kongen gir forskrifter² med nærmere bestemmelser om gjennomføringen av tvungen omsorg, herunder bestemmelser om hvilke vedtak som kan overprøves etter reglene i tvistemålsloven⁵ kapittel 33.

0 Tilføyd ved lov 22 feb 1929 nr. 5, endret ved lover 11 mai 1951 nr. 2, 11 nov 1960 nr. 1, 15 feb 1963 nr. 2, 11 aug 2000 nr. 76, 15 juni 2001 nr. 64 (ikr. 1 jan 2002).

1 Se lov 2 juli 1999 nr. 61.

2 Jfr. lov 10 feb 1967 § 2 og kap. VII.

3 Lov 2 juli 1999 nr. 62.

4 Lov 13 des 1991 nr. 81.

5 Lov 13 aug 1915 nr. 6 (tvml.).

§ 39 b. Tvungent psykisk helsevern etter § 39 og tvungen omsorg etter § 39 a kan bare opprettholdes når vilkåret om gjentakelsesfare i § 39 nr. 1 eller nr. 2 fortsatt er oppfylt.

Den domfelte, dennes nærmeste pårørende eller den faglig ansvarlige ved den institusjonen som har behandlingsansvaret for den domfelte, kan begjære opphør av reaksjonen. Hvem som er den domfeltes nærmeste pårørende, avgjøres etter psykisk helsevernloven¹ § 1-3 annet ledd. Påtalemyndigheten fremmer saken for tingretten, som avgjør den ved dom. Behandlingen av saken skal påskyndes.

Opphør av reaksjonen kan ikke begjæres før ett år etter at overføringsdommen eller en dom som nekter opphør, er endelig.²

Påtalemyndigheten kan til enhver tid beslutte opphør av reaksjonen. Senest tre år etter siste rettskraftige² dom skal påtalemyndigheten enten beslutte opphør av reaksjonen eller bringe saken inn for tingretten, som avgjør om reaksjonen skal opprettholdes.

0 Tilføyd ved lov 22 feb 1929 nr. 5, endret ved lover 8 feb 1963, 22 mai 1981 nr. 26, 17 jan 1997 nr. 11 (i kraft 1 jan 2002 iflg. lov 15 juni 2001 nr. 64) som endret ved lov 14 des 2001 nr. 98, 15 juni 2001 nr. 64 (i kraft 1 jan 2002). Endres ved lov 30 juni 2006 nr. 45 (i kraft fra den tid Kongen bestemmer).

1 Lov 2 juli 1999 nr. 62 – Sml. § 5.

2 Jfr. strpl. § 50.

